

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ**

**“REGIONLARIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFININ NORMATİV-
HÜQUQİ BAZASI VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Şahbazov Hikmət Məhəmməd

BAKI-2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ___ ” _____ **20__ -ci il**

**“REGIONLARIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFININ NORMATİV-
HÜQUQİ BAZASI VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ”**
mövzusunda
MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi

Qrup: 34

Magistrant

Şahbazov Hikmət Məhəmməd oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər

**hüq.f.d., b/m. Mustafayeva Ərəbiyyə
Ənvər qızı**

_____ **imza**

Proqram rəhbəri

**i.ü.f.d., dos. Hümbətova Suqra İnkilab
qızı**

_____ **imza**

Kafedra müdiri

**i.e.d., professor Kəlbiyev Yaşar Atakişi
oğlu**

_____ **imza**

BAKI-2021

Elm andı

Mən, Hikmət Şahbazov Məhəmməd and içirəm ki, “Regionların sosial-iqtisadi inkişafının normativ-hüquqi bazası və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“REGIONLARIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFININ NORMATİV-HÜQUQİ BAZASI VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Regional siyasət dövlətlə regionların arasındakı münasibətləri, habelə regionların arasındakı münasibətləri öyrənən iqtisadi siyasətin əsasıdır. Bu baxımdan regional siyasət həmşə ölkənin iqtisadi siyasəti kimi qiymətləndirilir.

Tədqiqatın məqsədi: Dissertasiya işinin məqsədi Azərbaycanda regional inkişafın tənzimlənməsinin normativ hüquqi bazası və təkmilləşməsi proseslərinin, mövcud problemlərin aşkarlanması, yerli şərait və ən yaxşı dünya təcrübəsi nəzərə alınmaqla yeni metodoloji yanaşmalar əsasında regional iqtisadi inkişafın tənzimlənməsi probleminin həlli mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün elmi əsaslı təklif və tövsiyələrin hazırlanmasından ibarətdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Problemin iqtisadi inkişafı ilə əlaqəli tarixi inkişaf nöqtəyi-nəzərindən təhlil edildiyi sistematik analiz metodu tətbiq olunur. Dissertasiyada tədqiqatın hər mərhələsində həm ümumi elmi analiz metodlarından, həm də məntiqi təhlil, iqtisadi və statistik metoddan, müqayisə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin informasiya bazasını Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin statistik və analitik və proqnoz məlumatları, müvafiq qaydalar, regionların sosial-iqtisadi inkişafının dövlət proqramları və onların icra nəticələri, iqtisadi rayonların pasport məlumatları və regional inkişaf göstəriciləri təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Hazırkı dövrdə pandemiya ilə əlaqədar olaraq bütün məlumatlar internet üzərindən araşdırılıb yazılmışdır. Yetərli məlumatın olmaması tədqiqat işinin məhdudiyyətidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını yerli və xarici iqtisadçı alimlərin nəzəri-praktik elmi əsərləri təşkil edir.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Tədqiqat işinin normativ hüquqi bazasını isə Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikasının qanunları və bu qanunlara uyğun qəbul olunan normativ hüquqi aktları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları, yerli icra hakimiyyəti orqanlarının qərarları və digər normativ hüquqi sənədlər təşkil edir.

Açar sözlər: Sosial-iqtisadi inkişaf, tənzimlənmə, region, hüquqi baza, təkmilləşdirilmə, stimullaşdırma

“NORMATIVE-LEGAL BASIS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS AND DIRECTIONS OF ITS IMPROVEMENT”

SUMMARY

The actuality of the subject: Regional policy is the basis of economic policy, which studies the relationship between the state and the regions, as well as the relationship between the regions. From this point of view, regional policy is always considered as the economic policy of the country.

Purpose and tasks of the research: The purpose of the dissertation is to develop scientifically based proposals and recommendations for improving the regulatory framework for regional development in Azerbaijan and the process of improving regional economic development on the basis of new methodological approaches, taking into account local problems and best world practices. .

Used research methods: The method of systematic analysis is applied, in which the problem is analyzed from the point of view of historical development related to economic development. The dissertation uses both general scientific analysis methods, as well as logical analysis, economic and statistical methods, and comparison methods at each stage of the research.

The information base of the research: The database of the dissertation consists of statistical and analytical and forecast data of the State Statistics Committee, the Ministry of Economic Development, the Ministry of Finance, relevant rules, state programs of socio-economic development of regions and their implementation results, passport data of economic regions and regional development indicators .

Restrictions of research: At present, all information related to the pandemic has been researched and written on the Internet. Lack of information is a limitation of research.

The novelty and practical results of investigation: The theoretical and methodological basis of the research is the theoretical and practical scientific works of local and foreign economists.

Scientific-practical significance of results: The normative legal basis of the research consists of decrees and orders of the President of the Republic of Azerbaijan, laws of the Republic of Azerbaijan and normative legal acts adopted in accordance with these laws, decisions of the Cabinet of Ministers, decisions of local executive authorities and other normative legal documents. .

Keywords: Socio-economic development, regulation, region, legal framework, improvement, stimulation.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AİB	Asiya İnkişaf Bankı
COVID-19	Koronavirus
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
OECD	İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatı

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. REGIONAL-SOSIAL İQTİSADI İNKİŞAF SİYASƏTİNİN MAHIYYƏTİ VƏ REGIONAL İNKİŞAFIN NƏZƏRİ - METODOLOJİ ƏSASLARI	13
1.1. Regional sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin mahiyyəti və formalaşmasının konseptual əsasları	13
1.2. Regional siyasətin inkişafının tənzimlənməsinin əsas xüsusiyyətləri	21
1.3. Azərbaycanda regional sosial-iqtisadi siyasətin formalaşması mərhələləri və xarakterik cəhətləri	27
II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ REGIONAL İNKİŞAF VƏZİYYƏTİNİN SİSTEMLİ TƏHLİLİ VƏ REGIONAL İNKİŞAFIN TƏMİN OLUNMASININ HÜQUQİ TƏMİNATI	35
2.1. Azərbaycanda regional inkişafın mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi	35
2.2. Regional sosial-iqtisadi inkişaf üzrə dövlət proqramlarının xarakterik cəhətləri	48
2.3. Azərbaycanda regional siyasətin reallaşdırılmasının normativ-hüquqi və qanunvericilik bazası	55
III FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ DÖVLƏTİN REGIONAL İNKİŞAF SİYASƏTİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	61
3.1. Azərbaycanda regionların davamlı inkişafının təmin edilməsinin inkişaf perspektivləri ...	61
3.2. Regionlarda sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılmasının xarakterik xüsusiyyətləri	67
3.3. Azərbaycanda regional inkişafın təmin edilməsinin hüquqi-normativ təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	76
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	80
Cədvəllərin siyahısı	88
Qrafiklərin siyahısı	88
Sxemlərin siyahısı	88
Diaqramların siyahısı	88

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Regional siyasət dövlətlə regionların arasındakı münasibətləri, habelə regionların arasındakı münasibətləri öyrənən iqtisadi siyasətin əsasıdır. Bu baxımdan regional siyasət həmişə ölkənin iqtisadi siyasəti kimi qiymətləndirilir. İqtisadi siyasət bütövlükdə ölkə üçün qiymətləndirilsə, regional siyasət istənilən bölgənin iqtisadi vəziyyəti kimi qiymətləndirilir. Beləliklə, bütün bölgələrin iqtisadi uğurları ölkənin iqtisadi siyasət uğurunun “kompozisiyasını” yaratmaq üçün birləşdirilir. Buna görə regional inkişaf olmayan bir ölkə iqtisadi gücünü yarada və ya bərpa edə bilməz.

Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının inkişafı neft sektorundan asılı idi, ölkədəki birtərəfli iqtisadi inkişaf və paytaxta işçi axını səbəbiylə bölgələrarası inkişaf balanssız pozulmuşdu. Belə bir şəraitdə bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafına nail olmaq üçün tədbirlər görmək dövlətin əsas vəzifələrindən birinə çevrilmişdi.

Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanda sosial-iqtisadi vəziyyət daxili və xarici mənfi amillər üzündən gərgin idi. Müstəqil Azərbaycan Respublikasında köklü islahatların ləng getməsi regional istiqamətlərə, qərarlara, sərəncamlara, qanunlara milli səviyyədə diqqətin olmaması, müəyyən ərazilərə və bölgələrə xarakterik olan xüsusi plan və proqramların, siyasətlərin olmaması ilə əlaqədardır.

Ölkədəki sosial və iqtisadi proseslərin intensivləşməsi ilə həm nəzəri cəhətdən, həm də praktikada regional inkişafın tənzimlənməsinə daha çox diqqət yetirilir. "Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadi inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi" və digər proqram sənədləri ilə qoyulmuş sosial-iqtisadi hədəflərə nail olmaq, milli iqtisadi elmlər üçün tədqiqatların regional aspektlərini genişləndirmək vəzifəsini qoyur. Bu cür tədqiqat işlərinin vacib sahələri regional iqtisadi siyasətin inkişafını yaxşılaşdırmaq, Azərbaycanda regionların inkişafını tənzimləyən hüquqi mexanizmlərin təkmilləşdirilməsidir.

Regional iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi təcrübəsi göstərir ki, bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafını bərabərləşdirmək problemi hələ də aktualdır. Buna görə regional inkişafın hüquqi tənzimləmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi

probleminin nəzəri dərk edilməsi müasir Azərbaycanda regional iqtisadi siyasətin vəziyyətini və perspektivlərini qiymətləndirməyə kömək edəcəkdir. Yuxarıda göstərilənlərin hamısı magistr dissertasiyasının seçilmiş mövzusunun aktuallığını əvvəlcədən müəyyənləşdirir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Azərbaycanda dövlətin regional iqtisadi siyasətinin formalaşması Azərbaycanın özünün milli xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq iqtisadi və hüquqi idarəetmə sahəsində toplanmış təcrübənin tənqidi dərk edilməsinə və istifadəsinə əsaslanır. Regional inkişafın idarə olunması problemlərinin müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən geniş öyrənilməsinə baxmayaraq, son illərdə onun nəzəri məsələlərini öyrənməyə maraq xeyli artmışdır. Xarici tədqiqatçılar bu problemə əhəmiyyətli töhfə vermişlər.

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycanda regional inkişafın müxtəlif problemləri ilə bağlı elmi araşdırmalara başlanıldı. Ə.X.Nuriyev, A.A.Nadirov, Z.Ə.Səmədzadə, E.R.İbrahimov, A.M.Məhərrəmov, B.Ə.Budaqov, A.K.Ələsgərov, M.M.Sadiqov, S.K.Hüseynov, B.X.Ataşov, İ.M.Abbasov, A.T.Əhmədov, İ.H.İbrahimov, M.S.Hüseynov, R.Ə.Balayev, F.Ə.Əhmədov, R.T.Həsənov, T.G.Həsənov, N.Ə.Nəbiyev, İ.H.Alıyev, Ə.Q.Əlirzayev, R.P.Sultanova, Z.S.Məmmədov, V.M.Şirəliyev, M.A.Məmmədov, E.H. Azadov və başqaları ölkədə bütövlükdə və iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində, iqtisadi rayonlaşma, şəhər və kənd inkişafı sahəsində məhsuldar qüvvələrin yerləşməsi və inkişafı sahəsində dəyərli əsərlər tədqiq etmişlər.

Regional iqtisadi siyasətlə bağlı xarici ölkə tədqiqatçıları da əhəmiyyətli töhvələri olmuşdur. Regional iqtisadi siyasətlə bağlı problemlərin müxtəlif aspektləri N.N.Nekrasov, A.Q.Qranberq, O. Kuznetsova, A.Veber, B.M. Ştulberq, C.Fridman, V.V. Kistanov, O.A.Kozlova, Q.P.Ermoşina, C.M.Vertəşeva, Ş.V.Kurçayev, Q.Q.Fetisov və s. kimi müəlliflərin əsərlərində yer almışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya işinin məqsədi Azərbaycanda regional inkişafın tənzimlənməsinin normativ hüquqi bazası və təkmilləşməsi proseslərinin, mövcud problemlərin aşkarlanması, yerli şərait və ən yaxşı dünya təcrübəsi nəzərə alınmaqla yeni metodoloji yanaşmalar əsasında regional iqtisadi

inkişafın tənzimlənməsi probleminin həlli mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün elmi əsaslı təklif və tövsiyələrin hazırlanmasından ibarətdir.

Qarşıya qoyulan məqsədlərə uyğun şəkildə dissertasiya işində aşağıdakı vəzifələr müəyyən ediləcəkdir:

- Region, regional inkişaf anlayışının mahiyyəti, onun konseptual əsaslarının müəyyənləşdirilməsi və regional inkişafın mahiyyətinin xüsusiyyətlərinin açıqlanması;

- Regional inkişafda dövlət tənzimlənməsinin rolu və yerinin, regional siyasətin məqsəd və vəzifələrinin aşkar olunması;

- Azərbaycanda regionların təsnifatı, regional inkişafın mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsinin aparılması;

- Strateji idarəetmənin modeli olan regional sosial-iqtisadi inkişafı üzrə hazırlanmış dövlət proqramlarının prinsip və şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi, bu proqramların xarakterik xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsi;

- Azərbaycanda regional siyasətin inkişafı və təkmilləşdirilməsi üçün normativ-hüquqi və qanunvericilik bazasının araşdırılması, bu bazanın təkmilləşdirilmə istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

- Azərbaycanda regionların davamlı və dayanıqlı inkişafının təmin edilməsinin inkişaf perspektivlərinin araşdırılması, regionlarda sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırmaqdan ötrü görülən tədbirlərin qiymətləndirilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı kimi ölkəmizdə regional inkişafı əlaqədar olan yerli hakimiyyət orqanlarının fəaliyyəti götürülmüşdür. Dissertasiya işinin predmetini regional inkişaf siyasəti ilə əlaqəli nəzəri, metodoloji və praktik məsələlər, regional inkişafın idarə edilməsi prosesində yaranan hüquqi, sosial-iqtisadi və idarəetmə münasibətləri təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Problemin iqtisadi inkişafı əlaqəli tarixi inkişaf nöqtəyi-nəzərindən təhlil edildiyi sistemativ analiz metodu tətbiq olunur. Dissertasiyada tədqiqatın hər mərhələsində həm ümumi elmi analiz metodlarından, həm də məntiqi təhlil, iqtisadi və statistik metoddan, müqayisə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin informasiya bazasını Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin statistik və analitik və proqnoz məlumatları, müvafiq qaydalar, regionların sosial-iqtisadi inkişafının dövlət proqramları və onların icra nəticələri, iqtisadi rayonların pasport məlumatları və regional inkişaf göstəriciləri təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Hazırkı dövrdə ölkədə hərbi vəziyyət və COVID-19 pandemiyası ilə əlaqədar olaraq bütün məlumatlar internet üzərindən araşdırılıb yazılmışdır. Yetərli məlumatın olmaması tədqiqat işinin məhdudiyyətidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya işində aşağıdakı yeniliklər əldə edilmişdir:

1. Regional inkişafın nəzəri və metodoloji əsaslarını və idarəetmə məsələləri təhlil edilmiş, idarəetmə obyektini kimi regional inkişafa sistemə yanaşma əsasında struktur elementləri müəyyən edilmişdir;

2. Azərbaycanda regional inkişafın idarə edilməsi əsaslandırılmış, regional siyasətin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac olduğu vurğulanmış, regional inkişafın idarə olunmasının konseptual istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

3. Sosial-iqtisadi inkişaf dinamikasının təhlili əsasında Azərbaycanda regional inkişafın mövcud vəziyyəti qiymətləndirilmiş, regionlararası fərqlər və regional inkişafın asimmetrik mahiyyəti müəyyən edilmişdir;

4. Regional inkişaf proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsində metodoloji çatışmazlıqlar aşkar edilmiş və onların aradan qaldırılması üçün tövsiyələr hazırlanmışdır;

5. Mövcud regional inkişaf idarəetmə modelindəki çatışmazlıqlar əsasən tənzimləmə bazasının zəifliyi ilə əlaqələndirilmiş, yenidən işlənməsinin vacibliyi əsaslandırılmış və bu istiqamətdə bir sıra təkliflər irəli sürülmüşdür;

6. Regionlarda sahibkarlığın stimullaşdırılması istiqamətində təkliflər irəli sürülmüş, regionların dayanıqlı inkişaf istiqamətləri, bu sahədə olan problemlər müəyyən edilmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını yerli və xarici iqtisadçı alimlərin nəzəri-praktik elmi əsərləri təşkil edir. Tədqiqat işinin normativ hüquqi bazasını isə Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikasının qanunları və bu qanunlara uyğun qəbul olunan normativ hüquqi aktları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları, yerli icra hakimiyyəti orqanlarının qərarları və digər normativ hüquqi sənədlər təşkil edir.

I FƏSİL. REGIONAL-SOSIAL İQTİSADI İNKİŞAF SİYASƏTİNİN MAHİYYƏTİ VƏ REGIONAL İNKİŞAFIN NƏZƏRİ - METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Regional sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin mahiyyəti və formalaşmasının konseptual əsasları

Regional inkişafın uğurla həyata keçirilməsinin vacib və ümumi şərti ölkənin yerli şəraitinə və beynəlxalq təcrübənin tələblərinə cavab verən regional inkişaf siyasətinin hazırlanması və həyata keçirilməsidir.

Çoxillik təcrübəni nəzərə alaraq deyə bilərik ki, regional inkişaf siyasəti ölkədə aparılan sosial-iqtisadi inkişafın ümumi siyasətinin çox vacib daxili tərkib hissəsidir. Bu siyasət bir-biri ilə əlaqəli, bir-birini tamamlayan, inkişafa və tərəqqiyə yönələn siyasi alətlərdən ibarətdir.

Sosial-iqtisadi inkişaf, ölkənin dayanıqlı inkişafına nail olmaq, daxili və xarici münaqişələri aradan qaldırmaq, ölkənin iqtisadi müstəqilliyini təmin etmək və əhalinin həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaq üçün dövlətin müəyyən etdiyi cari, strateji məqsəd və vasitələrin məcmusudur. Dövlət bu baxımdan tərəqqini düzgün istiqamətə yönləndirərək sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin inkişafını sürətləndirir. Dövlətin sosial-iqtisadi inkişaf siyasəti müxtəlif istiqamətlərdə hazırlanır: maliyyə, pul siyasəti, sosial siyasət, kənd təsərrüfatı siyasəti, struktur siyasəti, xarici iqtisadi siyasət, vergi siyasəti, ekoloji siyasət və s. Sosial-iqtisadi siyasətin əsaslarından biri də regional inkişaf siyasətidir. Regional iqtisadiyyatın idarə edilməsi, onun səmərəli inkişafı, regional iqtisadiyyatın ölkənin iqtisadi məkanına üzvi şəkildə inteqrasiyası məqsədi ilə həyata keçirilir. Bu problemin həlli yolu yeni iqtisadi təbii ehtiyatların iqtisadi dövriyyəyə cəlb edilməsi, əmək potensialının və mövcud istehsal aparatlarının daha yaxşı istifadəsi, məhsuldar qüvvələrin və nəqliyyat sektorunda iqtisadi əlaqələrin paylanması, rasionallaşdırılması yolunda iqtisadiyyatın mürəkkəbliyinin iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış artması ilə birlikdə regionların ixtisaslaşmasını yaxşılaşdırmaqdır.

“Regional iqtisadiyyat” termini regional sosial-iqtisadi problemlərin və onların planlaşdırılmasının məşhur tədqiqatçısı V.F.Pavlenko tərəfindən təklif edilmişdir. O, XX əsrin 70-ci illərinin əvvəllərində regional iqtisadiyyatın subyektinin məzmununu da müəyyənləşdirmişdir. Regional iqtisadi tədqiqatlar sisteminə daxil olan məsələlərin spektrini müəyyənləşdirən V.F. Pavlenko buraya ilk növbədə regional inkişafın ümumi iqtisadi problemlərini və onları xarakterizə edən göstəriciləri daxil etmişdir. Bundan əlavə, o, regional iqtisadi tədqiqat sisteminə maddi istehsal sahəsinin inkişafı problemlərini, regional demoqrafiya, regional sosiologiya və qeyri-istehsal sahəsinin problemləri ilə əlaqələndirilmişdir.

Eyni dövrdə regional iqtisadiyyata aid bir sıra tərifləri akademik N.N. Nekrasov özünün “regional elm” haqqında əsərində qeyd etmişdir. Sonralar “regional elm” anlayışı regional iqtisadiyyat ilə əlaqələndirildi. N.N. Nekrasov fundamental tədqiqatda “Regional iqtisadiyyat, nəzəriyyə, problemlər, metodlar” adlı 1975-ci ildə nəşr olunan kitabında bu elmin mövzusunu belə müəyyənləşdirmişdir: “regional iqtisadiyyat iqtisadi elmin bir qolu kimi ölkənin hər bir regionunda məhsuldar qüvvələrin və sosial proseslərin meydana gəlməsini və inkişafını müəyyən edən iqtisadi və sosial amillər və hadisələrin məcmusunu öyrənir. Məhsuldar qüvvələrin rəşional bölgüsü regional iqtisadiyyatın əsasını təşkil edən təməl prinsip hesab olunur” (Углинская В.В., 2014: с.6).

Beləliklə, onun tədqiqatının məzmununa dair iki əsas məqam mövcud idi. Bir tərəfdən regionun iqtisadiyyatı ümumi inkişaf nümunələrini, amillərini və regional inkişaf problemlərini öyrənən spesifik iqtisadi elmlərdən biri kimi nəzərdən keçirilir. Regional iqtisadiyyat yanaşmasına fərqli bir nöqtəyi-nəzərdən dəstək verənlər bu konsepsiyayı regional iqtisadiyyatın əsas komponenti hesab edərək məhsuldar qüvvələrin rəşional bölgüsü üzərində əsaslandırırırlar. Bu vəziyyətdə regional iqtisadiyyatda ilk növbədə bölgü nümunələrinin öyrənilməsi və dərk edilməsi vəzifələri qarşıya qoyulur. Bu anlayışda regional iqtisadiyyat, bəzi tədqiqatçılara görə, məsələn, professor B.N. Semevsky, iqtisadi coğrafiyanı dublikatlaşdırır. Ancaq professor V.V.Kistanovun fikrinə görə regional iqtisadiyyatın tədqiqat obyektini

müəyyən bir iqtisadiyyat və iqtisadi coğrafiyanın astanasında yaranır (Кистанов В.В., 2011: с.215).

Hal-hazırda ən aktual məsələlərdən biri regional inkişafın ümumi yanaşmaları və nəzəri konsepsiyalarının hazırlanmasıdır. Regional nəzəriyyədəki bütün dəyişiklik və inkişafın təhlili və ümumiləşdirilməsi son dərəcə vacib hala gəlmişdir. Akademik A.G. Qranberq regional iqtisadiyyatın vəziyyətini haqqında belə qeyd edir: "... regional iqtisadiyyatın subyekti iqtisadiyyatın bir çox digər sahələrini ələ keçirir və əksinə iqtisadiyyatın demək olar ki, bütün digər sahələri regional iqtisadiyyatın problemləri ilə məşğul olur" (Гранберг А.Г., 2003: с.14).

Akademik A.G. Qranberq həmçinin qeyd edir ki, ideal olaraq regional iqtisadiyyat mikro və makroiqtisadiyyatla yanaşı iqtisadçıların fundamental təlimində üçüncü sütunun yerini tutmalıdır ki, bu da iqtisadi düşüncə və təhsilin regionallaşması yolunda vacib bir başlanğıc olacaqdır (Гранберг А.Г., 2012).

1970-ci illərin sonlarında böhran, Qərb ölkələrinin "azad bazar iqtisadiyyatı"nın hədəfli iqtisadi siyasət şəklində aktiv dövlət müdaxiləsi ilə birləşən "sosial bazar iqtisadiyyatı"nın neoliberal modelinə keçidini sürətləndirdi. Dövlətin fəaliyyəti iqtisadi məkanın tənzimlənməsinin siyasi və hüquqi tərəflərinə, müəyyən edilmiş qaydalar çərçivəsində təsərrüfat subyektləri üçün fəaliyyət azadlığına zəmanət verən aydın bir hüquqi bazanın müəyyənləşdirilməsinə və konsolidasiyasına yönəlmişdir. İqtisadi inkişafın vəzifələri və istiqamətlərinin tərfi bazar həlli müstəvisində qalıb. Model, məşğulluğun təmin edilməsi, gəlir səviyyəsindəki regional fərqlərin aradan qaldırılması, etibarlı əmək və sosial təminatların yaradılması və s. daxil olmaqla geniş miqyaslı bir sosial komponent ilə xarakterizə olunur (Козлова О.А., Шеломенцев А.Г., Смицких К.В., Шумик Е.Г., 2014: с.9).

Xarici ölkələrin müasir regional siyasətinin məzmunu münaqişələrin yaranmasına zəmin yaradan, bütövlükdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına mane olan və ya onun hissələrinin və ya ölkələr qruplarının (məsələn, Avropa Birliyinin üzvü olan dövlətlərin) inkişafına mane olan bərabərsizliklərin minimuma endirilməsindən ibarətdir. Regional siyasəti baza prinsipləri aşağıdakı kimi nəzərdən keçirilir:

- vətəndaşların öz imkanlarını həyata keçirmək və dövlətdən sosial xidmətlər almaq üçün bərabər hüquqlarının təmin edilməsi;
- yardım xidmətləri, ona sosial xidmətlər göstərən orqanların əhalisinə yanaşma kimi;
- həyat səviyyəsinə və ətraf mühitin qorunmasına, regionun inkişafının əsas meyarı olaraq vurğulanaraq, dayanıqlı inkişaf ideyasını əks etdirən inkişafın çox məqsədli təbiəti;
- yerli təşəbbüsə söykənərək yerli fəaliyyətin stimullaşdırılması üçün regional idarəetmə sisteminin mərkəzsizləşdirilməsi;
- informasiya və rabitə, neo-sənaye və s. qabaqcıl texnologiyaların inkişafını təşviq etmək;
- ərazinin (cəmiyyətin) açıqlığı, ölkənin geoiqtisadi mövqeyi nəzərə alınmaqla inkişafının qiymətləndirilməsi.

Xarici ölkələrdə regional iqtisadi siyasətin təkamülünün təhlili belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, əksər ölkələrdə nəticədə regional siyasətin adaptiv modelinə riayət etməyə başlayırlar. Regional disbalansın azaldılması ilə bağlı intensiv siyasət yürütməyə çalışan ölkələr, ilk növbədə maliyyə mənbələrinin çatışmazlığı səbəbindən ondan uzaqlaşmağa məcbur oldular (Kanada buna bir misaldır). Əksinə, regional iqtisadi siyasət yürütməkdən imtina edən ölkələr həm həddindən artıq ərazi fərqliliyi, həm də ayrı-ayrı regionların inkişaf potensialından tam istifadə olunmaması ilə qarşılaşmağa məcbur olmuşdular (bu, demək olar ki, dünyanın bütün ölkələrində müasir regional siyasətin ortaya çıxmasını açıqlayır) (Кузнецова О.В., 2007: с.134).

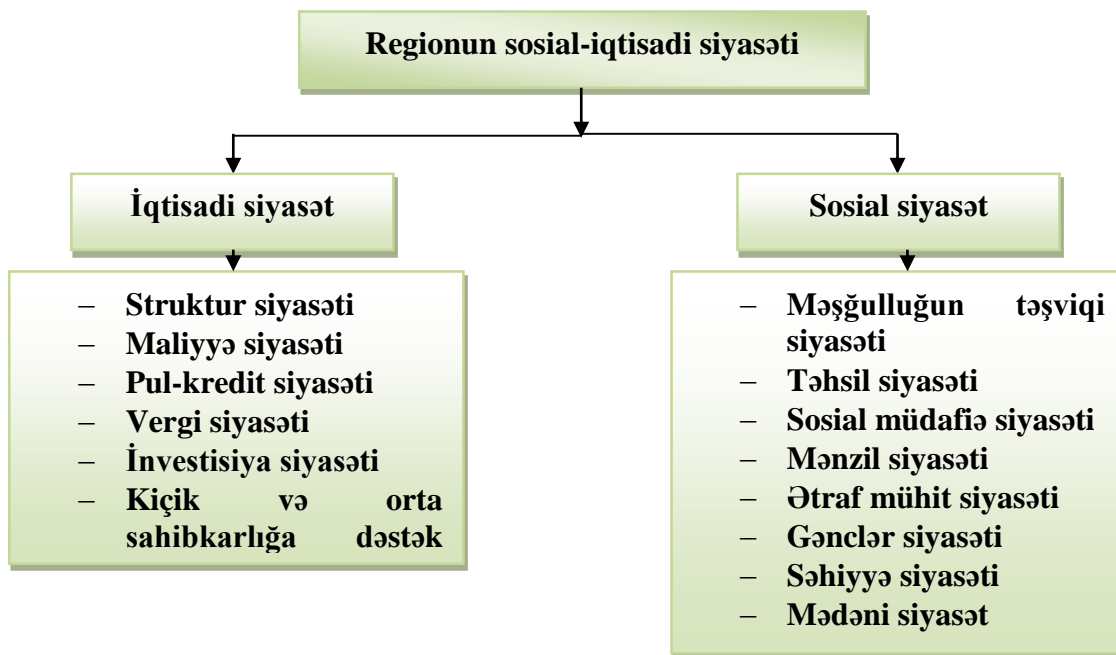
Qeyd etmək vacibdir ki, regionun müəyyən sosial və iqtisadi siyasətinin əsas məqsədləri, vəzifələri, prioritet sahələri regional planlaşdırma sənədlərinin əsas məqsədləri, hədəf proqramları, regionun sosial-iqtisadi inkişafını tənzimləyən və regional xüsusiyyətlərini tam əks etdirən əsas şərtlər əsasında formalaşır və müəyyən edilir. Regional sosial-iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi onun həyata keçirilmə mexanizmidir. Ümumiyyətlə, hər hansı bir siyasətin həyata keçirilməsi mexanizminin quruluşuna tapşırıqlara uyğun olaraq planlaşdırılan tədbirlərin həyata

keçirilməsini təmin edən alətlər, metodlar və mənbələr dəsti daxildir. İcra mexanizminin mahiyyəti, nümayəndəlik və icra hakimiyyəti strukturlarının, regional birliyin bütün təsərrüfat subyektlərinə yönəlmiş təsirinə əsaslanır. Sosial-iqtisadi siyasətin həyata keçirilmə mexanizmi aşağıdakıları əhatə edir (Слинкова О.К., Масленникова Н.Ю., 2015: с.8):

- həyata keçirmə prinsipləri;
- normativ sənədlər;
- hərəkət planı.

Regional sosial-iqtisadi siyasətin formalaşması və həyata keçirilməsi dövlət idarəetmə prinsiplərində olan əsas müddəalara əsaslanır. Fikrimizcə, regional siyasətin həyata keçirilmə mexanizminin qurulması lazım olan əsas təməl prinsiplər bunlardır: qanunilik, obyektivlik, nəzarət, etibarlılıq, çeviklik, şəffaflıq və təşkilatçılıq. Bu prinsiplər və qaydalar həm federal, həm də regional səviyyədə həyata keçirilən bütün siyasət növləri üçün tətbiq olunur. Eyni zamanda, regional səviyyədə həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin xüsusiyyətlərini əks etdirən xüsusi, əsas prinsipləri qeyd etmək vacibdir.

Sxem 1: Regionun sosial-iqtisadi siyasətinin strukturu

Mənbə: Слинкова О.К., Масленникова Н.Ю., 2015: с.8

Dövlətin inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsində bir vasitə kimi istifadə olunan regionun sosial-iqtisadi siyasəti, qarşısında duran prioritet vəzifələri həll etməyə imkan verir, ilk növbədə vətəndaşların həyat keyfiyyətinin artmasını və insan azadlığının inkişafını göstərir.

İqtisadi siyasətin əsas məqsədi sosial problemləri həll edərkən bazar mexanizminin optimal fəaliyyətini təmin etməkdir. Azadlıq, ədalət, təhlükəsizlik və tərəqqi kimi fundamental sosial dəyərlər nəzərə alınmadan iqtisadi siyasət aparıla bilməz. İqtisadi siyasət apararkən regional hakimiyyətlər sabit və tarazlı iqtisadi artım şəraitində qiymət səviyyəsinin sabitliyini, yüksək məşğulluğun, xarici iqtisadi tarazlığın təmin edilməsinə səy göstərməlidirlər

G.P. Ermoşina və V.Y. Pozdnyakov kimi müəlliflərə görə regionun sosial siyasəti çətin yaşayış şəraitində əhalinin həyati fəaliyyətini (uşaqlar, qocalar, əlillər və s.), sosial infrastrukturun (səhiyyə, təhsil, mədəniyyət, mənzil-kommunal xidmətlər və s.) inkişafını təmin etmək zərurəti ilə müəyyən edilir (Ермошина, Г.П., 2009: с.56).

Sosial siyasət regiondakı insan potensialının inkişafına, ömrünün artmasına, əhalinin gəlirlərinin artırılmasına və vətəndaşların həyatı üçün digər əlverişli şəraitin yaradılmasına yönəlmişdir.

Beləliklə, regiondakı həm iqtisadi, həm də sosial siyasətin ayrıca təhlil olunmasına baxmayaraq, aralarındakı xətt olduqca dağınıqdır, çünki ərazi və cəmiyyətin inkişafı baxımından onların strateji hədəfləri əsasən üst-üstə düşür, hər iki siyasət bir-biri ilə qarşılıqlı və asılıdır. İstənilən regionun sosial siyasətini onun iqtisadi siyasətindən təcrid etmək və əksinə etmək olmaz. Birlikdə bu kateqoriyalar “regionun sosial-iqtisadi siyasəti” olaraq təyin olunanları tam təşkil edir.

Ümumiyyətlə, regional sosial-iqtisadi siyasət ərazinin perspektivli sosial-iqtisadi inkişafını (konsepsiyalar, proqramlar, inkişaf strategiyaları) xarakterizə edən sənədlərdə müəyyən edilmiş məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün idarəetmə subyektləri tərəfindən həyata keçirilən alətlər, forma, prosedur və metodların məcmusu kimi müəyyən edilə bilər (Вертешева С.М., 2003: с.17).

Beləliklə, regionun inkişafı üçün konseptual əsasları formalaşdırarkən korporativ strategiyaların terminoloji və metodik məcmusunu, eləcə də regionşünaslıqla əlaqəli digər sahələri uyğunlaşdırmaq kifayət etmir. Bu baxımdan regional inkişaf konsepsiyasının məzmununun xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq vacib bir nüansdır. Zaxarov A.L. qeyd edir ki, başlıqlarında "konsepsiya" termini olan məqalə və monoqrafiya müəlliflərinin əksəriyyəti bu terminin hansı mənada istifadə olunacağını göstərməyə belə cəhd göstərmirlər (Курчаев Ш.В., 2010: с.23).

Regional sosial-iqtisadi inkişafın strategiyasının konsepsiyası regionun uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişafına yanaşmaları və onların həyata keçirilmə mexanizmlərini müəyyən edən prinsiplər və müddəalar sistemi kimi təqdim olunur. Eyni zamanda, konsepsiyanın özü müəyyən bir mövzu sahəsinin ümumi nəzəriyyəsinə əsaslanaraq vahid bir bütöv meydana gətirən və bir-biri ilə əlaqəli olan bir çox elementi özündə birləşdirən bir sistemdir. Konsepsiyanın elementlərinin əlaqələri onun quruluşunu və funksiyalarını, münasibətlər isə ətraf mühitdəki təzahür formalarını meydana gətirir, müəyyənliyin sərhədlərini və konsepsiyanın özünün, ayrı-ayrı komponentlərinin fəaliyyət parametrlərini müəyyənləşdirir.

Regional strategiyanın hazırlanması prosesində, aparılan tədqiqatın nəticələrinin ümumiliyi baxımından fərqlənən iki mərhələni ayırmaq mümkündür.

- Proqnoz təhlili mövcud vəziyyətin təhlilinə və regional inkişafı üçün ən uyğun istiqamətin müəyyənləşdirilməsinə yönəlmiş fazaların və tədqiqatların həyata keçirilməsinə imkan verir;

- regional sosial-iqtisadi inkişaf üçün seçilmiş strategiyanın daha yaxşı işlənilib hazırlanmasına və konkretləşdirilməsinə yönəlmiş addımlar və tədqiqatlar: hədəfləri, prioritetləri, xüsusi planları, həyata keçirmə mexanizmlərini müəyyənləşdirmənin təyin edilməsidir.

Proqnozlaşdırma təhlili mərhələsi regionu müəyyən edilmiş fəaliyyət məqsədləri olan və qarşılıqlı əlaqəli elementlərin ayrılmaz dəsti kimi təşkil edən sistem kimi nəzərdən keçirməyə imkan verən sistematik bir yanaşmaya əsaslanmalıdır. Bu sistem vahid bir quruluşa malikdir, o cümlədən sosial institutların alt quruluşlarına uyğun coğrafi, iqtisadi, siyasi və inzibati, etnik, sosial-mədəni,

hüquqi, siyasi alt quruluşları, idarəetmə institutlarının regionun həyatının təşkilində müəyyən rolu vardır (Фетисов, Г. Г., Орешин В. П. 2006: с.267).

Sxem 2: Regional sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının hazırlanması prosesinin mərhələləri

Mənbə: Курчаев Ш.В., 2010: с.23

Məqsəd müəyyənləşdirmə mərhələsində diqqəti ümumi təsviri münasibətlərdən regionun sosial-iqtisadi inkişafı strategiyasının həyata keçirilməsinin əsas atributlarını aydınlaşdırmaq üçün hərəkətlərə keçir: məqsədlər, meyarlar, strategiyanın həyata keçirilmə mexanizmləri, dövlət orqanlarının fəaliyyət planları və konsepsiyanın monitorinqi, diaqnostikası və korreksiya sistemi.

Ümumi olaraq yuxarıda yazılanlar regional inkişaf strategiyasının hazırlanması üçün metodoloji yanaşma və prinsiplər regional strategiya üçün proseslərin və prosedurların keyfiyyətini artırmağa müəyyən bir regionun sosial-iqtisadi problemlərinin həlli üçün yeni imkanlar və yeni metodlar açmağa imkan verir.

1.2. Regional siyasətin inkişafının tənzimlənməsinin əsas xüsusiyyətləri

Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının qurulması prosesi zamanla müəyyən çətinliklər və ziddiyyətlərlə qarşılaşmışdır və sosial-iqtisadi həyatın bir sıra sahələrində özünü büruzə vermişdir. İqtisadi münasibətlərin yenidən qurulması, inzibati-amirlik sisteminin rədd edilməsi, iqtisadi amillərdən geniş şəkildə səmərəli istifadə edilməsi və bu proses bazar münasibətlərinə keçid üçün prioritet olmuşdur. Burada əsas məqsəd ölkəni böhrandan çıxarmaq, əmtəə çatışmazlığının qarşısını almaq, tələb və təklif arasındakı tarazlığı təmin etmək, daha yaxşı maliyyə-kredit sistemi yaratmaq və bütün sahələrdə sosial-iqtisadi tərəqqi əldə etmək idi. Bazar iqtisadiyyatı inzibati-amirlik sistemini rədd etmənin, sosial tərəqqi və iqtisadi inkişafın uyğunlaşdırılmasının ən mükəmməl formalarından biridir. Bazar iqtisadiyyatına keçidin məqsədlərindən biri əmək bazarı münasibətlərinin iştirakçılarının maddi maraqlarının təmin olunmasına əsaslanaraq, əhalinin sosial-mədəni ehtiyaclarını ödəmək üçün yüksək texnologiyalar, texnologiyalara əsaslanan istehsal və bununla da istehsal strukturunun inkişafı yolu ilə ölkədə effektiv iqtisadi profil yaratmaqdır (Şəkəraliyev A.Ş., 2009: s. 28).

Təbii və ekoloji şəraitlə sıx əlaqəli ölkələrdə və regionlarda baş verən sosial-iqtisadi prosesləri araşdıran elmi bilik sahəsi olan regional iqtisadiyyat tədqiqatın əsas hissəsini sosial genişlənmənin məkan aspekti ilə əlaqələndirir. Regional iqtisadiyyat həm də iqtisadi coğrafiyanın bir hissəsi kimi məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsini öyrənən bir istiqamət kimi formalaşmışdır. Buraya mezo-iqtisadiyyat şöbəsi və sektor iqtisadiyyat analoqu kimi sahələr də daxildir. Regional iqtisadiyyatın öyrənilməsində məqsəd ölkənin sosial-iqtisadi sisteminin regional aspektləridir. Buraya həm də milli iqtisadiyyatın regional alt sistemlərinin funksionallığı, ayrı-ayrı elementləri və qarşılıqlı əlaqələri, bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafının idarəetmə mexanizmləri daxildir (Fərəcov Z., 2014: s.33).

Regional inkişaf problemi iqtisadi ədəbiyyata daxil edildiyi vaxtdan günümüzdə qədər regionların vahid inkişafı və onun tənzimlənməsi ilə bağlı müxtəlif fikirlər olmuşdur. Bu fərq xüsusilə regional bərabərsizlik, onun səbəbləri və onları aradan

qaldırmaq yolları ilə əlaqəli idi. Xüsusilə aşağıdakı üç sahə bərabərsizliyə dair perspektivli yanaşmaları ilə fərqlənir:

- Birinci istiqamətə görə zamanla bölgələrarası bərabərsizlik səviyyəsi aşağı düşəcək, çünki sosial və iqtisadi inkişaf nəticədə ölkənin bütün ərazisinə yayılacaq və geridə qalan regionlar da inkişaf edəcək;
- İkinci istiqamət, ən az inkişaf etmiş ölkələrdə bərabərsizlik artacaq və inkişaf etmiş ölkələrdə azalacaq;
- Sonunculara görə, hökumət müdaxiləsinin məhdud olduğu ölkələrdə bölgələrarası bərabərsizlik artacaq.

Bununla belə, fakt budur ki, kəskin regionlararası bərabərsizlik zərərli daxili və xarici miqrasiya, süni şəhərləşmə, həddindən artıq populyasiya, ətraf mühitin çirklənməsi və hətta regional separatizm kimi bütövlükdə ölkəyə baha başa gələ bilər. Eyni zamanda, ən vacib məsələ müasir hüquq sistemlərinin bir ölkənin bütün vətəndaşları üçün bərabərhüquqlu olmağa çalışmasına baxmayaraq regional disbalans bu prinsipi iki vacib şəkildə pozur (Bağırzadə E., 2014: s.10):

- İqtisadi hüquqlar: Buna görə ayrı-ayrı sahələrdə fərdlər işləmək və ya eyni iş üçün bərabər maaş almaq hüququndan istifadə edə bilməzlər;
- Sosial hüquqlar: Bu fərqli regionlarda yaşayan insanların eyni səviyyədə sağlamlıq, təhsil və mədəniyyət xidmətlərindən faydalana bilməməsi kimi başa düşülür.

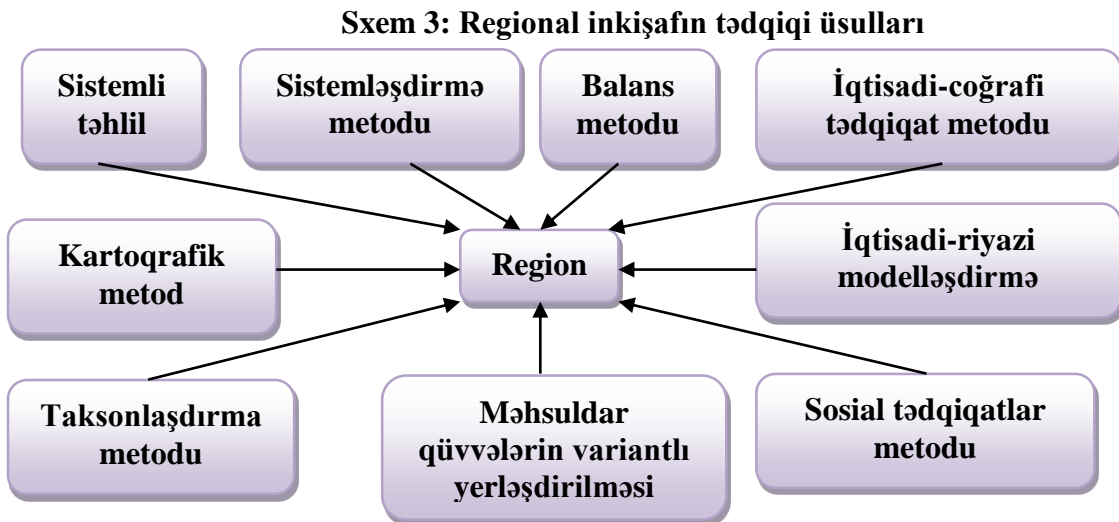
Yuxarıda göstərilənlərin hamısını nəzərə alaraq II Dünya Müharibəsindən sonra regional inkişafın dövlət tənzimlənməsinə ehtiyac bütün sənayeləşmiş ölkələrdə artıq qəbul edilmişdir. Ancaq o zamandan bəri inkişaf edən regional siyasət nəzəriyyələri fərqli regional siyasət modelləri tərəfindən idarə edilmişdir. Ümumiyyətlə, onları iki istiqamətə qruplaşdırmaq olar:

- Balanslı regional inkişaf nəzəriyyələri: Bu nəzəriyyələr inkişafın həm sektorlar, həm də regional baxımından mürəkkəb olduğunu iddia edir və bu inkişaf səviyyəsinə çata biləcək inkişaf etmiş ölkələr olduğunu iddia edirlər. Nəzəriyyələrin başlanğıc nöqtəsi azad bazarın yalnız uyğunsuzluqları həll etmək qabiliyyətinə malik olmadığı, əksinə onları daha da dərinləşdirməsidir ki, buna əlavə hökumət

müdaxiləsi lazımdır. Bu vəziyyətdə planlaşdırma əsas müdaxilə vasitəsi kimi qəbul edilir;

- Disbalanslı regional inkişaf nəzəriyyələri: Bu nəzəriyyələr bazarın səmərəli fəaliyyət göstərdiyini və tarazlı inkişaf nəzəriyyələrindən fərqli olaraq hökumətin müdaxiləsinin yolverilməz olduğunu irəli sürür. Onların fikrincə, iqtisadiyyatdakı disbalans, xüsusən regional disbalanslıq dedikləri kimi zərərli amillər deyil, lakin düzgün istifadə olunarsa, daha yüksək iqtisadi artım tempinə nail olmaq mümkündür. Buna görə xüsusilə maliyyə imkanları məhdud inkişaf etməkdə olan ölkələrdə balanslı inkişaf naminə bu məhdud mənbələri bütün ölkəyə paylamağa çalışmamalıdır. Bunun səbəbi, bu məhdud resurslardan aşağı qazancılı sektorlarda və regionlarda səmərəsiz istifadə olunur və bu da iqtisadi inkişafın ümumi tempini azaldır. Əksinə, məhdud mənbələr bir və ya daha yüksək məhsuldarlıq sahələrinə və ya regionlara yönəldilsə, iqtisadi artımın daha yüksək templərinə nail olmaq mümkündür.

Regional inkişafın tədqiqi istiqamətində tədqiqatçıların əsərlərində müxtəlif iqtisadi metodlardan istifadə olunur, onlardan əsaslarına aşağıdakıları misal çəkmə bilirik:

Mənbə: http://lib.bbu.edu.az/read.php?item_type=lecture&file_type=pdf&file=270 məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Regional planlaşdırma regional inkişafın tənzimlənməsində ən uyğun və zəruri iqtisadi siyasət vasitəsi kimi göstərilir. Başqa sözlə, regional planlaşdırma dünyada

regionların iqtisadi, sosial və fiziki integrasiyasının bir vasitəsidir. Bu planların milli planlardan aşağıdakı əsas üstünlükləri var:

- Regional planlar bölgələrdə milli plan və proqramları özündə cəmləşdirmək üsuludur;
- Regional planlar yerli biliklərin milli plan və proqrama çatdırılması üsuludur;
- Regional planlar, milli planlardan fərqli olaraq daha çox fiziki mühiti (ekologiya, infrastruktur və s.) əks etdirir;
- Şəhər və rayonların planlaşdırma qərarları və s. bu əlaqələndirməyə imkan verir (Bağırzadə E., 2014: s.13).

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosial-iqtisadi inkişaf problemlərinin həlli iqtisadiyyatın regional təşkilini tələb edir. Bu baxımdan, ölkəmizdə aparılan iqtisadi islahatların demək olar ki, hamısı regional iqtisadiyyat ilə əlaqədardır. Son illərdə sağlam regional siyasət, Azərbaycanda regional iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və idarə olunması məsələləri həm nəzəri, həm metodiki, həm də praktik baxımdan xüsusilə aktuallaşmışdır. Bunun əsas səbəbi ölkəmizdə demokratik bir cəmiyyətin inkişafı və dünya iqtisadi sistemində integrasiyanın güclənməsi idi.

Region iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi və idarə olunması ilə bağlı nəzəri və metodoloji məsələlərin respublikamızın şərtlərinə uyğun olaraq öyrənilməsi və tətbiqi xüsusilə vacibdir. Bu, ilk növbədə ölkə ərazisinin təbii və iqtisadi zənginliyi ilə fərqlənməsidir. İkincisi, regionun fərqli inzibati və iqtisadi bölgələri təbii sərvətlər, istehsalın ixtisaslaşması, nəqliyyat və coğrafi şərait, əhalinin istehsal təcrübəsi ilə fərqlənir. Üçüncüsü, respublikanın milli iqtisadiyyatının nisbətən mürəkkəb ərazi quruluşunun formalaşmasıdır. Bütün bunları nəzərə alaraq, səmərəli regional siyasət, regional iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və idarə edilməsi mexanizminin hazırlanması və həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur.

Hər bir müstəqil dövlətin taleyüklü vəzifəsi ölkənin milli maraqlarına əsaslanan vergi siyasətinin elmi cəhətdən əsaslandırılmış strateji xəttini inkişaf etdirmək, iqtisadi inkişaf konsepsiyasını müəyyənləşdirmək və regionların inkişafını tənzimləmək məqsədilə regionların potensialını onların həyata keçirilməsinə

yönəltməkdir. Bu baxımdan regional inkişafın vergi tənzimlənməsi məsələləri də çox aktualdır (Rzayev P.Q., 2011: s.70).

Dövlətin regional iqtisadiyyatının inkişafına təsiri ikiqatdır. Bir tərəfdən, dövlət çoxalma prosesinin iştirakçılarını makroiqtisadi inkişafın mümkün perspektivlərinə istiqamətləndirən müvafiq sənədlər tərtib etməklə çoxalma prosesinə təsir göstərir, bu da hərəkətləri üçün düzgün strategiya və taktikalari seçməyə imkan verir.

Digər tərəfdən, dövlət çoxalma prosesinə vergi sistemi, dövlət büdcəsi, birbaşa investisiya, məşğulluq, pul dövriyyəsi və kredit tənzimlənməsini daxil edən aktiv metodlarla təsir göstərir. Regional iqtisadiyyat öz inkişafında ölkənin mərkəzi ilə regionlar arasında, habelə istehsal, bölüşdürmə, istehsal fəaliyyətinin mübadiləsi və məhsul istehlakı məsələlərində regionlar arasında münasibətləri əks etdirir (Андреев Г.Н. и др., 2006: с.115).

Regionların iqtisadi inkişafının dövlət tənzimlənməsi, ölkənin ərazi bütövlüyünün dəstəklənməsi və regionların iqtisadi və siyasi müstəqilliyinin qorunması istiqamətində görülən işlərin ikitərəfli probleminin praktiki hissəsi barədə danışarkən ölkənin iqtisadi inkişafının bu mərhələsində dövlətin regional siyasətinin prioritet sahələri kimi qəbul edilməlidir.

Regional siyasət nəzəriyyəsinin ikinci dərəcəli problemlərindən biri, qeyd edildiyi kimi, ərazilərin tipologiyasını həyata keçirməyin vacibliyidir. Belə bir tədbirin məqsədi regional siyasət sahəsində qərarların qəbul edilməsinin səmərəliliyini artırmaq, tənzimlənən ərazilərin regional xüsusiyyətlərini nəzərə almaq, statistik məlumatları sonrakı nəzəri tədqiqatların əsası kimi sistemləşdirmək və s. bu vəziyyətdə təsnifat prosesinin aşağıdakı mərhələlərini ayırmaq olar (Синько Ю.В., Кособокова Е.В., 2017: с.40):

- Ümumi problemlərin müəyyənləşdirilməsi;
- Problemlərin təsirinin qiymətləndirilməsi;
- Regionların birbaşa qruplaşdırılması.

Belə problemlər, şübhəsiz ki, maliyyələşdirmə prosesində şəffaflığın qorunması və vəsaitlərin istifadəsinə nəzarət mexanizmlərinin gücləndirilməsini tələb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu problem təkcə dövlətin regional siyasəti sahəsində

deyil, bütün maliyyə münasibətləri sisteminin əlamətidir. Göründüyü kimi, vergi ödəyicilərinin vəsaitlərindən istifadəyə ictimai nəzarətin qurulmasında, məmurlar arasında korrupsiya və element oğurluğuna qarşı mübarizənin effektivliyinin artırılmasında və s. problemlərin həlli böyük önəm daşıyır (Кособокова Е.В. Синько Ю.В., Савина С.А., 2014: с.58).

Dövlət qulluqçularının hüquqi maarifləndirilməsi üçün də bütün tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu problem səbirli və əziyyətli bir yanaşma tələb edir. Ümumiyyətlə, bu problemi həll etmək üçün aşağıdakı prinsiplərə riayət etmək lazımdır (tədqiqatçılar onları dövlətlə biznes arasındakı münasibətlər sferasında formalaşdırdılar, amma fikrimizcə, bu prinsiplərin tətbiq dairəsi əhəmiyyətli dərəcədə genişlənə bilər):

1. Müəssisələrə dövlət yardımının meyar və prosedurlarının aydınlığı;
2. Dövlət yardımının məqsədyönlü xarakterinin gücləndirilməsi;
3. Dövlət yardım meyarlarının regional iqtisadi inkişafın strateji istiqamətlərinə və ya müəyyən bir müəssisənin sənaye siyasətinin istiqamətlərinə uyğunluğu;
4. Dövlət yardımının bölgüsündə rəqabət prosedurlarının tətbiqi, ilk növbədə dövlət sərmayələri sahəsində;
5. Həm dövlət yardımının verilməsinə dair qərar qəbul edərkən, həm də onun həyata keçirilməsini izləməkdə “şəffaflıq” prinsipinin təmin edilməsi;
6. Mövcud dövlət yardım proqramlarının regional səviyyədə qiymətləndirilməsi (Синько Ю.В., Кособокова Е.В., 2017: с.41).

Müasir inkişaf mərhələsində regional siyasət və idarəetmə məsələləri bütün demokratik ölkələrdə aktuallıq kəsb edən məsələlərdən biridir. Azərbaycanda da bu problem aktualdır bir məsələdir. Bu mövzunu təhlil edərkən bir sıra nəticələr ortaya çıxır. Ümumiyyətlə, ölkə iqtisadiyyatının daha da inkişaf etdirilməsi istiqamətində qarşıda duran vəzifələrin yerinə yetirilməsi regionların inkişafının sürətləndirilməsini, ölkənin sosial-iqtisadi problemlərinin həllində sahibkarlığın rolunun artırılmasını, bu istiqamətdə dövlət qayğısının genişləndirilməsini və ən

əsas regionlarda sahibkarlığın inkişafı sahəsində mövcud potensialın reallaşdırılmasını tələb edir (Mahmudova İ.M., Mahmudov M.M., 2001: s.7).

Bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, regionların maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və sahibkarlığın regional inkişafının sürətləndirilməsi bu gün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir. Məhz sadalanan vəzifələrin həyata keçirilməsi istiqamətində mühüm sənəd olan regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı regional iqtisadiyyatın və sahibkarlığın daha intensiv inkişafına münbit şərait yaratmışdır. Bu isə regionlarda vergi ödənişlərinin ümumi daxilolmalardakı payının artmasına müsbət təsir göstərmişdir.

1.3. Azərbaycanca regional sosial-iqtisadi siyasətin formalaşması mərhələləri və xarakterik cəhətləri

İstənilən dövlətin inkişafının uzunmüddətli perspektivləri onu sağlam və etibarlı əsasda qurmaqdan asılıdır. Bu gün ölkəmizin regiondakı əsas iqtisadi gücə çevrilməsi müasir Azərbaycanın yaradıcısı, ümummilli lider Heydər Əliyevin fəaliyyəti, xüsusilə dövlət quruculuğu sahəsində atdığı strateji addımlar və iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi nəticəsində mümkün olmuşdur. Azərbaycanda müstəqil dövlətçiliyin qorunması ənənəsinin yaradılması ulu öndərin adı, dövlətimizin modernləşməsi və daha da möhkəmlənməsi, milli iqtisadiyyatın dinamik inkişafı - Prezident İlham Əliyevin adı ilə əlaqələndirilir. Ümumiyyətlə, müxtəlif sahələrdə fəaliyyət proqramları hazırlamadan, orta və uzunmüddətli dövrlər üçün hədəf və vəzifələri, inkişaf istiqamətlərini dəqiq müəyyənləşdirmədən ölkənin sosial-iqtisadi həyatında köklü bir dəyişiklik əldə etmək mümkün deyil.

Son 15 ildə Prezident İlham Əliyev ulu öndərin əsasını qoyduğu təməl üzərində Azərbaycanın bir dövlət kimi əsaslarını möhkəmləndirdi. Konkret vəzifələrə yönəlmiş dövlət başçısının məqsədyönlü fəaliyyəti ölkənin siyasi və sosial-iqtisadi həyatı ilə bağlı problemlərin həllinə sistemli və hərtərəfli yanaşma təmin etdi, qarşıya qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün ən təsirli metod və vasitələrin seçilməsini təmin etdi. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının əsas istiqamətləri

İlham Əliyevin 2003-2018-ci illərdə imzaladığı çoxsaylı fərman və sərəncamlarda, dövlət proqramlarında öz əksini tapmışdır.

Son 15 ildə ölkəmizdə Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə iqtisadi quruculuq prosesi geniş vüsət almışdır. Azərbaycan bölgənin ən perspektivli ölkəsinə çevrilib. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı ölkəmizin iqtisadi gücünün və qüdrətinin daim artmasının şahidi olmuş, iqtisadi inkişafın həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin nəticələrini hiss etmişdir(Основные направления стратегии экономического развития Президента Ильхама Алиева Бакинский рабочий, 2018. - с4-5).

Demokratik cəmiyyətdə regional inkişaf üçün dövlət siyasəti qəfildən meydana gəlmir. Bu siyasətin yaradılması və inkişafı müzakirə edilərkən digər vacib məqamlar arasında aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

1. Məhsuldar qüvvələr inkişaf etdikcə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri ilə regionlar və dövlətlər arasında qarşılıqlı əlaqə və münasibətlər də inkişaf etdi. Bu münasibətlər inkişaf etdikcə, həll edilməsi çətin olan və üçüncü tərəfin inzibati, hüquqi və maliyyə müdaxiləsi tələb edən mübahisələr qaldırdılar. Buna görə dövlət iqtisadiyyatı üçüncü tərəf olaraq sosial-iqtisadi inkişaf prosesinə müdaxiləyə ehtiyac artırdı. Lakin 1970-ci illərə qədər dövlətin sosial-iqtisadi inkişafa və iqtisadiyyata müdaxiləsi təsadüfi və nizamsız idi. Dövlətin regional siyasəti, mahiyyət etibarilə müəyyən müəssisələrin yerləşməsinə, vergilərin təyin edilməsi və toplanmasına, milli əhəmiyyətə malik kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və tədarükünə dövlət müdaxiləsi ilə məhdudlaşdı;

2. XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində dövlətin iqtisadiyyata davamlı müdaxiləsinə obyektiv ehtiyac duyuldu. Dövlətin regional inkişaf siyasətinin XX əsrin məhsulu olması təsadüfi deyil. Bunun əsas səbəbi, dövlətin bu proseslərə müntəzəm müdaxiləsi, əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq, XX əsrin əvvəllərindən bəri məhsuldar qüvvələrin inkişafı və yerləşdirilməsindəki irəliləmələr səbəbindən qeyri-kafi və təsirsiz olmasıdır. Regional inkişaf siyasətinin daha nizamlı və məqsədyönlü xarakterə ehtiyacı var və regional miqyasda iqtisadi və sosial inkişafın tənzimlənməsi üçün obyektiv zərurət və vasitələr artır.

3. XX əsrin 20-30-cu illərində dünyada baş verən böyük sosial-iqtisadi, texniki və texnoloji yeniliklər, regional və dövlətlərarası münasibətlərin hərtərəfli inkişafı, dövlətin sosial-iqtisadi həyata təsadüfi müdaxiləsindən "sosial-iqtisadi inkişafın tənzimlənməsi" siyasətinə obyektiv keçid. ehtiyac yaradır. 1929-1933-cü illər böhranı zamanı ilk dəfə olaraq bu məsələ bəzi ölkələrdə (ABŞ, Almaniya və s.) dəqiq və müəyyən dərəcədə ortaya çıxdı.

4. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra baş verən elmi və texnoloji inqilab, böyük təbii sərvətlərin geniş miqyaslı inkişafına və istehsalın görünməmiş artmasına səbəb oldu. Dövlətlərarası və regionlararası inteqrasiyası və bunun iqtisadi inkişafa təsiri artdı. Nəticə etibarilə II Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə dövlətin yalnız məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi, regional və dövlətlərarası münasibətlər prosesinə daha ardıcıl və hərtərəfli müdaxiləsinə deyil, dövlətin imkanlarının genişlənməsinə də böyük ehtiyac var idi. Bu inqilabi proseslər, özəl kapitalist iqtisadiyyatının və fərdi sahibkarların təsir dairəsi və imkanları xaricindədir. Hər bir ölkədə iqtisadiyyatın inkişafında dövlətlərarası əlaqələrin, elmi-texniki əməkdaşlığın inkişafı belə fundamental problemləri ortaya qoyur ki, onların həlli fərdi sahibkarların, müəssisələrin və hətta bəzilərinin dövlətin bütün sahələrində (iqtisadi, siyasi, hüquqi, texniki və texnoloji) birgə səy və səlahiyyətlərindən kənara çıxır və bu problemlərin həllində daimi müdaxilə və iştiraka çağırır. Eyni zamanda, elmi-texniki tərəqqinin inkişafı regionlararası əhəmiyyətli sosial-iqtisadi infrastrukturun hərtərəfli inkişafı üçün şərait yaradır (Nuriyev Ə., 2004: s. 91).

5. Məlumdur ki, elmi-texniki tərəqqi istehsal avadanlığı və bütövlükdə sənaye müəssisələrinin istehsal gücünü artırdı və buna görə istehsalın konsentrasiyasına və yerləşmə istiqamətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Böyük müəssisələrdə, şəhər və rayonlarda istehsalın intensivliyini artırır. Eyni zamanda, elmi-texniki tərəqqi istehsalın ixtisaslaşmasına və ərazi intensivləşməsinə şərait yaradır, elmi-texniki tərəqqi yeni yolların inşasına, xammal və hazır məhsulların uzun məsafəli daşınmasına, yeni regionlarda istehsalın mərkəzləşdirilməsinə şərait yaradır, inkişaf meylini stimullaşdırır. Bütün bunlara baxmayaraq, müasir dövrdə demokratik ölkələrin iqtisadiyyatı əsasən özünəməxsus bazar iqtisadiyyatı olaraq

qalır. İstehsal yerinin məhsuldarlığını artırma meylı istehsal qanunlarının və kapitalist iqtisadiyyatının mənfəətini artırmaq üçün istehsal anarxiyasına ziddir. Nəticədə regional siyasət yalnız bəzi hallarda elmi və texnoloji tərəqqinin qazanlarından səmərəli istifadəyə, istehsal yerinin optimallaşdırılmasına gətirib çıxara bilər, lakin ölkə iqtisadiyyatında məhsuldar qüvvələrin mövqeyinin rasionallaşdırılmasının arzuolunan səviyyəsinə gətirib çıxara bilməz.

6. Regional siyasətin hazırkı mərhələsinin əsas xüsusiyyətlərindən biri onun əhatə dairəsinin genişləndirilməsidir, regional siyasət məsələlərini həll edərkən regionun miqyasını müəyyənləşdirməyə yanaşma dəyişdi. Regional siyasəti həyata keçirmək üçün dövlət regional siyasət mexanizmlərini hərtərəfli inkişaf etdirilməlidir.

Dövlət regional siyasət mexanizmi, sosial və iqtisadi inkişaf ilə əlaqəli problemlərin həlli, bölgələrin inkişafındakı münaqişələrin azaldılması və ya aradan qaldırılması üçün həm mərkəzi, həm də yerli hökumətlər tərəfindən hazırlanan və tətbiq olunan müxtəlif hüquqi, inzibati, təşkilati və iqtisadi stimullardır. Bu yolla regional fondlar bölgələrin kompleks sosial-iqtisadi inkişafına yönəldilir. Bu mənada regional maliyyə dövlətin aktiv regional siyasət vasitəsidir. Onların miqdarı, strukturlarının genişliyi və istifadəsinin mürəkkəbliyi dövlətin regional siyasət səviyyəsini əks etdirir. Bölgələrin iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə və dövlətin maliyyə imkanları genişləndikcə bölgələrin maliyyə imkanları da artır və regional siyasət daha da aktivləşir (Nuriyev Ə., 2004: s. 96).

Demokratik inkişaf yoluna yeni çıxmış ölkələrdə regional siyasət mexanizmlərinin inkişafı və tətbiqi bu sahədəki dünya təcrübəsinin araşdırılması ilə başlayır. Bu tətbiqin istifadəsi daha sonra yerli şəraitə uyğun gəlir.

Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramında (2004-2008-ci illər) və bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafına dair digər sənədlərdə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin uğurla həyata keçirilməsi ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında keyfiyyətə yeni mərhələnin başlanğıcını qoydu. Yeni müəssisə və müəssisələrin yaradılmasını təşviq etdi, bölgələrdə dövlət xidmətlərinin, xidmətlərin və sosial infrastrukturun həcmi və keyfiyyətini artırdı, iş mühitinin

daha da yaxşılaşdırılmasında, iqtisadiyyata qoyulan investisiyaların artmasında, məşğulluğun artırılmasında və yoxsulluğun azaldılmasında mühüm rol oynadı (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2004-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı, 2004-2008-ci illər).

Bu proqram bölgələrdə əmək ehtiyatlarından, təbii və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə, sistemin qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirmək və kənd təsərrüfatında islahatların dərinləşdirilməsi, məşğulluğun artırılması, yoxsulluğun azaldılması, infrastrukturun yaxşılaşdırılması, müvafiq investisiya şəraiti, müasir müəssisələrin yaradılması, yeni iş yerlərinin yaradılması istiqamətində sistemik tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tuturdu. Bu proqram ölkənin ümumi sosial-iqtisadi inkişafında əvəzolunmaz rol oynamış və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında” sərəncamının icrasının ümumi aspekti kimi çıxış etmişdir.

Proqram əvvəlcə müstəqillik illərində Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafını, bazar iqtisadiyyatına keçiddəki nailiyyətlərini təhlil edir və qiymətləndirir: ümumi nəticə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı, maliyyə imkanlarının genişlənməsi və bir sıra sosial problemləri həll etmək bacarığıdır. Bu proqram Azərbaycanın iqtisadi cəhətdən güclü dövlətə çevrilməsi və hərtərəfli iqtisadi inkişafın təmin edilməsi strategiyasının həyata keçirilməsində çox vacib bir addımdır.

Dövlət Proqramının əsas məqsədi iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini inkişaf etdirmək, istehsal müəssisələrinin fəaliyyətini daha da genişləndirmək, ixrac yönümlü məhsul istehsalını stimullaşdırmaq, yerli sahibkarlığın inkişafı yolu ilə əhəlinin həyat səviyyəsini daha da yaxşılaşdırmaq və məşğulluğun, xüsusən gənclərin məşğulluq səviyyəsinin artırılması idi. Bu baxımdan məşğulluğun artırılması və ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafına nail olmaq proqramın prioritetləri hesab olunmuşdur.

İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və onun dünya iqtisadi sisteminə effektiv inteqrasiyasını təmin etmək, infrastruktur və infrastruktur səviyyəsini daha da

yaxşılaşdırmaq və əhalinin həyat səviyyəsini daim yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə 2009-2013-cü illərdə regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı təsdiq edilmişdir. Kənd təsərrüfatına dövlət marağının artırılması və bu sahəyə birbaşa subsidiyaların verilməsi, bölgələrdə emal müəssisələrinin yaradılmasına investisiya cəlb edilməsi, qeyri-neft və qeyri-neft sənayesinin, turizmin inkişafının təmin edilməsi 2009-2013-cü illər üçün prioritet məsələlərdir (Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, 2009-2013) .

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin tərəfindən 15 sentyabr 2008-ci il tarixli sərəncamına əsasən, “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı” 9 əsas strateji hədəfi özündə əks etdirir. Beləliklə, qeyri-neft sektorunun tarazlı inkişafı, gəlir imkanlarının genişləndirilməsi, yaşlı, aztəminatlı ailələr və sosial cəhətdən həssas qruplar üçün sosial risklərin azaldılması, qaçqın və məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması ilə davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi tədbirləri davam etdirilir, artır təhsil və səhiyyə sahəsində xidmətlərin keyfiyyəti, sosial infrastrukturun inkişafı Dövlət Proqramının əsas strateji istiqamətlərindən biridir.

Bu sahədə məqsədyönlü tədbirlərin görülməsi nəticəsində 2008-2015-ci illərdə ölkədə işsizlik səviyyəsinin 3-4% -ə enməsi, yoxsulluq səviyyəsinin iki dəfə azalması gözlənilirdi. Dövlət proqramının nəticəsidir ki, Azərbaycanda bütün infrastruktur dünya səviyyəsinə çatmışdır. Bununla əlaqədar Regional Proqramda prioritet fəaliyyət sahəsi iqtisadiyyatın hər bir sektorunda və ölkənin regionlarında həll olunmayan bütün məsələlərin işıqlandırılmasıdır(2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı” ,2008).

Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişafı davamlı sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm hissəsi olan 2014-2018-ci illər üçün ölkədə uğurla həyata keçirilən proqramın üçüncü mərhələsidir. Qəbul edilmiş və uğurla həyata keçirilən sosial-iqtisadi inkişaf ölkədə qeyri-neft sektorunun dayanıqlı inkişafına, regionlarda kommunal xidmətlərin və sosial infrastrukturun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına, sahibkarlığın inkişafına, investisiya qoyuluşunun artırılmasına, iş yerlərinin

açılmasına, məşğulluğun artırılmasına və yoxsulluğun azaldılmasına təkan verdi (Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı, 2014) .

Son 10 ildə Azərbaycanda maliyyə imkanlarının artırılması, infrastrukturun yaradılması, ən yeni texnologiyalara əsaslanan fəaliyyət göstərən müəssisələrin yaradılması, sahibkarlığın dəstəklənməsi, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması və əhalinin həyat səviyyəsinin daim yaxşılaşdırılması istiqamətində böyük addımlar atılmışdır. Son illərdə dövlət tərəfindən qəbul edilmiş dövlət proqramlarının icrası regional inkişafın yeni mərhələsinin keyfiyyətinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır.

Hal-hazırda bu imkanlara əsaslanaraq ölkənin sosial-iqtisadi həyatı, xüsusən də regionlarda, o cümlədən kənd təsərrüfatı sahəsində iqtisadi inkişaf, məşğulluq və sosial təminat, həmçinin ekoloji təhlükəsizliyin gücləndirilməsi istiqamətində yeni səviyyələrə keçid sürətlənir. Bu məsələlərin müvəffəqiyyətlə həlli regionların, o cümlədən kənd yerlərinin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsini və ölkənin regionlarında mövcud potensialdan daha səmərəli istifadə etməklə bu inkişafın dayanıqlığının artırılmasını tələb edir.

Ölkənin regionlarının, o cümlədən kənd bölgələrinin sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində qazanılan uğurları daha da artırmaq və "Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı üçün" illər üzrə Sosial-İqtisadi İnkişaf Proqramı Strateji Yol Xəritəsinin 9.1.4-cü bəndinin icrasını təmin etmək məqsədi ilə (bundan sonra Dövlət Proqramı adlandırılacaq) Dövlət Proqramı hazırlanmışdır. Dövlət Proqramı çərçivəsində tənzimləmə sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi, o cümlədən qanunvericilik bazası, institusional və iqtisadi mexanizmlər, investisiya və innovasiya fəaliyyəti, qabaqcıl texniki vasitə və texnologiyaların iqtisadi (təbii-iqtisadi, sənaye-texniki və elmi) ölkədə tətbiqi, potensialın artırılması və iqtisadi dövriyyədə tam iştirak, müvafiq olaraq iqtisadi şaxələndirmənin genişlənməsi (əlavə müqayisəli digər üstünlüklərin, məhsul və xidmətlərin inkişafı) və səmərəliliyin artırılması, sahibkarlığın inkişafı, mal və xidmət istehsalı, rəqabət mühitinin daha da gücləndirilməsi hesabına rəqabət

qabiliyyətinin artırılması maliyyə mənbələrinə və bazara çıxışı asanlaşdıran, istehsal, sosial və bazar infrastrukturunu müasirləşdirən satış vasitələri və istehsal vasitələri bazarı, sosial xidmətlər çeşidinin genişləndirilməsi, keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və yoxsulların əlçatanlığının təmin edilməsi planlaşdırılır təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə və ekoloji təhlükəsizlik və digər kompleks tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulur (Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı, 2019: s.2).

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ REGIONAL İNKİŞAF VƏZİYYƏTİNİN SİSTEMLİ TƏHLİLİ VƏ REGIONAL İNKİŞAFIN TƏMİN OLUNMASININ HÜQUQİ TƏMİNATI

2.1. Azərbaycanda regional inkişafın mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

1991-ci ildə dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra Azərbaycan Respublikası digər sahələrdə olduğu kimi, iqtisadi sahədə də suveren hüquqlarını həyata keçirməyə və müstəqil siyasət yürütməyə başlamışdır. Bu siyasətin əsas istiqamətləri müxtəlif mülkiyyət formalarına əsaslanan iqtisadi sistemin yaradılması, bazar iqtisadiyyatına keçid və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya idi.

Təhlillər göstərir ki, ötən əsrin 80-ci illərinin sonundan bəri ölkənin iqtisadi və siyasi həyatındakı qeyri-sabitlik bütün regionların inkişafına mənfi təsir göstərmişdir. Əvvəlki iqtisadi əlaqələrin kəsilməsi iqtisadi regionların sənayedəki böhranını daha da artırmışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın tələbi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışı respublikamızın dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlamağa və möhkəmləndirməyə, vətəndaş müharibəsi təhlükəsini aradan qaldırmağa və iqtisadi böhrandan çıxmağa imkan vermişdir. 1995-ci ildən bəri aparılan məqsədyönlü islahatlar nəticəsində ölkə iqtisadiyyatında makroiqtisadi sabitlik bərqərar edilmişdir. Genişmiqyaslı iqtisadi islahatlar növbəti beş il ərzində regionlarda yaşayış səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə artması və sosial-iqtisadi problemlərin həlli üçün əlverişli mühit yaratdı. Bütün bunlar regional inkişaf sahəsində yeni mərhələdə həll edilməsi lazım olan problemləri önə çıxarmışdır (Hüseynova X.M., 2011: s.16).

Son illərdə Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi siyasət ölkənin və bütövlükdə regionların hərtərəfli inkişafına, makroiqtisadi göstəricilərdə regionların payının artmasına səbəb oldu ki, bu da yoxsulluğun azaldılmasına və yaşayış səviyyəsinin daha da yüksəlməsinə gətirib çıxardı.

Ölkədə hazırlanan ümumi tədbirlər planından əlavə regionlar üzrə də tədbirlər planı olaraq - “Azərbaycan Respublikası regionlarının, o cümlədən Quba, Qusar,

Xaçmaz, Siyəzən və Dəvəçi rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair Tədbirlər Planı”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının, o cümlədən Qəbələ, İsmayilli, Oğuz və Şamaxı rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair Tədbirlər Planı”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının, o cümlədən Lənkəran şəhəri, Astara, Lerik, Masallı və Yardımlı rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair Tədbirlər Planı”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının, o cümlədən Əli Bayramlı şəhəri, Hacıqabul, Kürdəmir, Saatlı, Sabirabad, Ağstafa, Gədəbəy, Qazax, Şəmkir və Tovuz rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair Tədbirlər Planı”, “Azərbaycan Respublikasının Ağdam, Bərdə və Tərtər rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair Tədbirlər Planı”, “Azərbaycan Respublikasının Şəki şəhərinin, Balakən, Qax və Zaqatala rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair Tədbirlər Planı”, “Azərbaycan Respublikasının Daşkəsən rayonunun sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair Tədbirlər Planı” və s. hazırlanmışdır (Abbasova X., 2010: s.95).

Regionun sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi qiymətləndirilərkən həyat keyfiyyəti nəzərə alınmır, lakin iqtisadiyyatın və siyasi təcrübənin ən yeni dövrü üçün əhəmiyyəti nəzərə alınır. Çox məqsədli və çox meyarlı bir prosesi əhatə edən regionların inkişafı məzmununa görə fərqlənir. Bir-birindən fərqlənən regionlar məzmununa və inkişafına görə fərqlənirlər. Bunlar arasında regionun xüsusiyyətlərindən, istehsal quruluşundan, inteqrasiya olunmuş inkişafından və ixtisaslaşmasından asılı olan Bakı, Abşeron, Gəncə, Lənkəran, Aran, Quba-Xaçmaz, Dağlıq Şirvan regionları fərqlənirlər. Sosial-iqtisadi vəziyyəti xarakterizə edən parametrlər iqtisadiyyatın yenidən qurulması zamanı həyata keçirilir, regionlarda resursların, xüsusən də maliyyə mənbələrinin inkişafı ilə iqtisadi islahatlar aparılır. Nəticədə regionlar sürətlə inkişaf edə bilər.

Hər bir proqramın icrası zamanı regionların inkişaf səviyyəsi mərhələlərlə qiymətləndirilir. Bu qiymətləndirilmələr regionların müxtəlif sahələri üçün göstəricilər sistemi müəyyən edilərək tətbiq olunur. İqtisadi proseslərdə insan amilinin qiymətləndirilməsini və keyfiyyətini nəzərə alınan linqvistik göstəricilər

sistemindən də istifadə edirlər. Eyni zamanda, hər region təbii-coğrafi mühitindən, təsərrüfat fəaliyyətindən və digər ixtisaslaşmış sahələrdən asılı olaraq fərqlənirlər. Hər regionun öz ərazisində həm kənd təsərrüfatı, həm də sənaye istehsalına yönəldilməsi regionlararası ixtisaslaşması ilə müəyyən edilir. ÜDM bir ölkə üçün hər bir makroiqtisadi göstəricinin müəyyənləşdirilməsi ilə müəyyən edilə bilər.

Belə ki, əgər 2004-cü ildə ölkənin ÜDM-i 8,5 milyard manat təşkil etmişdirsə, 2004-2009-cu illərdə ÜDM 2,8 dəfə artmış, 2009-cu ildə onun adambaşına düşən həcmi 3917.3 manat olmuşdur. 2008-ci ildə 38 milyard 5,7 milyon manatlıq ÜDM istehsal olunub, 2009-cu ildə ÜDM istehsalı 34 milyard 578,7 milyon manata düşmüşdür. Sonrakı illərdə isə ÜDM artım tempi ilə müşahidə olunmuşdur. Buna görə də son illərdə Azərbaycan iqtisadi artım baxımından dünyada lider ölkələrdən birinə çevrilmişdir. Son 15 ildə ölkənin ümumi daxili məhsulu (ÜDM) 3,3 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektorunda ÜDM 2,8 dəfə artmışdır. Eyni dövrdə sənaye istehsalı 2,6 dəfə artmış qeyri-neft və qaz sənayesində də 2,4 dəfə artım olmuşdur. Əsas kapitalla ayrılan vəsaitin həcmi 3 dəfə, o cümlədən tikinti-quraşdırma işlərinə yönəldilən vəsaitlər 4,6 dəfə artmışdır(<http://www.aztv.az/az/news/1655/dovlet-statistika-komitesi-son-15-ilde-olkede-udm-istehsali-33-defe-artib>).

Asiya İnkişaf Bankı (AİB) Azərbaycanın 2019-2020-ci illər üçün ÜDM artım proqnozunu yeniləyib. AİB-in yaydığı hesabatə görə, 2020-ci ilin aprel ayında AİB Azərbaycan iqtisadiyyatının 2,5% artmasını proqnozlaşdırmışdısa, yeni hesabatə görə, ilin sonunadək ölkənin ÜDM-nin artım tempinin 2.6% səviyyəsində olacağı gözlənilirdi. 2020-ci ildə bu göstərici 2.4% səviyyəsində proqnozlaşdırılırdısa, əvvəlki hesabatda bank gələn il Azərbaycan iqtisadiyyatının 2.7% artmasını proqnozlaşdırmışdır.

Sözsüz ki, ölkələrin səhiyyə sistemlərinə və qlobal iqtisadi dəyər zəncirlərinə zərbə vuran koronavirus (COVID-19) bütün sahələrdə mənfi təsirini göstərmişdir. İndiyə qədər bu, bazarlarda neftin qiymətini aşağı salan digər əsas amillərin (rəqabət, regional münaqişələr və s.) kölgəsi altına qoydu və ən nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar ən yaxşı halda 2008-ci ildən bəri dünyanın ən pis böhranının olacağını söylədilər. Misal olaraq, İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatının (OECD) “ən yaxşı

ssenaridə belə, 2020-ci ildə ciddi bir tənəzzül olacağını və ÜDM-in artımının 2.9 faizlə müqayisədə 2019-cu ildə 2.4 faizə enəcəyini” demişdilər. Digər tərəfdən ABŞ-da ölkə tarixində işsizlik qeydiyyatı müraciətlərinin sayında ən böyük və müqayisəsiz kəskin artım olmuşdur (3,3 milyon), bu da 2008-ci ildəki böhrandan beş dəfə çoxdur.(https://iqtisadiislahat.org/store//media/2020/01042020iqtisadi-tesviq_COV-19.pdf) .

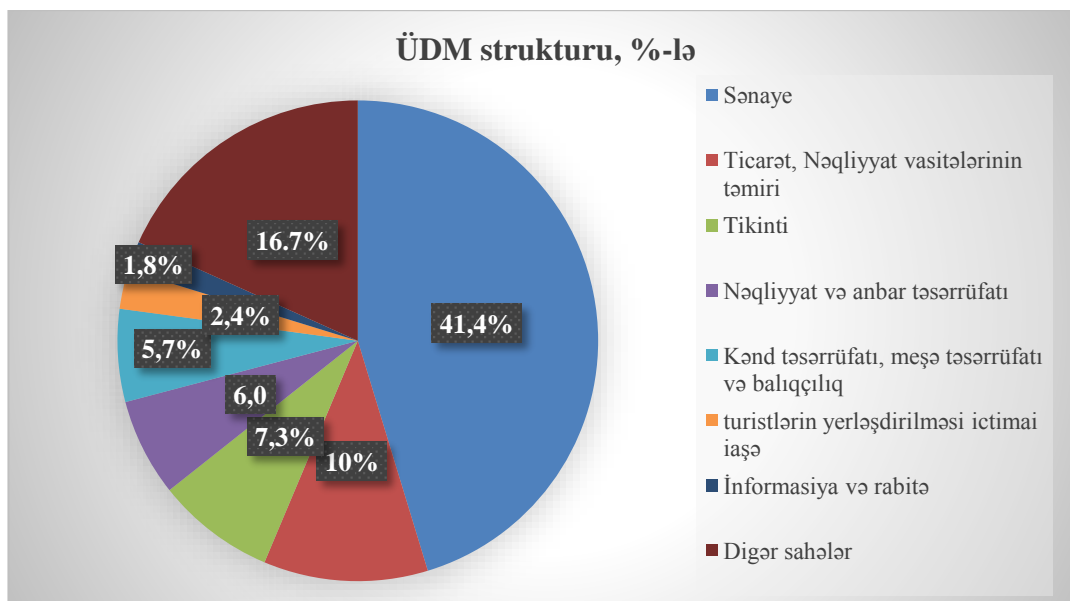
Cədvəl 1: Azərbaycanda 2010-2019-cu illər üzrə Ümumi daxili məhsulun (ÜDM) statistik göstəriciləri

İllər	Cəmi (ÜDM)			Adambaşına (ÜDM)		
	Milyard manatla	Milyard dollarla	Milyard avro ilə	Manatla	Dollarla	Avro ilə
2009	35,6	44,3	31,7	4,0	5,0	3,6
2010	42,4	52,9	39,9	4,7	5,9	4,5
2011	52,0	65,9	47,3	5,7	7,3	5,2
2012	54,7	69,6	54,2	5,9	7,6	5,9
2013	58,1	74,2	55,8	6,2	7,9	6,0
2014	59,0	75,2	56,6	6,3	7,9	6,0
2015	54,4	52,9	47,7	5,7	5,5	5,0
2016	60,4	37,8	34,2	6,3	3,9	3,5
2017	70,3	40,8	36,2	7,2	4,2	3,7
2018	80,0	47,1	34,8	8,1	4,7	4,0
2019*	81,6	48,0	42,9	8,2	4,8	4,3

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ Azərbaycan dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. *-ilkin məlumatlar əsasında

Cədvəldən göründüyü kimi, ÜDM hər il artmağa davam edir. 2019-cu ilə qədər ÜDM-in həcmi 2,3 dəfə artaraq 81,6 mlrd manata, adambaşına düşən ÜDM-nin həcmi 2,0 dəfə artaraq 8,2 mln. manata çatmışdır. Aşağıdakı diaqram 1-də 2019-cu il üzrə ÜDM-un strukturunu vermək olar. Verilmiş diaqram həmin il üzrə ÜDM-nin ümumi strukturunu haqqında aydın təsəvvür yaratmağa kömək edəcək.

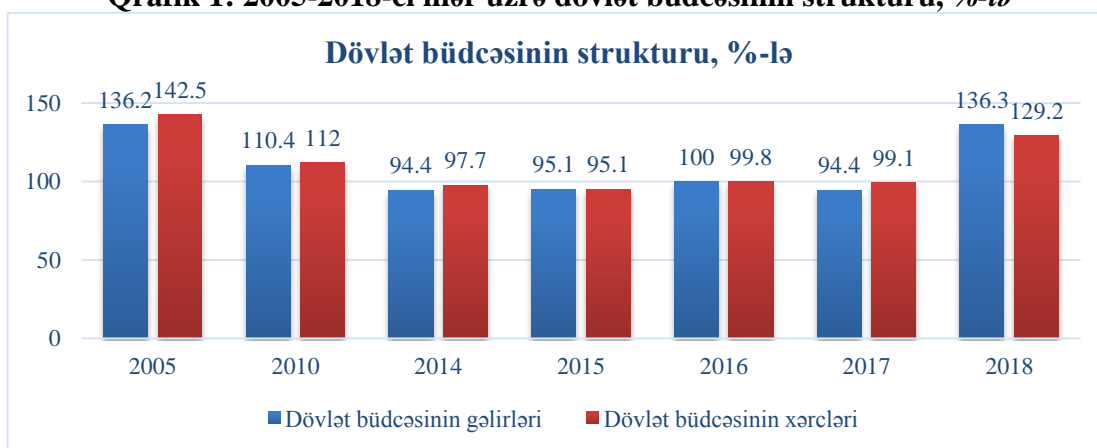
Diagram 1: 2019-cu ildə Ümumi daxili məhsulun strukturu, %-lə

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ Azərbaycan dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Dövlət büdcəsinin artım dinamikasına nəzər salaq. Belə ki, dövlət büdcəsinin gəlirləri 2005-ci ildən 2018-ci ilədək 10,9 dəfə artaraq 2055,2 mln. manatdan 22 508,9 mln. manata, uyğun olaraq büdcə xərclərinin həcmi 10,2 dəfəyə yaxın artaraq 2140,7 mln.manatdan 22 731,6 mln. manata çatmışdır

Qrafik 1: 2005-2018-ci illər üzrə dövlət büdcəsinin strukturu, %-lə

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ Azərbaycan dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2015-2019-cu illərdə Respublikada sənaye məhsulu istehsalının artım tempi 8,1 dəfə, o cümlədən Bakı şəhərində 1,7 dəfə, Abşeron iqtisadi rayonu üzrə 3,7 dəfə, Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu üzrə 2,2 dəfə, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə 3,8

dəfə, Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə 2,3 dəfə, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə 3,6 dəfə, Aran iqtisadi rayonu üzrə 2,2 dəfə, Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu üzrə 0,4 dəfə, Naxçıvan iqtisadi rayonu üzrə 1,1 dəfə artmışdır (Azərbaycanın sənayesi, 2020:s.68). 2019-cu ildə sənaye məhsulunun həcmi respublika üzrə 46999,2 mln.manat təşkil etmişdir (Cədvəl 2).

Cədvəl 2: Regionlar üzrə məhsul istehsalının ümumi həcmi (2015-2019), mln.manatla

İqtisadi rayonlar	2015	2016	2017	2018	2019*
Bakı şəhəri	403554,2	474664,3	557906,5	624998,9	602610,6
Abşeron iqtisadi rayonu	15786,5	19214,8	23004,0	30625,4	53370,1
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	27573,8	30050,7	36997,5	37242,1	41883,2
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	11313,7	12298,9	15410,8	16394,3	18886,3
Lənkəran iqtisadi rayonu	14569,0	16460,4	18725,8	18872,0	18130,0
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	12143,8	13528,9	16113,8	17236,7	19918,3
Aran iqtisadi rayonu	48905,3	50932,1	64591,9	69262,8	74409,9
Yuxarı qarabağ iqtisadi rayonu	3771,2	4771,9	5989,9	5416,8	5711,4
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	701,2	665,7	737,6	781,3	977,2
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	5891,9	6565,6	7987,7	8833,0	9008,9
Naxçıvan iqtisadi rayonu	30246,3	32935,9	34389,6	35273,8	36137,0

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ Azərbaycan dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır (* - ilkin məlumatlar əsasında).

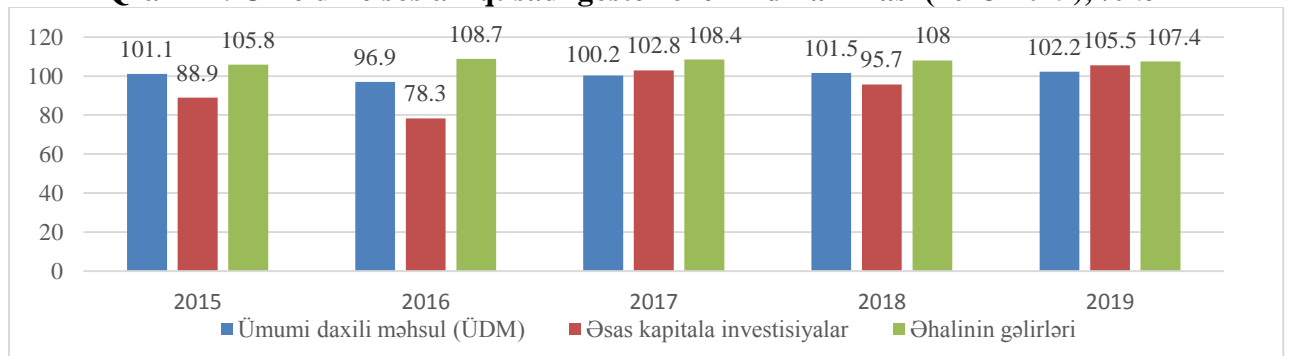
İnvestisiya axını istənilən ölkənin iqtisadi inkişafını təmin edən ən vacib amillərdən biridir. Son zamanlar Azərbaycan biznes mühitinin yaxşılaşdırılması və investisiya imkanlarının stimullaşdırılması istiqamətində ciddi addımlar atmışdır. Bu addımlar nəticəsində Azərbaycan Doing Business 2009 və Doing Business 2019 hesabatlarında iki dəfə dünyanın aparıcı islahatçısı kimi tanındı və "Doing Business 2020" hesabatında Azərbaycan ən yaxşı 20 islahatçı siyahısına daxil edildi. İqtisadçıların fikrincə, Doing Business hesabatı xarici investorların ölkəyə cəlb olunması baxımından vacibdir. Beləliklə, ölkəmizin islahatlar üzrə liderlik mövqeyi xarici investorların diqqətini artırma bilər.

Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti Hesabatında Azərbaycanın tərəqqisi də ekspertlər tərəfindən ölkəyə xarici sərmayələrin cəlb edilməsinə yönəlmiş islahatlar nəticəsində böyük bir uğur kimi qiymətləndirilir. Beləliklə, Davos İqtisadi Forumunun dərc etdiyi "Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti Hesabatı"nda Azərbaycan 2006-2007-ci illərdə 64-cü yeri tutmuş, 2017-2018 və 2019-cu illərdə 137 ölkə

arasında 35-ci yerə yüksəlmişdir. Dünyada "tədarük səviyyəsi" baxımından 2-ci, "Hökumət tənzimlənməsinin ağırlığı" və 3-cü yer "Xarici işçilərin işə götürülməsi asanlıığı", 5-ci yer "Hökumətin dəyişikliyə görə məsuliyyəti", "Hökumətin Uzunmüddətli Strategiyası"nda kəmiyyət baxımından 10-cu yerdədir. Qlobal Rəqabətlik İndeksi, bir ölkənin böhranlara və digər ölkələrlə rəqabət edərkən qarşılaşa biləcəyi çətinliklərə davamlılığının vacib bir göstəricisidir. Bu göstərici ölkə iqtisadiyyatının sabitliyini, gələcəyə baxışını, tətbiq oluna biləcəyi yenilikləri, eləcə də inkişaf meyllərini göstərir.

Belə ki, əsas kapitalla investisiya qoyuluşlarının həcmi ilbəil artaraq 2019-cü ildə 2015-ci ilə nisbətən 1,2 %, o cümlədən Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə 78,1 dəfə, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə 56,6 dəfə, Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu üzrə 41,6 dəfə artmışdır. Respublika üzrə əsas kapitalla yönəlmiş vəsaitlərin həcmi 2019-cu ildə 9258,0 mln.manat təşkil etmişdir (Qrafik 2) (<https://www.stat.gov.az/source/regions/>).

Qrafik 2: Ölkə üzrə sosial-iqtisadi göstəricilərin dinamikası (2015-2019), %-lə

Mənbə: Azərbaycanın sənayesi, 2020:s.11

Regionlarda yaranmış müəssisələrin sayında kəskin fərqlər var. Bu çox təsirli bir tendensiyadır və gələcək üçün daha da gücləndirilməlidir. Bununla birlikdə, sənaye istehsalı ölkənin müxtəlif regionlarında qeyri-bərabər inkişaf edir və onların ümumi istehsaldakı payı çox fərqlidir. Bölgələrdə sənaye istehsalının belə zəif inkişafı bir çox amillərdən asılıdır. Aydındır ki, sənaye istehsalının cari və gələcək inkişafına təsir göstərən əsas amillərdən biri də biznesə qoyulan investisiyadır. Çünki iqtisadiyyatın sabitləşməsinin əsas vasitələrindən biri kimi çıxış edən sərmayə real məcmu kapitalın artırılmasında, yəni rəqabətqabiliyyətli milli iqtisadiyyatın

formalaşmasında iqtisadi səmərəliliyin stimullaşdırılmasında, eləcə də perspektiv inkişafda mühüm rol oynayır (Cədvəl 3).

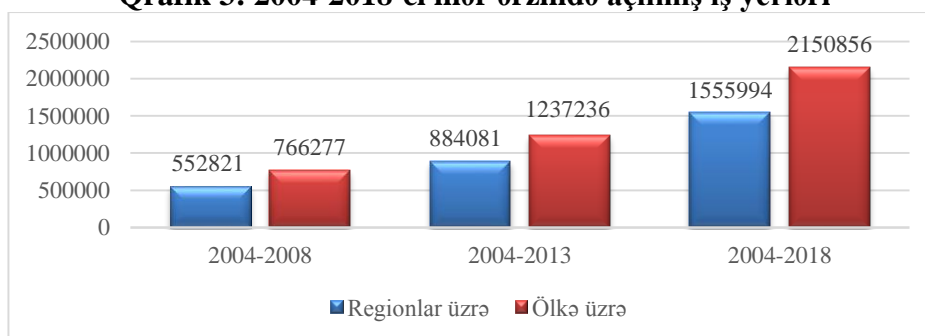
Cədvəl 3: Regionlar üzrə fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı

İqtisadi rayonlar	2015	2016	2017	2018	2019
Bakı şəhəri	1125	1170	1153	1253	1408
Abşeron iqtisadi rayonu	235	253	236	234	273
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	271	297	288	247	263
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	116	132	141	125	141
Lənkəran iqtisadi rayonu	77	90	95	86	96
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	79	91	95	93	96
Aran iqtisadi rayonu	321	329	329	329	341
Yuxarı qarabağ iqtisadi rayonu	31	37	38	36	40
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	5	7	7	8	10
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	39	44	44	45	50
Naxçıvan iqtisadi rayonu	135	132	134	127	119

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ Azərbaycan dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Dövlətin sosialyönümlü iqtisadiyyat qurmaq və layiqli iş yerləri ilə təmin etmək siyasəti öz müsbət töhfəsini vermiş və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində 2004-2018-ci illərdə 2 milyondan çox yeni iş yeri açılmışdır. Və bu işlərin 75% -i regionların payına düşmüşdür.

Qrafik 3: 2004-2018-ci illər ərzində açılmış iş yerləri

Mənbə: https://youthfoundation.az/wp-content/uploads/2019/04/Regionların-inkisafı-Dövlət-Proqram%C4%B1_2019-2023.pdf

2019-cu il ərzində ölkədə 192 min 17 yeni iş yerləri açılıb. Yeni iş yerlərinin yarıdan çoxu - 55,5 %-i və ya 106 min 557 manat Bakı şəhərinin payına düşüb. Maraqlıdır ki, bir il əvvəl - 2018-ci ildə yeni iş yerlərinin yalnız 26%-i Bakı şəhərinin payına düşmüşdür. 2018-ci ildə açılan yeni iş yerlərinin 74%-i regionların payına düşdüyü halda, 2019-cu ildə bu göstərici 44,5%-ə qədər

azalmışdır (Cədvəl 4) (<https://www.yeniavaz.com/az/news/index/131225/regionlarda-acilan-yeni-is-yerlerinin-sayi-keskin-azalib-resmi>).

Cədvəl 4: Regionlarda açılan iş yerlərinin sayı (2018-2019)

İqtisadi rayonlar	2018	2019
Cəmi:	238947	192017
Bakı şəhəri	62215	106557
Abşeron iqtisadi rayonu	11749	6945
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	18296	13171
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	7160	6411
Lənkəran iqtisadi rayonu	21232	11395
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	6441	3963
Aran iqtisadi rayonu	92911	31265
Yuxarı qarabağ iqtisadi rayonu	10515	4291
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	538	124
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	5063	4675
Naxçıvan iqtisadi rayonu	2827	3220

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ Azərbaycan dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

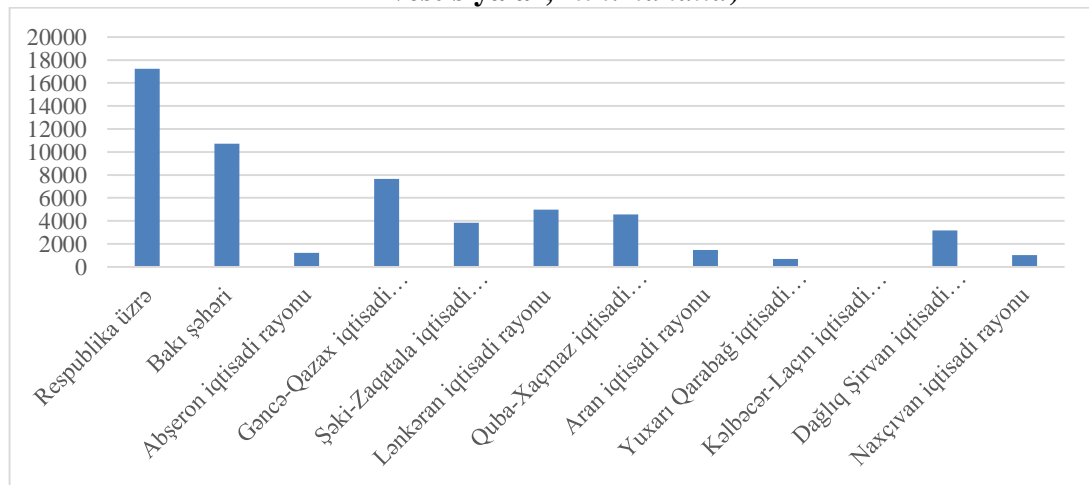
Regionlarda infrastrukturun, o cümlədən elektrik enerjisi, qaz və su təchizatı, nəqliyyat və rabitə infrastrukturunun, sosial infrastrukturun inkişafı istiqamətində uğurlu nəticələr əldə olunmuşdur. Regionların inkişafında baş verən mühüm dəyişikliklər nəqliyyat və rabitə infrastrukturunda da qabarıq şəkildə nəzərə çarpmış və bu bölmələrdə həyata keçirilən geniş miqyaslı tədbirlər ümumi iqtisadi-sosial dinamikaya öz təsirini göstərmişdir. Bu illərdə, regionlarda sosial infrastruktur obyektlərinin inşası miqyasına və regionların coğrafiyasına görə geniş vüsət almış, yüzlərlə təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, turizm, idman, sağlamlıq və digər obyektlər tikilib istifadəyə verilmişdir. Bu sahədə aidiyyəti qurumlarla yanaşı, Heydər Əliyev Fondunun dəstəyinin mühüm əhəmiyyətə malik olduğu iş də qeyd olunmuşdur. Bu illər ərzində ölkədə sahibkarlığa dövlət maliyyə dəstəyi mexanizmi təkmilləşdirilmiş, dövlət-sahibkar münasibətləri inkişaf etdirilmiş, sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır.

Regionlar arasında sosial və iqtisadi şəraitlə bağlı olan fərqlər həm kəmiyyət həm də keyfiyyət xarakterlidir. Əgər kəmiyyətcə asimmetriyanı hətta rəsmi statistik məlumatlarda asanlıqla müşahidə etmək mümkündürsə, onun keyfiyyət tərəfi daha

dəqiq ekspert qiymətləndirməsi tələb edir. Fikrimizcə, regionlararası əhəmiyyətli fərqlərin yaranmasının səbəblərindən biri də iqtisadi məkanın bircins olmaması, regionlar arasında əhəmiyyətli struktur fərqlərinin olmasıdır. Əgər Bakı şəhəri və onun ətraf aqlomerasiyası öz inkişafında post-sənaye mərhələsinə keçid dövrünə yaxınlaşarsa, digər regionlar hələ də nisbətən zəif inkişaf etmiş sənaye və kənd təsərrüfatından asılıdır. Regionların sosial-iqtisadi göstəriciləri üzrə qurulan diaqramlarında regionlararası fərqlər daha aydın müşahidə olunur.

Qrafik 4-dən görüldüyü kimi ən çox investisiya Bakı şəhərinə qoyulan investisiyadır. Regionlara isə yatırımlar az səviyyədədir. Fikrimcə, hazırkı pandemiya (COVID-19) ilə bağlı olaraq regionlara daha çox investisiyaların yatırılması regionların inkişafına gətirib çıxarar. Bununla da pandemiya dövründə iqtisadiyyata az ziyan dəymiş olar.

Qrafik 4: 2018-ci ildə regionların inkişafının sosial-iqtisadi göstəriciləri (əsas kapitalla investisiyalar, mln.manatla)

Mənbə: Azərbaycan regionları, 2019:s.22-27, məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Hazırlanan dövlət proqramlarında iqtisadi rayonlar üzrə görüləcək işlər öz əksini tapmışdır. Aşağıdakı cədvəllərdə iqtisadi rayonlardan bəzilərinin sosial-iqtisadi göstəricilərini göstərmək olar. Hansılar ki, istənilən regionun və ya hər hansı rayonun sosial rifahında və iqtisadi təşəkkülündə mühüm rol oynayırlar.

Cədvəl 5: Abşeron iqtisadi rayonunun sosial-iqtisadi göstəriciləri (2010-2018-ci illər üzrə)

	2010	2014	2015	2016	2017	2018
Həkimlərin sayı	1999	1791	1753	1760	1669	1718
Xəstəxanaların sayı	21	24	23	23	23	23
Məktəblərin sayı	87	91	93	96	100	104
Kitabxanaların sayı	55	47	40	38	33	33
Muzeylərin sayı	7	7	7	7	7	7
Yeni iş yerlərinin sayı	3617	11088	11180	11143	15222	11749
Turizm (mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin sayı)	22	22	22	22	22	26

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ Azərbaycan dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəldən göründüyü kimi, Abşeron iqtisadi rayonunda sosial-iqtisadi sahələrin inkişaf tempi dinamikdir. Regionda turizmin inkişafı sabit olaraq qalmışdır. Yeni iş yerlərinin sayında isə azalma müşahidə edilmişdir. Belə ki, 2017-ci ildə yeni iş yerlərinin sayı 15222 təşkil etmişdirsə, 2018-ci ildə bu göstərici 11749 olmuşdur. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi yeni iş yerləri daha çox Bakı şəhərində cəmləşmişdir.

Cədvəl 6: Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun sosial-iqtisadi göstəriciləri (2010-2018-ci illər üzrə)

	2010	2014	2015	2016	2017	2018
Həkimlərin sayı	3118	2789	2727	2648	2534	2499
Xəstəxanaların sayı	72	69	69	69	70	70
Məktəblərin sayı	278	282	282	282	285	284
Kitabxanaların sayı	659	516	511	477	456	452
Muzeylərin sayı	36	35	35	35	35	35
Yeni iş yerlərinin sayı	10599	17057	13510	26134	28857	18296
Turizm (mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin sayı)	35	43	41	43	41	43

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ Azərbaycan dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda yuxarıda göstərilən sosial-iqtisadi göstəricilərə görə, 2010-2018-ci illərdə kitabxanaların sayında yeni və iş yerlərinin sayında ciddi azalma müşahidə edilmişdir. Hazırlanan dövlət proqramlarının məqsədi regionlarda yeni iş yerlərinin yaradılması və əhalini regionlara cəlb etməkdir. Rayon və kənd sakinləri yeni açılmış müəssisələrdə öz işlərini qurmaqla yanaşı, öz bizneslərini də qura bilərlər. Aparılan islahatlar nəticəsində regionlarda,

eləcə də Azərbaycanda işsizlik problemi bütün dünyada olduğu kimi hələ də qalmaqdadır. Belə ki, 2017-ci lin statistikasına nəzər salsaq görürük ki, yeni iş yerlərinin sayı 28857 təşkil etmişdirsə, 2018-ci ildə bu göstərici 18296-ya düşmüşdür.

Cədvəl 7: Naxçıvan iqtisadi rayonunun sosial-iqtisadi göstəriciləri (2010-2018-ci illər üzrə)

	2010	2014	2015	2016	2017	2018
Həkimlərin sayı	799	785	742	812	790	764
Xəstəxanaların sayı	44	43	43	43	44	44
Məktəblərin sayı	14	19	19	19	21	21
Kitabxanaların sayı	237	237	237	237	237	218
Muzeylərin sayı	23	27	28	29	29	30
Yeni iş yerlərinin sayı	3556	3805	2908	3010	2437	2827
Turizm (mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin sayı)	22	21	21	21	20	21

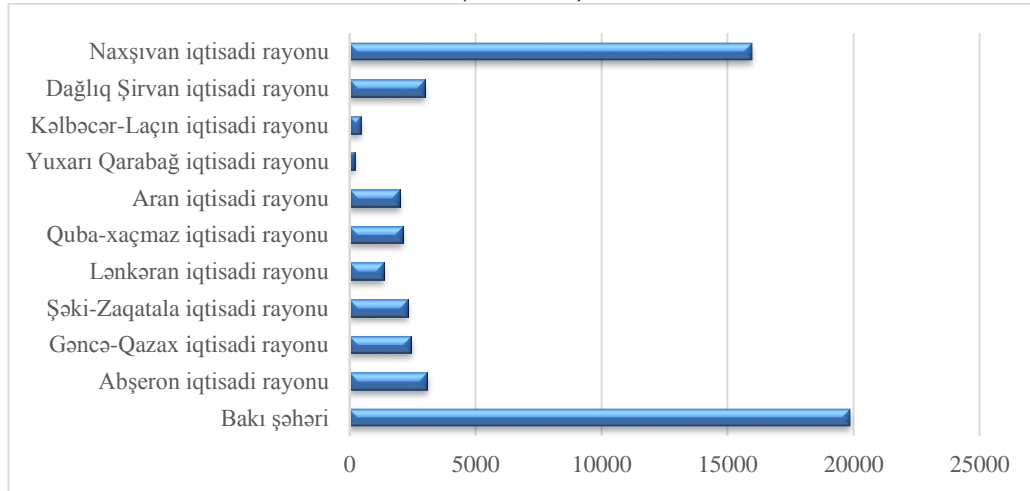
Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ Azərbaycan dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvələ diqqət etsək 2010-2018-ci illər ərzində sosial-iqtisadi göstəricilər üzrə Naxçıvan iqtisadi rayonunda iş yerlərinin yaradılması və açılmasının vəziyyətinin dinamikası ürəkəçan olmamışdır. Belə ki, 2010-cu ildə 3556 yeni iş yeri yaradılmışdırsa, attıq 2018-ci ildə bu göstərici 2827-yə düşmüşdür. Bu iqtisadi regionda turizmin dinamikası isə sabitdir.

Regionların inkişafında iqtisadi asimmetriyanın mövcudluğunu digər müqayisələrdə görmək olar. Bu dövrdə Azərbaycanda adambaşına məhsul istehsalına görə ən uyğun (Bakı şəhərində) və ən geridə qalan region (Yuxarı Qarabağ iqtisadi zonası) arasındakı fərq 101 dəfədən çox olmuşdur ki, bu da regionların inkişaf səviyyələri arasındakı böyük fərqləri göstərir (Qrafik 5).

Dövlət Statistika Komitəsindən verilən məlumata görə, Bakı bu göstərici üzrə birinci yerdədir. Ölkədə orta göstərici 5,825.7 manat olduğu halda, Bakıda bu göstərici demək olar ki, üç dəfə çoxdur – 19,8 min manat təşkil edir. İkinci yeri 15,950 manat aralığı ilə Naxçıvan şəhəri, üçüncü yeri isə 11,437 manat arası ilə Xızı rayonu tutur (https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/).

Qrafik 5: 2019-cu ildə regionlar üzrə adambaşına düşən ümumi daxil məhsul istehsalı (manatla)

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ Azərbaycan dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Regionlar arasındakı ciddi fərqlər hər hansı bir ölkə, o cümlədən Azərbaycan üçün xoşagəlməzdir və böyük problemlər yaradır. Bu problemlər milli əhəmiyyət daşıyır və dövlətin köməyi olmadan həll edilə bilməz. Dövlət regional fərqləri müxtəlif yollarla aradan götürür, o cümlədən büdcə vəsaitlərinin bölüşdürülməsini azaltmağa çalışır. Regional fərqlərin aradan qaldırılması regionun iqtisadiyyatının inkişafı ilə ciddi şəkildə bağlıdır. Unutmaq olmaz ki, Azərbaycanda regional iqtisadiyyat çətin şəraitdə inkişaf edir. Regionların iqtisadiyyatındakı struktur dəyişiklikləri daim bazar amillərinin təsiri altında baş verir və müasir şəraitə uyğunlaşır.

2.2. Regional sosial-iqtisadi inkişaf üzrə dövlət proqramlarının xarakterik cəhətləri

Azərbaycan 20 ildir suveren və müstəqil ölkə kimi mövcuddur. Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün integrasiya və modernləşmə yolunun seçilməsi, xarici şərait, ölkə daxilindəki sosial proseslər və milli iqtisadiyyatın struktur amilləri uzunmüddətli inkişafın çərçivəsinə çevrilmişdir. Ancaq mövcud iqtisadi inkişaf həmişə hamar deyil və asanlıqla proqnozlaşdırıla bilər. Əgər Azərbaycanın regionlarında iqtisadi inkişaf yollarını nəzərdən keçirsək, onda onu dörd əsas mərhələyə bölmək olar:

– 1991-1995 - əsasən milli iqtisadiyyatın xaos və ya tənəzzül illəri kimi xatırlandı və Azərbaycanda kapitalist iqtisadi sistemin formalaşmasının ilk mərhələsi idi;

– 1996-2000 - inkişafın ikinci mərhələsi kimi xarakterizə edilə bilən makroiqtisadi sabitliyi və dinamik iqtisadi inkişafı təmin edən milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi illəri;

– 2001-2008 - inkişafın üçüncü mərhələsidir və bu dövrdə bir çox tənzimləmə və qanunvericilik aktları, o cümlədən regional inkişafı ilə bağlı sənədlər qəbul edildi və təkmilləşdirildi, regional iqtisadiyyatın tənzimlənməsi mexanizmləri müəyyən edildi və müxtəlif səviyyələrdə milli səviyyədə strategiyalar qəbul edildi;

– nəhayət, regional inkişafın və milli iqtisadiyyatın innovativ inkişafının ikinci mərhələsinin başlanğıcı olan 2009-cu ildən bu günə qədər olan dövrü əhatə edən inkişafın dördüncü mərhələsi. Bu dövrlərin hər biri, eyni zamanda, milli iqtisadiyyatın tarixi olmaqla, ölkənin taleyi ilə bağlı xeyli yazılar buraxıldı (Надиров А., 2010).

İnkişafın ilk mərhələsində ölkədəki vəziyyət siyasi vəziyyətin qeyri-sabitliyi, Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi əməliyyatları, ölkənin və onun təsərrüfat subyektlərinin üzvləşdikləri iqtisadi problemlərlə gərginləşdi. İkinci dövrdə inkişaf daha mütəşəkkil idi. Yenə də bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatının mübarizə apardığı problemlər ölkənin müstəqilliyi və suverenliyinin əldə olunmasının başlanğıcında ortaya çıxdı.

Yuxarıda göstərilənlərin hamısı regional inkişafın dövlət tənzimlənməsinə, həm də respublikanın qəbul etdiyi proqramların iqtisadi, sosial və ekoloji sahələrin inkişafı nəzərə alınmaqla həyata keçirilməsinə təsir göstərir. "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı" Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər) Prezident İlham Əliyevin regionların mütənasib inkişafını, inkişaf etməmiş regionların inkişafını və xüsusən həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasını təmin edən tədbirlər planının icrasındır. Bundan əlavə, ən vacib strateji məsələlərdən biri də Azərbaycanın strateji istiqamətdə hərtərəfli inkişafı və iqtisadi cəhətdən güclü bir dövlətə çevrilməsi idi.

2003-cü ildə 2008-ci illə müqayisədə əhalinin gəlirləri 4 dəfə artmış və yoxsulluq səviyyəsi 13,2 faiz azalmışdır. 5 il ərzində ölkə iqtisadiyyatına bütün maliyyələşdirmə mənbələri üçün 33,5 milyard manat investisiya qoyulub ki, bunun da 53,2 faizi daxili, 46,8 faizi xarici mənbələrin payına düşür. 2004-2008-ci illərdə regionlarda infrastruktur, mənzil-kommunal xidmətlər və sosial xidmət sahələrinin inkişafı üçün investisiyalar artdı. Ümumiyyətlə, son 5 ildə ölkədə 766 mindən çox yeni və 547,500 daimi iş yeri açıldı və 27,5 mindən çox müəssisə istifadəyə verildi.

Birinci mərhələdə (2004-2008) çatışmazlıqlar və onların aradan qaldırılması mexanizmlərini müəyyənləşdirmək üçün hərtərəfli tədqiqatlar aparılmış, regional inkişafın əsas infrastruktur istiqamətləri müəyyən edilmiş və bütün 10 iqtisadi rayonun inkişafı üçün planlar təsdiq edilmişdir. Bu dövrdə 714 hökumət tədbiri həyata keçirildi, onlardan 46-sı milli iqtisadiyyatın inkişafına və onun makroiqtisadi sabitliyinin təmin olunmasına, 668 tədbirin Azərbaycan Respublikasının 9 rayonunun sosial-iqtisadi inkişafına yönəldilmiş, əsas infrastruktur layihələrinə vəsait ayrılmışdır. Tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində məkan inkişafının zəruri nisbətləri əldə edildi, qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün layihələr paketi formalaşdırıldı (Гаджалиев О.М., 2012:s.169).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 fevral 2006-cı il tarixli 1338 nömrəli sərəncamı ilə "2006-2007-ci illər üçün Bakı şəhərinin qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi tədbirləri Proqramı" təsdiq edilmişdir. Təkcə Bakı şəhərində nəqliyyat sisteminin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə 32 piyada keçidi

inşa edilmiş, 23 keçid, körpü və tunel istifadəyə verilmiş, 34 məktəb və 18 tibb müəssisəsi tikilib təmir edilmişdir.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı nəticəsində beşillik planın əldə etdiyi nailiyyətlər inkişafın bütün istiqamətlərində həyata keçirilməsində və ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsində öz əksini tapmışdır. Dövlət proqramının ikinci hissəsinin, yəni 2009-2013-cü illərdə nəzərdə tutulan istiqamətlərin icrası regionlarda iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə, balanslı və davamlı sosial-iqtisadi inkişafa, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəldilmişdir. Proqram 14 aprel 2009-cu il tarixli 80 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Tətbiqin məqsədi Bakı şəhərinin və ona bitişik yaşayış məntəqələrinin sosial-iqtisadi inkişafına yönəlmiş tədbirlərdə əks olunan ölkənin regionlarının inkişafındakı nailiyyətləri birləşdirməkdir.

İkinci mərhələdə (2009-2013) kənd təsərrüfatı sektorunun, istehsalın, sosial və bazar infrastrukturunun geniş miqyaslı inkişafı, konkret bölgələrdə yoxsulluq və işsizliyin aradan qaldırılması planlaşdırılır. Bu dövrdə 1066 dövlət tədbiri həyata keçirildi, onlardan 58-i dövlət əhəmiyyətli, 40 tədbiri yalnız Bakı şəhəri və şəhəratrafi qəsəbələrdə, 968-i iqtisadi rayonlarda həyata keçirilmişdir (Гаджиева Н.Г. 2013:s.74).

Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində davamlı enerji, qaz, istilik, su təchizatı və kanalizasiya təmin ediləcək, yolların və digər infrastruktur obyektlərinin tikintisi, yenidən qurulması və inkişafı layihələrinin icrası, regionlarda ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, idman, turizm və s. kimi sosial və mədəni infrastruktur obyektlərinin beynəlxalq standartlara uyğun yenidən qurulması və inkişafı, yeni, lakin əsasən daimi iş yerlərinin açılması, qeyri-neft sektorunda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı və yeni müəssisələrin yaradılması və nəticədə təkcə konkret regionların deyil, bütün ölkənin əhalisinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılması məsələləri nəzərdə tutulmuşdur.

2012-ci ildə proqram çərçivəsində respublikada 5,4 min müəssisə yaradılmış, 93 min daimi iş yerləri daxil olmaqla 117 min yeni iş yeri açılmışdır. Ümumiyyətlə, 2009-cu ildən bəri Azərbaycanda 20 mindən çox müəssisə yaradılmış və 360 minə

yaxın yeni iş yeri açılmışdır. Nəticədə yoxsulluq səviyyəsi 6%-ə, işsizlik 5,2% -ə enmişdir.

Prezident hökumətə növbəti 10 ildə ÜDM-i iki dəfə artırmağı tapşırılmışdır. Bu artım qeyri-neft sektorundan qaynaqlanmalıdır. Növbəti üç ildə qeyri-neft sektorunda ÜDM artımının ildə orta hesabla 8% olacağı proqnozlaşdırılmışdır. 2015-ci ildə uğurlu iqtisadi şaxələndirmə siyasəti neft sektorunda ÜDM-in 2010-cu ildəki kimi 48,5% -dən 29,3% -ə enməsinə səbəb olmuşdur. Nəticədə qeyri-neft sektorunun ÜDM-dəki payı 2015-ci ildəki kimi 44,4% -dən 61,3% -ə yüksələcəkdir.

Regionlarda həyata keçirilən proqramlar Azərbaycanın bütün sahələrindəki infrastruktur layihələrinin global səviyyəyə çatması və Avropa Birliyinin meyarlarına cavab verməsi şərti ilə iqtisadiyyatın gücləndirilməsinə və inkişafına yönəldilmişdir. Həm də prioritet sahələr daxil olmaqla regionlarda hər il ortaya çıxan bütün məsələlərin işlənməsi planlaşdırılır. Dinamik sosial-iqtisadi inkişafda, ölkə iqtisadiyyatının yüksəldilməsi üçün dövlət hədəf proqramının həyata keçirilməsi və bu sahələrdə hərtərəfli fəaliyyət planının həyata keçirilməsi qeyd edilmişdir. 2009-2013-cü illərdə regionların sosial-iqtisadi inkişafı proqramı, davamlı iqtisadi sabitliyin qorunması üçün görülən tədbirlər, 2009-cu ildə ümumi daxili məhsul 34,6 milyard manat artaraq əvvəlki ilə nisbətən 9,3 faiz müəyyən edilmişdir. Son 10 ildə strateji valyuta ehtiyatları 31 dəfə, xarici ticarət dövriyyəsi 6,6 dəfə, idxal 4,1 dəfə, ixrac 9,3 dəfə, qeyri-neft ixracatı 4,7 dəfə artmışdır. Büdcə gəlirlərinə gəldikdə, 16 dəfə artım olmuşdur ki, bunun da orta aylıq əmək haqqının 5,5 misli, pensiya 9,6 dəfə, ev əmanətləri 27 dəfə artmışdır. Fiskal siyasət nəticəsində 2009-2013-cü illərdə dövlət proqramının icrası dövlətin iqtisadi sahəsindəki iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorlarının istehsal və infrastruktur sektorlarının ehtiyaclarına uyğun olaraq yenidən quruldu və bu sahədəki dövlət proqramlarının maliyyələşdirmə mənbəyinə çevrildi. 2004-2013-cü illərdə daxili investisiyalar 14,6 dəfə, qeyri-neft sektorunda 12,9 dəfə artmış və bunun üçün regionlar üzrə orta hesabla 50,7 milyard manat ayrılmışdır. Ümumiyyətlə, 2009-2013-cü illər ərzində regionlar üzrə inkişafda davamlı olaraq hər sahəyə diqqət yetirilmiş və mövcud potensialdan istifadə edərək regional inkişafın həyata keçirilməsi təmin edilmişdir

2004-2008 və 2009-2013-cü illər arasında Azərbaycanın regional inkişaf proqramları regionların və ölkənin həyatının bütün sahələrini əhatə etdiyi üçün dövlət əhəmiyyətli və kompleks inkişaf proqramlarıdır. Bu proqramların xarakterik bir xüsusiyyəti, iqtisadiyyatın intensiv genişlənmiş təkrar istehsal növünə keçməsi kontekstində regional inkişafın xüsusiyyətlərini nəzərə almasıdır, bu, təkcə bazar münasibətlərinə deyil, həm də iqtisadi modernləşmə tələblərinə uyğun olan yeni yanaşmaları nəzərdə tutur.

Üçüncü proqram olaraq 2014-2018-ci illər üçün sosial-iqtisadi inkişafın əsas məqsədi ölkənin regionlarında sürətli inkişaf dinamikasını tətbiq etmək, qeyri-neft sektorunun davamlılığını təmin etmək və xüsusilə kənd infrastrukturunu və sosial xidmətlərini yaxşılaşdırmaq idi. Dövlət proqramı sosial sahənin bütün aspektlərini əhatə edən sahələrdə geniş müzakirə olunmuş və ölkədə makroiqtisadi sabitliyin qorunması üçün vergi və büdcə sisteminin tənzimlənməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. 2014-2018-ci illərdə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə başqa sözlə, vergi və gömrük dərəcələrini optimallaşdırmaq, kənd təsərrüfatı istehsalını stimullaşdırmaq, taxıl istehsalını artırmaq, yeni iş yerləri açmaq, qeyri-neft sektorunda ümumi daxili məhsul şəklində büdcə gəlirlərini artırmaq və nəticədə ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün regional inkişaf üzrə müxtəlif istiqamətlərdə işlər aparılmışdır (<https://azerbaijan.az/related-information/276>).

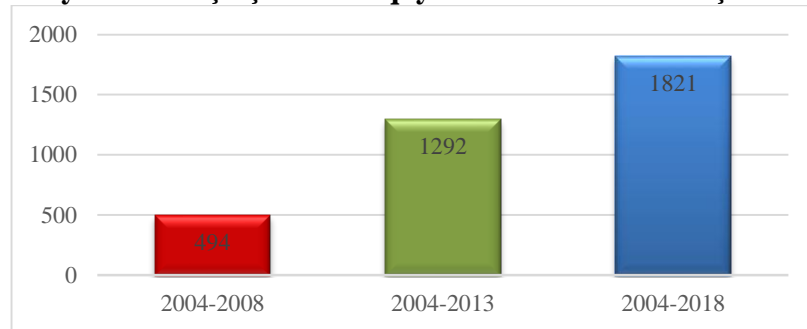
Ölkədə sənayenin inkişafı üzrə regional proqramın həyata keçirilməsi üçün görülən tədbirlər aşağıdakı istiqamətlərdə öz əksini tapmışdır:

- innovasiya və yüksək texnologiyalara əsaslanan rəqabətqabiliyyətli və ixrac yönümlü istehsalatların yaradılması;
- qeyri-neft sahələrində istehsal sahələrini inkişaf etdirmək;
- sahibkarlığı dəstəkləyərək biznes inkubatoru yaratmaq şəklində dünya təcrübəsi modelini həyata keçirmək;
- sənaye müəssisələrində yeni texnologiyalardan istifadə edərək ixtisaslı kadrlarla təmin etmək üçün bir mexanizm hazırlamaq;

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin regionlara müntəzəm səfərləri dövlət proqramlarının icrasını sürətləndirdi, regionların tarazlı inkişafını təmin etdi, yeni iş

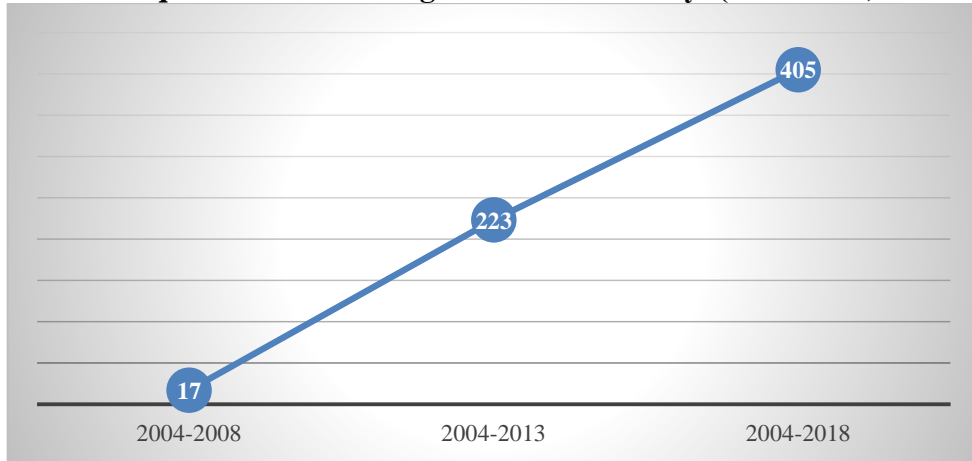
yerləri açıldı və əhalinin həyat səviyyəsi daha da yaxşılaşdırıldı. Proqramların icrası zamanı Prezident 1800-dən çox infrastruktur obyektinin açılışı və təməlinin qoyulması mərasimində iştirak etmiş, sənaye müəssisələrinin fəaliyyəti ilə tanış olmuş, sahibkarlar da daxil olmaqla ictimaiyyət nümayəndələri ilə görüşmüş və qaldırılan məsələlərə böyük maraq göstərmişdir. Ölkə prezidenti sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirmək üçün təxminən 650 sərəncam imzalamışdır.

Qrafik 6: Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin regionlarda müxtəlif təyinatlı obyektlərin açılış və təməlqoyma mərasimlərində iştirakı

Mənbə: https://youthfoundation.az/wp-content/uploads/2019/04/Regionlarin-inkisafi-Dovlet-Proqram%C4%B1_2019-2023.pdf

Qrafik 7: Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin regionların inkişafı istiqamətində imzaladığı sərəncamların sayı (2004-2018)

Mənbə: https://youthfoundation.az/wp-content/uploads/2019/04/Regionlarin-inkisafi-Dovlet-Proqram%C4%B1_2019-2023.pdf

2004-2018-ci illərdə dövlət proqramlarının icrası dövründə ümumi daxili məhsul 3,3 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektorunda 2,8 dəfə, sənayedə 2,6 dəfə və kənd təsərrüfatında 1,7 dəfə artmışdır. Bu dövrdə həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə 2 milyondan çox yeni iş yeri və 100 mindən çox

müəssisə yaradıldı ki, bunların da 1,5 milyonu daimidir, bu dövrdə işsizlik 5 faiz, yoxsulluq səviyyəsi isə 5,1 faiz azalmışdır. Dövlət proqramları çərçivəsində görülən genişmiqyaslı işlər regionların yaxın illərdə inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmışdır.

Dördüncü proqram olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 2019-2023-cü illər üçün "Azərbaycan Respublikası Regionlarının Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı"nı təsdiqləmişdir("Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı").

Dövlət Proqramı çərçivəsində qanunvericilik bazası, institusional və iqtisadi mexanizmlər, investisiya və innovasiya fəaliyyətləri, iqtisadi (təbii-iqtisadi, sənaye-texniki və elmi) bir ölkədə qabaqcıl texniki vasitələrdən və texnologiyalardan istifadə daxil olmaqla tənzimləmə sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi, texniki potensialın artırılması və iqtisadi dövriyyəyə tam cəlb edilməsi, müvafiq olaraq iqtisadi şaxələnmənin genişləndirilməsi (digər müqayisəli üstünlüklərin, əlavə dəyərli məhsulların və xidmətlərin inkişafı) və səmərəliliyin artırılması, sahibkarlığın inkişafı, mal və xidmətlər istehsalı yolu ilə rəqabət qabiliyyətinin artırılması, satış vasitələri və istehsal vasitələri bazarında rəqabət mühitinin daha da gücləndirilməsi, maliyyə mənbələrinə və bazara çıxışın asanlaşdırılması, istehsalın, sosial və bazar infrastrukturunun müasirləşdirilməsi, sosial xidmətlərin genişləndirilməsi, keyfiyyətin yaxşılaşdırılması və yoxsullara əlçatanlığının təmin edilməsi, sosial müdafiənin gücləndirilməsi, həssas qruplar, təbii ehtiyatların daha səmərəli istifadəsi və ekoloji təhlükəsizlik üzərində nəzarəti gücləndirmək və digər hərtərəfli tədbirlər planlaşdırılır.

Azərbaycan dövlət proqramlarının hazırlanmasında və həyata keçirilməsində çox müsbət təcrübə qazanmışdır. Bununla birlikdə qazanılan təcrübəyə əsaslanaraq bütövlükdə regional inkişaf proqramlarının idarə edilməsini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmağa ehtiyac var. Qanuni bazanın genişləndirilməsinə və regional inkişafın vacib problemlərini proqram üsulları ilə həll etmək üçün məqsədəuyğun meyarların müəyyənləşdirilməsinə xüsusi ehtiyac duyulur.

2.3. Azərbaycanda regional siyasətin reallaşdırılmasının normativ-hüquqi və qanunvericilik bazası

Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan Respublikası ciddi siyasi və iqtisadi islahatlara ehtiyac duydu. Bu, dövlət və regional idarəetmə sahəsinə də öz təsirini göstərmişdir. Qanunvericilik nəzərə alınmalıdır ki, ölkənin qoşulduğu beynəlxalq aktlar və konvensiyalar hətta Konstitusiyadan da çox vacibdir. Ölkənin qoşulduğu beynəlxalq sənədlər regional idarəetmənin qanunvericilik bazasına qismən və ya tam dəyişikliklərlə tədricən uyğunlaşdırılmalıdır.

Xüsusilə, keçid iqtisadiyyatı olan, regional idarəetmənin demokratikləşdirilməsi və bürokratizasiyasında çətinliklər yaşayan ölkələr inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsini tədricən tətbiq etməli və dövlətlə regional hakimiyyət orqanları arasında münasibətlərin qurulması təcrübəsindən öyrənməlidirlər.

İkili xarakter daşıyan bu problem, yerli özünüidarəetmə orqanlarının tədricən izlənməsi, səlahiyyətlərindən sui-istifadə hallarının aşkarlanması üçün mərkəzi hakimiyyət orqanları tərəfindən keçirilən referendumların keçirilməsi yolu ilə həll edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının, onun normativ və qanunvericilik bazasında inkişaf etmiş bazarının beynəlxalq inteqrasiyası dünya iqtisadiyyatının hüquqi sahələrində və qurumlarında, mövcud norma və qaydaların əks olunmasını tələb edir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən Ümumdünya Beynəlxalq Bəyannaməsinin prinsipləri və normaları, Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq Müqavilələri onun hüquq sisteminin ayrılmaz hissəsidir. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsində qanunla müəyyən edilmiş qaydalardan fərqlər varsa, o zaman beynəlxalq müqavilə qaydaları tətbiq olunur.

İctimai inkişaf prosesini tənzimləmək üçün normativ norma və qaydaların qanunvericilik aktları qəbul edilir. Bunlara Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları, qərarları, nizamnamələri, müqavilələri və s. daxildir. Dövlətin başçısı, prezidentin fərmanı bir qanun olaraq tənzimləmələri yoxlamalı və ya qüvvədə olan qanunu qüvvədə saxlayan yeni tələblər, şərtlərin əsas etibarilə dəyişdirilməsi vacib

olan və hər iki yeni qanun üçün məzmunu baxımından vacib olanı tənzimləyir (Mahmudov M.M., Mahmudova İ.M., 2011: s.189).

Regional siyasət və idarəetmə (regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi) fərqli inzibati və siyasi quruluşlara və fərqli idarəetmə formaları olan bütün dövlətlərdə bu və ya digər səviyyədə həyata keçirilir. Dövlətin quruluşundan və formasından asılı olmayaraq, ölkə iqtisadiyyatının ərazi təşkili və regionların daxili potensialından səmərəli istifadənin təmin edilməsi hər bir dövlətin iqtisadi qüdrətində və müstəqilliyində həlledici amilə çevrilir. Nəticədə regional siyasətə və regional tənzimləmə vasitələrinin qarşılıqlı fəaliyyətinə daha çox diqqət yetirilir.

Mövcud təcrübənin təhlili göstərir ki, hər hansı bir ölkədə regional siyasətin və müvafiq dövlət tənzimlənməsinin müvəffəqiyyəti yerli şərtlər və beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla növbəti məsələlər qrupunun nə dərəcədə həll olunmasından asılıdır (Nuriyev Ə.X., 2004:s.98):

– Ölkənin regionlara bölünmə sistemini və idarəetmə formasından asılı olaraq hər region qrupunun idarəetmədə rolunu düzgün müəyyənləşdirmək vacibdir.

– Müvafiq dövlət tənzimləmə alətlərinin işlənilib hazırlanması və istifadəsi üçün elmi cəhətdən əsaslı regional siyasət və metodları müəyyənləşdirilməlidir.

– Regional siyasət və regional tənzimləmə üçün hüquqi əsas yaradan qanunların, digər normativ aktların və digər inzibati-qanuni qərarların və qərarların qəbul edilməsi və tətbiq qaydalarının müəyyən edilməsi əsas məsələlərdəndir.

– Bu qanunların, digər normativ hüquqi aktların, əmr və qərarların icrasını, digər təşkilati işlərin, fəaliyyətlərin hazırlanması və həyata keçirilməsini təmin edən qurumların yaradılması əsas şərt götürülməlidir.

– Regional inkişaf, məhsuldar qüvvələrin ərazi təşkilində uyğunsuzluqları aradan qaldırmaq üçün iqtisadi təsir və stimullardan istifadəyə əsaslanmalıdır.

– Müasir dövrdə geniş yayılmış regional inkişafın dövlət tənzimlənməsinin xüsusi regional formalarının ölkə daxilində və yerli şəraitə uyğun istifadəsi üçün bütün iqtisadi və təşkilati işlərin aparılması əsas götürülməlidir.

Demokratik ölkələrdə regional siyasət və idarəetmənin hüquqi əsaslarını müəyyən edən qanun və qaydalar sistemi XIX əsrin əvvəllərindən bəri

formalaşmışdır. Hazırda bütün ölkələrdə regional siyasət alətlərinin hər iki qrupunu - iqtisadi və inzibati-təşkilati əhatə edən qanunlar sistemi mövcuddur. Bu tənzimləyici sənədlər dövlətin tənzimləmə siyasətinin məqsəd və vəzifələrini, dövlətin xüsusi şərtlərindən və beynəlxalq siyasət və tənzimləmə tələblərindən asılı olaraq müəyyən edir (Nuriyev Ə.X., 2004: s.100).

Beləliklə, qanunları və digər normativ hüquqi aktları əhatə dairəsinə görə aşağıdakı dörd qrupa bölməyi məqsədəuyğun hesab edirik:

1. Ölkənin bütün regionlarını tənzimləyən, ümumi inkişafını tənzimləyən qanunlar;
2. Ölkənin müəyyən bir qrup regionunun (məsələn, şəhər və ya kənd və s.) inkişafını tənzimləyən qanunlar;
3. Müəyyən bir regionun inkişafını tənzimləyən xüsusi qanunlar;
4. Regionlararası münasibətləri tənzimləyən qanunlar.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına görə, beynəlxalq müqavilələr regional iqtisadiyyatın milli qanunvericiliyə əsaslanan hüquqi bazasının tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Konstitusiyanın və referendumların qəbulu beynəlxalq aktlar və regionlarda tətbiq olunan hüquq normalar əsasında həyata keçirilir. Regional təşkilatlar arasında müqavilələr yalnız daxili deyil, həm də beynəlxalq səviyyədə tənzimlənilir. Buna misal olaraq Avropa Birliyi, Amerika Azad Ticarət Birliyi, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Asiyadakı Cənub-Şərqi Asiya Millətləri Birliyi, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı və Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatını göstərmək olar.

Regional siyasəti həyata keçirmək və daxili iqtisadi inkişafı tənzimləmək səlahiyyətlərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi və Respublika Hökuməti tərəfindən aşağıdakı qanunlar, fərmanlar, sərəncamlar qəbul edilmişdir:

1. Ekoloji təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
2. Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
3. Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektləri haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.

4. Bələdiyyələr haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
5. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər).
6. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dövlət Proqramı (2009-2013-ci illər).
7. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dövlət Proqramı (2014-2018-ci illər).
8. Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı (2005-2015).
9. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı Bakı 2016-2017.
10. Azərbaycan İqtisadiyyatının Sabitləşmə Proqramı.
11. Dövlət Mülkiyyətinin Özəlləşdirilməsi Proqramı.
12. Kiçik və Orta Sahibkarlığın İnkişafının Dövlət Proqramı.
13. 2016-cı il 16 mart tarixində qəbul edilən Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektoru üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri və s.

Mərkəzi hökumətin regional inkişafın idarəedilməsinə tənzimləyici təsirindən əlavə regional səlahiyyətlilərin də böyük məsuliyyət daşdığı iddia edilir. Regional idarəetmədə istənilən səviyyədə dövlət qurumları (iqtisadi region, inzibati region, şəhər, qəsəbə, kənd, bələdiyyə) iki əsas funksiyayı yerinə yetirirlər: əhaliyə və müəssisələrə xidmət göstərmək və tabe olduqları ərazinin sosial-iqtisadi inkişafını idarə etmək (Hüseynova X.M.,2011:s.24).

Azərbaycanda regional inkişafın idarə olunmasında regional icra hakimiyyəti orqanlarının yerli icra hakimiyyətlərinin rolu olduqca böyükdür. İnzibati regionlardakı ərazilərin sosial-iqtisadi inkişafının idarə edilməsini təmin edən bu strukturlar, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 iyun 1999-cu il tarixli 138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "İcra Hakimiyyəti haqqında Əsasnamə"yə uyğun olaraq fəaliyyət göstərirlər. Konstitusiyanın 124-cü maddəsinə uyğun olaraq bu Əsasnamə yerli icra orqanlarının həcmi və təşkilati strukturunu, habelə səlahiyyətlərini müəyyənləşdirir (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası 12 noyabr 1995-ci il). Yerli icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyəti vətəndaşların hüquq və

azadlıqlarının, qanuni mənafelərinin qorunması, müvafiq ərazi üzrə əhalinin rifah halını yaxşılaşdırmaq üçün iqtisadiyyatın, sosial və mədəni sahələrin inkişafını təmin etməkdir. Yerli icra hakimiyyətləri ərazilərin iqtisadi, sosial və mədəni inkişafını, regionlarda, şəhərlərdə və şəhər yaşayış yerlərində dövlət və yerli maraqların əlaqələndirilməsini təmin edir.

Bələdiyyələrin yaradılması Azərbaycanda regional idarəetmənin inkişafında ilk və əsas addım hesab edilə bilər. Bu, regionlarda hüquqi tənzimləmə mexanizmlərinin inkişafında əsas cəhətdir. Məhdudiyyətlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyən edilir və yerli özünüidarəetmə hüquqlarına qadağa qoyulur. Hər bir bələdiyyənin qanunla müəyyən edilmiş məqsədləri var. Hər bir bələdiyyə bu əsas hədəflərə əməl etməli, bunun əsasında regionların inkişafı üçün yeni sosial-iqtisadi proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün regional siyasət formalaşdırmalıdır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində regionların sosial-iqtisadi inkişafı problemlərinin həlli yalnız dövlətin, yerli icra orqanlarının, yerli özünüidarəetmə orqanlarının və özəl sektorun səylərinin əlaqələndirilməsinin nəticələrindən və bələdiyyələrin davamlı sosial-iqtisadi vəziyyətindən asılıdır.

Bələdiyyələr regionun təbii və sosial-iqtisadi potensialından, ərazisindən, əmək ehtiyatlarından, yerüstü və yeraltı sərvətlərindən, su və torpaq ehtiyatlarından səmərəli istifadə etməklə müvafiq ərazinin inkişafını və əhalinin rifahını artırmaq imkanına malikdirlər.

Ölkədə aparılan sosial-iqtisadi islahatlar çərçivəsində həyata keçirilən regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramı göstərir ki, iqtisadiyyat daha çox mərkəzsizləşir və inkişaf yerli səviyyəyə yönəldilir. Bu baxımdan mövcud ərazinin iqtisadi potensialının formalaşmasında bələdiyyələrin iştirakı zəruridir. Xüsusilə, sahibkarlığın inkişafına dair dövlət proqramları çərçivəsində bələdiyyələr öz fəaliyyətləri, öz sahibkarlıq subyektləri yaratmaq, ərazilərində kiçik sahibkarlıq subyektləri üçün əlverişli şərait yaratmaqla region iqtisadiyyatının dinamik inkişafına təkan verə bilərlər.

Bələdiyyələrin səmərəli fəaliyyəti ölkədəki demoqrafik proseslərə də təsir edə bilər. Bu şəkildə səmərəli kənd və rayon bələdiyyələri, məşğulluq imkanları yaradaraq, ərazidə yaşayan insanların axınının qarşısını ala bilər (<http://xalqgazeti.com/az/news/23138>).

Müstəqillik illərində Azərbaycanda yeni bir cəmiyyətin qurulmasını, bazar münasibətlərinə keçid və dünya sistemində inteqrasiyanı müəyyənləşdirən, tənzimləyən və idarə edən 1000-dən çox qanun qəbul edilmişdir, habelə mövcud qanunlarda əhəmiyyətli dəyişikliklər və təkmilləşdirmələr edilmişdir. Bu qanunlar sektor və qismən ərazi mülkiyyətini, bölgüsünü və istehlak münasibətlərini, bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə əsaslanan iqtisadi münasibətləri, əhalinin sosial müdafiəsini, maliyyə, sığorta, mühasibat və statistika fəaliyyətlərini, vergi münasibətlərini, xarici iqtisadi fəaliyyət və daxili bazarın qorunmasını təmin edir. Bundan əlavə, yerli özünüidarə və ya bələdiyyələrin yaradılması və fəaliyyət göstərməsi ilə bağlı bir sıra qanunlar, fərmanlar və sərəncamlar qəbul edilmişdir. Lakin respublikada ərazi idarəsi qanunları yalnız inzibati ərazi vahidlərinə şamil edilir. Nisbətən böyük geoiqtisadi regionları, regionlararası və şəhər-kənd münasibətlərini tənzimləyən və bütövlükdə respublikada regional siyasətin əsaslarını müəyyənləşdirən qanunlar və digər normativ hüquqi aktlar kifayət qədər təkmilləşdirilməmişdir. Buna görə də regional inkişafa aid normativ-hüquqi baza sisteminin yaradılması məqsədəuyğundur.

III FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ DÖVLƏTİN REGIONAL İNKİŞAF SİYASƏTİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Azərbaycanda regionların davamlı inkişafının təmin edilməsinin inkişaf perspektivləri

Ölkəmizdə davamlı sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi Azərbaycan hökuməti tərəfindən müəyyən edilmiş və uğurla həyata keçirilən vacib prioritetlərdən biridir. Bildiyimiz kimi, bu, ölkə iqtisadiyyatının hərtərəfli, çoxşaxəli inkişafını nəzərdə tutur. Burada əsas məqsəd neft sektorundan əldə olunan gəlirlər hesabına qeyri-neft sektoruna böyük investisiyalar qoymaq və beləliklə, ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinin davamlı inkişafını təmin etməkdir.

Bu baxımdan, regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün Prezident İlham Əliyevin birbaşa təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə hazırlanmış və uğurla həyata keçirilən dövlət proqramları yüksək qiymətləndirilməyə layiqdir. Bütün incəliklərlə hazırlanmış bu proqramlar bir-birini məntiqi ardıcılıqla tamamlayır, əhalinin yüksək iqtisadi fəaliyyətini stimullaşdırır, regionlarda həyat səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırır və Azərbaycan regionlarının hərtərəfli inkişafına səbəb olur.

Prinsipcə, ölkə regionlarının davamlı sürətli inkişafının həyata keçirilməsi yalnız iqtisadi deyil, həm də mənəvi məsələdir. Başqa sözlə, burada insan amili, həm də insanların sosial-iqtisadi fəaliyyəti və təşəbbüskarlığı həlledici rol oynayır. Müvafiq məqamlar regionların sosial-iqtisadi inkişafı döndürən dövlət proqramında da nəzərə alınmışdır. regionlarda işgüzar sahibkarlığa yüksək səviyyədə dəstək verilməsini, regionlarda ən son texnologiyalara əsaslanan aqrar-sənaye komplekslərinin yaradılmasını, yüngül və yeyinti sənayesinin inkişafını, yoxsulluğun və işsizliyin tamamilə aradan qaldırılmasını və yüksək məşğulluğu təmin edir (Niftəliyev N. 2017: s.6).

Davamlı inkişafın iqtisadi mahiyyəti ondan ibarətdir ki, nəsildən nəsilə ötürülən ümumi kapital bu müddət ərzində azalmamalıdır. Davamlı iqtisadi inkişaf aşağıdakılar ilə xarakterizə olunur:

- İqtisadi səmərəlilik və mənfəət artımı durmadan artsın;
- Təbii və iqtisadi mənbələrdən istifadə olunur ki, sənaye istehsalı imkanları zamanla azalmasın;
- Alınan qazanc regionlar daha da inkişaf etməsi üçün istifadə olunur.

Digər keçmiş Sovet respublikalarında olduğu kimi, Azərbaycanda da müstəqillik bərpa edildikdən sonra iqtisadiyyat müəyyən çətinliklərlə üzləşdi. Eyni zamanda, ölkənin təbii potensialından məqsədyönlü və rəşional istifadə edilməsi müstəqillik illərində iqtisadiyyatın inkişafını sürətləndirməyə imkan verdi. Azərbaycanda regional siyasəti ərazi baxımından aparmaq üçün uzunmüddətli transformasiya istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Hazırda davamlı sosial-iqtisadi inkişafa nail olmaq və milli gəliri artırmaq üçün ölkənin və regionların təbii potensialından səmərəli istifadə edilməsi çox aktual bir məsələdir. Regionların və sənaye sahələrinin iqtisadi göstəricilərində artım təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə ilə mümkündür.

Davamlı inkişafı məşğul olan elm adamları araşdırmalarında bir ölkə, region, şirkət, sahibkar və s. kimi bir çox element və ya alt sistemi özündə cəmləşdirən bir sistem irəli sürdülər. Davamlı siyasət regionların siyasi və iqtisadi inkişafının idarə olunmasında iştirak edən dövlət orqanlarının məqsəd və vəzifələr sistemidir və eyni zamanda onların həyata keçirilməsi mexanizmi kimi qəbul edilir. Müəyyən bir region üçün davamlı siyasət müəyyən edilərkən yalnız özünəməxsus xüsusiyyətləri deyil, həm də regional səviyyədə aparılan iqtisadi islahatların əsas istiqamətləri, sosial və sənaye infrastrukturunun yaxşılaşdırılması, həmçinin ətraf mühitin səmərəli idarə olunması problemləri nəzərə alınmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının davamlı inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsi "Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"dır. Dövlət əsasən neft sənayesindən əldə etdiyi mənfəət hesabına ölkənin qeyri-neft sektoruna böyük investisiyaların qoyulmasına və bununla da regionların davamlı inkişafını təmin

etməyə yönəlmişdir. Bu baxımdan icrası davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulan əvvəlki fəsildə göstərilən proqramlar ölkə üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu proqramlar qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafının artırılmasına, sosial təminat infrastrukturunun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və iş mühitinin yaxşılaşdırılmasına kömək etmişdir.

Hazırda ölkəmizin davamlı inkişaf sahəsində qazandığı böyük nailiyyətlər Azərbaycan inkişaf modeli haqqında danışmağa imkan verir. Davamlı, dinamik inkişaf məntiqinə əsaslanan bu modelin strateji istiqamətləri aşağıdakı kimi səciyyələndirilə bilər:

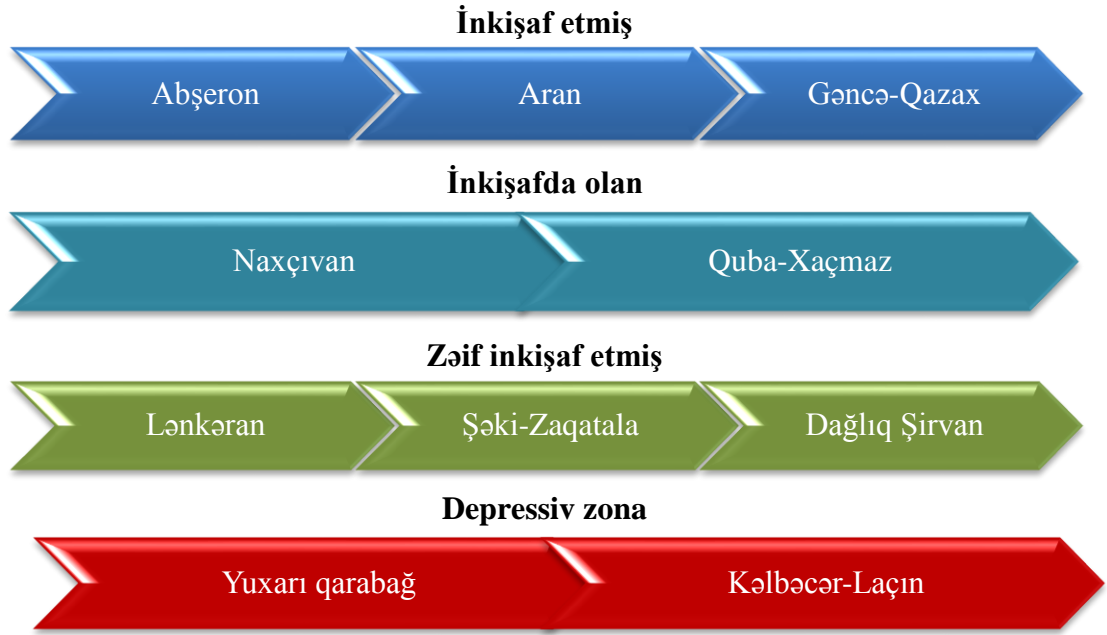
1. Sərbəst bazar münasibətlərinə əsaslanan ayrılmaz sosial yönümlü iqtisadi sistemin - müstəqil milli iqtisadiyyatın formalaşması;
2. Ölkənin təbii-iqtisadi, texniki istehsal və elmi-texniki potensialının iqtisadi dövriyyəyə fəal cəlb edilməsi;
3. Milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadi sistemində effektiv inteqrasiyası.

Bu model hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı, mütərəqqi və sürətli inkişafı üçün əsasdır. Burada prioritet sahələrdə iqtisadi siyasət taktikasının fərqli xüsusiyyətlərini vurğulamaq vacibdir - bu sahələrin hər birində paralel olaraq həyata keçirilən razılaşdırılmış proqramlar çərçivəsində fəaliyyət göstərmək. Bu vəziyyətdə iqtisadi inkişafın obyektiv qanunlarını nəzərə alan qeyri-standart, lakin uzaqgörən və cəsarətli qərarlar qəbul etmək çox vacibdir. Müvafiq qərarlar qəbul edərkən, milli düşüncə tərzini nəzərə alaraq sosial yönümlüyə arxalanaraq, mütərəqqi dünyanın təcrübəsinə güvənərək mütərəqqi meyarlar kimi bir-birini tamamlayırlar.

Regionlardakı davamlı inkişaf bütün iqtisadi və sosial göstəricilərdə ardıcıl bir artım nəzərdə tutarkən, balanslı inkişaf, bir tərəfdən böyümə nisbətlərində bir tarazlığın pozulmasını və inkişaf səviyyələrində (adambaşına düşən xüsusi çəki, istehsal və xidmətlər) yaxınlaşmağı nəzərdə tutur.

İqtisadi inkişafdan asılı olaraq ölkəmizin regionlarını aşağıdakı kimi bölmək olar (Sxem 4).

Sxem 4: Regionların inkişafına görə bölgüsü

Mənbə: Багиров Э.М., 2011:с.96, məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyələri arasındakı fərqlərin aradan qaldırılması regional inkişafın prioritetlərindən biridir. Effektivlik regional fərqliliklərin aradan qaldırılması üçün vacib şərtlərdən biridir. Bu səbəbdən bu problemi həll etmək üçün müasir bir effektiv inkişaf paradigması mövcud olmalıdır. Gənc dövlətlərin qlobal maliyyə və iqtisadi mühitə inteqrasiya etmək istəyi, ilk növbədə, dövlətin özünün modernləşdirilməsini, funksiyalarının yenidən qurulmasını və təkmilləşdirilməsini, idarəetmə strukturunun rasionallaşdırılmasını və idarəetmə vasitələrinin, o cümlədən qərar qəbul etmə mexanizminin yenilənməsini tələb edir. Dayanıqlı regional inkişafın effektivliyi problemi müvafiq alqoritmlərin məqsədyönlü istifadəsini nəzərdə tutur. Müasir effektiv sosial-iqtisadi inkişaf paradigması aşağıdakı prosesləri əhatə edir:

- Regionlar arasında qarşılıqlı faydalı əlaqələrin yaxşılaşdırılması;
- Səmərəli sosial və iqtisadi inkişafın təşkili və tətbiqi;
- İcra hakimiyyəti və yerli idarəetmə orqanlarının qarşılıqlı əlaqəsi;
- Daxili intizam.

Ümumilikdə isə Azərbaycanın regionları arasında göstərici qrupunun balanslı inkişafına iki yolla yanaşmaq daha doğru olar:

1. Abşeron iqtisadi rayonu (Bakı şəhəri ilə birlikdə) və digər iqtisadi rayonlar arasında balanslaşdırılmış iqtisadi, sosial və ekoloji inkişafın təmin edilməsi;

2. Respublikanın iqtisadi rayonları arasında tarazlı iqtisadi, sosial və ekoloji inkişafın təmin edilməsi.

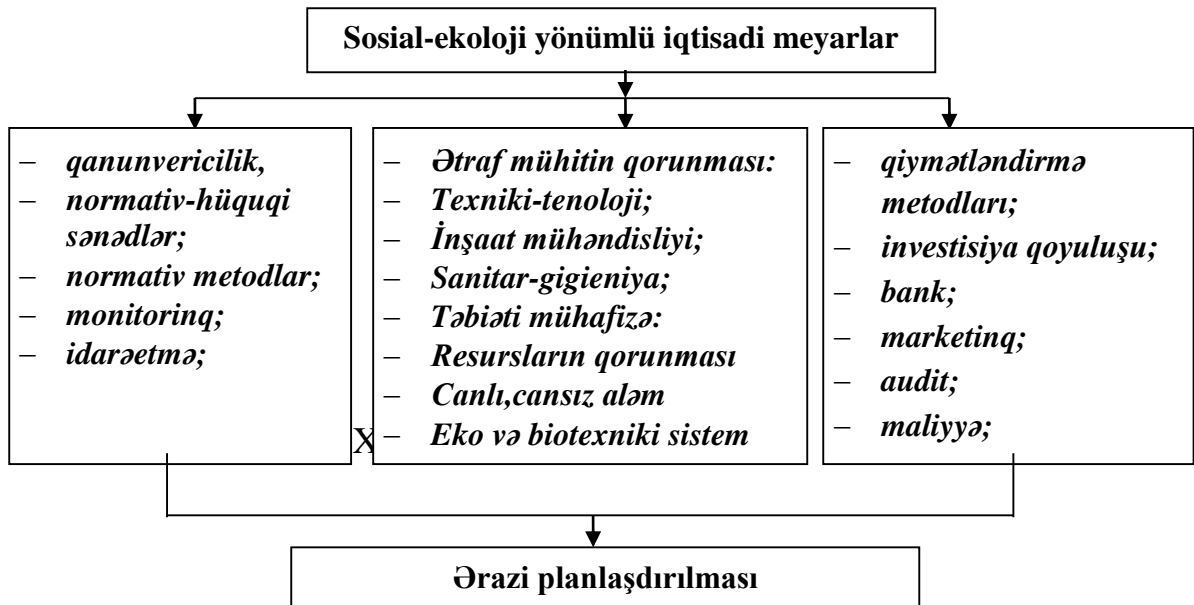
Ümumiyyətlə, regionların balanslı inkişafı, ilk növbədə, inkişaf səviyyəsini əks etdirən göstəricilər (adambaşına düşən istehsal, adambaşına ümumi gəlir, kv. Km. Düşən ÜDM, əmək qabiliyyətli əhalinin məşğulluq səviyyəsi və s.) Deməkdir (Nuriyev Ə.X. 2017: s.242).

Bir çox inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələrinin və elmi mənbələrinin təhlili davamlı inkişaf üçün regional siyasət hazırlanmasının zəruriliyini sübut edir. Tədqiqatlar göstərir ki, davamlı inkişaf konsepsiyasının həyata keçirilməsi aşağıdakı çətinliklərlə əlaqələndirilə bilər:

-Təbii ehtiyatların geniş istifadəsinə yönəlmiş makroiqtisadi siyasət;

-Regionun iqtisadi və ekoloji potensialının bir hissəsi kimi təbii ehtiyatların uçotu və qiymətləndirilməsi üçün effektiv sistem və metodologiyanın olmaması və s.

Sxem 5: Dayanıqlı regional inkişaf modelinin prinsiplial sxemi

Mənbə: Hüseynova X.M., 2011:s.34

Bu problemlərin aradan qaldırılmasında ən vacib məsələlərdən biri mərkəzlə regionlar arasında keyfiyyətə yeni qarşılıqlı fəaliyyət modelinin hazırlanması və dövlət siyasəti tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi olmalıdır.

Bu model bir tərəfdən ekoloji və sosial alt sistemlərin inkişaf yollarını müəyyənləşdirməyə, digər tərəfdən iqtisadi inkişafa dair məhdudiyyətlərin formalaşdırılmasına yönəldilməlidir. Model, hər bir konkret vəziyyətə uyğun olaraq prioritetləri dəyişdirərkən kifayət qədər çevik bir investisiya siyasətinin həyata keçirilməsini təmin edir.

Nəticə olaraq regionların davamlı və dayanıqlı inkişafı üçün bir strategiya hazırlayarkən davamlı inkişaf konsepsiyasına əsaslanmaq lazımdır, çünki bu konsepsiya gələcəkdə regionların inkişafı üçün qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələrə çatmaq deməkdir. İqtisadiyyatın aparıcı sektoru olan sənayenin mövcud səviyyəsi regionların təbii iqtisadi imkanlarından xeyli aşağıdır. Bu, istehsalın ərazi təşkili prosesinin tələblərinə ziddir. Azərbaycanda aqrar sektor dövlət tənzimlənməsi və davamlı inkişaf konsepsiyası əsasında inkişaf etməlidir.

3.2. Regionlarda sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılmasının xarakterik xüsusiyyətləri

Respublikamızda regionların qeyri-bərabər inkişafı, öz növbəsində ölkənin regional istehlak bazarlarının inkişafına mənfi təsir göstərir. Bununla birlikdə, bu gün kiçik və orta sahibkarlığın dövlət dəstəyi sayəsində ölkənin bölgələrində kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı üçün kiçik müəssisələr açılır ki, bu da hazırda artan demokratikləşmə ilə xarakterizə olunan Azərbaycanın regional istehlak bazarlarının inkişafına təsir göstərir və bu, kütləvi istehlakçı üçün mal və xidmətlərin mövcudluğunun artmasına böyük töhfə verir.

Regional istehlak bazarlarında müəssisə və təşkilatların ixtisaslaşmasının gücləndirilməsi, müxtəlif xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla istehlakçıların müəyyən təbəqələrini daha aydın şəkildə hədəf almağa imkan verir. Lakin bütün bunlar hələ də olduğu kimi Azərbaycanın regional istehlak bazarlarının tənzimlənməsində kifayət etmir.

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik qazandıqdan sonra həyata keçirdiyi geniş miqyaslı sosial-iqtisadi islahatların əsas fikirlərindən biri də əhəlinin əksəriyyətini müstəqil sahibkarlıq fəaliyyətinə sövq etməkdir. Sahibkarlıq haqqında Qanunda deyilir: "Hər kəs müstəqil şəkildə və ya başqaları ilə birlikdə öz bacarıqlarını və əmlakını qanunlara uyğun olaraq sərbəst istifadə edərək sərbəst sahibkarlıq fəaliyyəti və qanunla qadağan olunmayan digər iqtisadi fəaliyyət növləri ilə məşğul ola bilər".

Sahibkarlığın və sahibkarlıq təbəqəsinin formalaşmasının müxtəlif yolları var. Tədqiqatlar göstərir ki, sahibkarlığın formalaşmasının ilk mərhələsində müxtəlif növ fərdi, ailə, kollektiv, biznes müəssisələrini öz hesablarına və risklərinə quran ən təşəbbüskar və çalışqan insanlar mühüm rol oynadılar. İnkişaf etmiş ölkələrdə bu könüllü rol bu günə qədər davam edir.

Xüsusi sahibkarlığın təkrar istehsalının bir yolu da dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsidir. Özəlləşdirmə milli iqtisadiyyatın səmərəliliyini təmin etmək üçün dövlət mülkiyyətinin xüsusi mülkiyyətə çevrilməsini əhatə edir. Bu və ya digər dərəcədə dövlətin rolu azalır, özəl sektorun ictimai həyatın müxtəlif sahələrində,

xüsusən də iqtisadiyyatda rolu artır. Bu planın vacib bir istiqaməti dövlət müəssisələrinə və əmlaklarına sahiblikdən imtina etmək, mal və xidmətlər istehsal etmək hüququnu özəl şirkətlərə verməkdir.

Postsosialist ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda bir sıra amillər nəticəsində özəlləşdirmə sahibkarlığın çoxalması və formalaşmasının əsas vasitələrindən birinə çevrilmişdir. Bu kontekstdə qeyd etmək lazımdır ki, əmlak məsələsi əhalinin bütün təbəqələrinin maraqlarını təsir edən ən mürəkkəb məsələlərdən biridir. Mülkiyyətin mahiyyəti onun obyektlərini və subyektlərini, insanlar arasındakı münasibətləri mülkiyyət baxımından təhlil etməklə izah olunur. Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən müəyyən edilmiş iqtisadi inkişaf strategiyasının prioritetlərindən biri də biznes mühitinin davamlı olaraq yaxşılaşdırılması, bu sahədə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, yerli və xarici investisiyaların, müasir texnologiyaların, idarəetmə təcrübəsinin və beləliklə, yüksək keyfiyyətli, rəqabətə davamlı məhsulların istehsal edilməsidir.

Bu gün əsas məqsədimiz milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması və global iqtisadi sistemə səmərəli inteqrasiyası, qeyri-neft sektorunun və sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi əsasında ölkədə əldə olunan dinamik inkişafın davamlılığını təmin etməkdir.

Sahibkarlığa dövlət dəstəyinin sistemli şəkildə həyata keçirilməsi, sahibkarlara göstərilən dövlət dəstəyi tədbirlərinin səmərəliliyinin artırılması bu sahədə mühüm nailiyyətlər əldə etmək üçün şərait yaratmışdır. Dövlət-sahibkarlıq münasibətləri inkişaf etdirilmiş, sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün mühüm addımlar atılmışdır. Sahibkarların hüquqlarını qorumaq üçün işləmə mexanizmləri yaradıldı, tətbiqi nəticəsində müdaxilə hallarının sayı azaldı. Mütəmadi olaraq konsaltinq, informasiya dəstəyi və işgüzar əlaqələrin inkişafı üçün tədbirlər görülür. Eyni zamanda, sahibkarlığa dövlət maliyyə dəstəyi mexanizmi qurulmuşdur və bu mənbə indi kiçik və orta sahibkarlığın maddi ehtiyaclarının ödənilməsinin əsl mənbəyidir

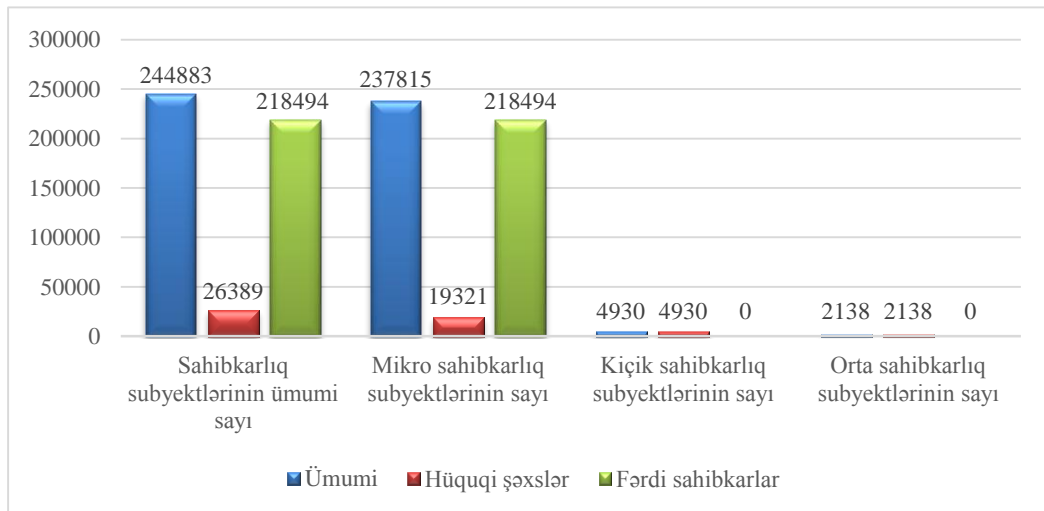
(<https://economy.gov.az/article/sahibkarl%C4%B1%C4%9F%C4%B1ninki%C5%9Faf%C4%B1-dinamikas%C4%B1/21386>).

Dövlət sahibkarlığın inkişafına hərtərəfli kömək göstərir. Bunun üçün sahibkarlıq fəaliyyətinin prioritet sahələri və güzəşt sistemi müvafiq olaraq müəyyənləşdirilir. Güzəştlərə əsasən aşağıdakılar daxildir: informasiya, konsaltinq, elmi və təhsil mərkəzləri, maliyyə fondlarının yaradılması, vergi ödəmələri, bank kreditləri, faizlər, amortizasiya və s. üzrə güzəştli dərəcələrin tətbiqi.

Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Dövlət Komitəsi və onun nəzdində fəaliyyət göstərən sahibkarlığa kömək fondu dövlətin sahibkarlığın təşviqi və qorunmasında tapşırıq və funksiyalarını yerinə yetirir. Ticarət fəaliyyəti tətbiq olunan qanunlar, inzibati qanunvericilik, büdcə, vergi və pul sistemləri ilə tənzimlənir. Vətəndaşlar sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq və onun növünü seçməkdə tamamilə azaddırlar. Yalnız müəyyən iqtisadi fəaliyyət növləri xüsusi icazə əsasında həyata keçirilir (Niftullayev V.M. 2012: s.609).

Həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkə iqtisadiyyatında və onun əsasını təşkil edən sahibkarlığın inkişafında müsbət meyillər meydana çıxmaqda davam edir. Ümumi olaraq ölkədə fəaliyyətdə mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayını aşağıdakı qrafiklə vermək olar.

Qrafik 8: 2018-ci il üzrə ölkədə fəaliyyətdə mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ Azərbaycan dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Ölkədə sahibkarlıq subyektlərinin əsas makro iqtisadi göstəriciləri 2018-ci ildə mikro və orta sahibkarlıqda daha yaxşı nəzərə çarpır. Kiçik sahibkarlıq isə ölkə üzrə az dəstəklənmiş, həmçinin əsas kapitalla yönəldilən investisiyada özünü biruzə verir (Cədvəl 8).

Cədvəl 8: 2018-ci ildə ölkə üzrə sahibkarlıq (mikro, kiçik, orta) subyektlərinin əsas iqtisadi göstəriciləri

Göstəricilər	2018			
	Cəmi	o cümlədən		
		Mikro	Kiçik	Orta
Yaradılmış əlavə dəyər, milyon manat	9836,6	4467,8	1235,5	4133,3
İşçilərin sayı, min nəfər	283,4	35,0	76,1	172,4
Orta aylıq nominal əməkhaqqı, manat	445,3	294,9	373,5	517,1
Əsas kapitalla investisiyalar, milyon manat	6953,0	2831,5	1046,7	3074,8
Yüklənmiş malların, yerinə yetirilmiş işlərin, göstərilmiş xidmətlərin dəyəri, milyon manat	17401,6	7082,9	2282,0	8036,8

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ Azərbaycan dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Cədvəl 9: Fəaliyyətdə olan sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsü

İqtisadi rayonlar	2018			
	Cəmi	Mikro	Kiçik	Orta
Ölkə üzrə	244883	237815	4930	2138
Bakı şəhəri	111204	106643	3286	1275
Abşeron	19338	18881	313	144
Gəncə-Qazax	25981	25592	257	132
Şəki-Zaqatala	12600	12351	156	93
Lənkəran	12405	12206	141	58
Quba-Xaçmaz	10080	9916	107	57
Aran	35735	35150	379	206
Yuxarı Qarabağ	3609	3525	57	27
Kəlbəcər-Laçın	111	86	17	8
Dağlıq Şirvan	5927	5825	74	28
Naxçıvan Muxtar Respublikası	7893	7640	143	110

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ Azərbaycan dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Cədvəl 9-dan görüldüyü kimi 2018-ci ildə sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsündə Bakı şəhəri öndədir. Ən çox sahibkarlıq subyektləri Bakı

şəhərində, ən az sahibkarlıq subyektləri isə Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonunda cəmləşmişdir. Bakı şəhərindən sonra 35735 göstəricisi ilə Aran iqtisadi rayonu ikinci yerdədir.

Dünyanın bir çox ölkəsində olduğu kimi sahibkarlığa dəstək Azərbaycanda dövlətin iqtisadi siyasətinin mərkəzi istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Belə bir siyasət nəticəsində sahibkarlığa dair qanunvericilik, təşkilati və iqtisadi şərtlər daim təkmilləşdirilir və təkmilləşdirilir, qanunsuz müdaxilələrə və süni maneələrə qarşı mübarizə, sahibkarlığa dövlət dəstəyi mexanizmlərinin səmərəliliyi daim artır və inkişafı getdikcə fərdi tədbirlərə deyil, dövlət proqramlarına əsaslanır. İnkişaf etmiş və transformasiya edən iqtisadiyyatların sahibkarlığın təşviqi təcrübəsi göstərir ki, bütün ölkələr üçün eyni olan bir sıra ümumi sahələr mövcuddur. Bunun üçün dövlət dövlət məqsədləri üçün hərtərəfli proqramlar hazırlayır və iqtisadi metodlar və vasitələr kimi mənbələri, qanunvericilik, vergi, gömrük, kredit, dövlət sifarişləri, subsidiyalar, mükafatlar, zəmanətlər, məlumatlar, marketinq, maliyyə bazarının tənzimlənməsi həyata keçirir (Kiçik və orta sahibkarlığın idarə edilməsinin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 2017).

Azərbaycanda tələb olunan vacib vəzifələrdən biri də kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin investisiya fəaliyyətini intensivləşdirmək və bu sahəyə maliyyə mənbələrini cəlb etmək imkanlarını genişləndirməkdir. Kiçik və orta sahibkarlar üçün vəsait çatışmazlığı, sektora dövlət büdcəsindən çıxışın məhdudluğu, kommersiya banklarının kredit mənbələri, kredit və beynəlxalq və xarici maliyyə qurumları üçün yüksək faiz dərəcələri kiçik və orta sahibkarlığın fəaliyyətini çətinləşdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına təsir göstərən amillər arasında maliyyə iqtisadiyyatı bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə ən zəif təsir göstərmişdir. Bu, bir tərəfdən məhdud maliyyə imkanları ilə izah edilmirsə, digər tərəfdən verilən kreditlərin səmərəsiz istifadəsi ilə izah edilə bilər.

Cədvəl 10: 2018-ci ildə sahibkarlıq subyektləri tərəfindən əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlərin dəyəri (min manat)

İqtisadi fəaliyyət növləri	2018			
	Cəmi	Mikro	Kiçik	Orta
İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə cəmi	69529,66,2	2831452,0	1046683,0	3074831,2
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	673502,4	157217,7	213136,6	303148,1
Sənaye	895378,2	649234,0	115200,5	130943,7
Tikinti	2515497,5	1565621,7	437417,8	512458,0
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	263243,0	231205,8	11914,3	20122,9
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	1470780,2	52937,9	48156,3	1369686,0
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	153029,5	129911,4	23083,4	34,7
İnformasiya və rabitə	318675,9	0,0	4318,0	314357,9
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	7495,4	5914,6	1579,4	1,4
Təhsil	330820,8	3700,0	95258,6	231862,2
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	154633,7	1391,6	5244,5	147997,6
Digər sahələr	169909,6	34317,3	91373,6	44218,7

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ Azərbaycan dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Kiçik və orta sahibkarlığın əsas maliyyələşdirmə mənbəyi dövlət büdcəsi, kommersiya banklarının kredit resursları, beynəlxalq bankların və maliyyə institutlarının kredit xəttləridir (Əhmədov M., Hüseyn A., 2011: s.6). Azərbaycan kiçik və orta sahibkarlığa dövlət maliyyə yardımı üçün iki mexanizm yaradıb. Birinci mexanizm fermerlərə subsidiya şəklində kreditlərin verilməsidir. Bu mexanizm sayəsində fermerlər fermerlər əvəzinə kommersiya banklarından (Milli Bankın faiz dərəcəsi ilə, lakin 10.000 manatdan çox olmayan) kreditlər üzrə faiz dərəcələri ödəməlidirlər. İkinci mexanizm kiçik müəssisələrə investisiya qoymaqdır. Bu məqsədlər üçün dövlət büdcəsindən vəsait ayrılır. Bu fondlar uzunmüddətli güzəştli kreditlər şəklində sahibkarlığın prioritet sahələrindəki investisiya layihələrinə yönəldilmişdir. Bununla yanaşı, ölkədə istehsalın kreditləşdirilməsi sahəsində

sahibkarlıq fəaliyyəti məsələsindəki çətinliklər kiçik və orta sahibkarların bu maliyyə mənbələrindən tam istifadə etməsinə imkan vermir.

Cədvəl 11: 2018-ci ildə sahibkarlıq subyektləri tərəfindən əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlərin iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsü (min manat)

İqtisadi rayonlar	2018			
	Cəmi	Mikro	Kiçik	Orta
Bakı şəhəri	2835009,6	1625505	214728,8	994775,8
Abşeron	768881,8	27898,7	115219,1	625764
Gəncə-Qazax	464137,6	131781,6	75146,7	257209,3
Şəki-Zaqatala	191035	20554,7	24017,3	146463
Lənkəran	371893	49977,8	177338,8	144576,4
Quba-Xaçmaz	326004,6	52537,5	119692	153775,1
Aran	965461,2	93207,7	130496,4	741757,1
Yuxarı Qarabağ	52205,6	5533	10573,2	36099,4
Kəlbəcər-Laçın	445,3	-	-	445,3
Dağlıq Şirvan	249068,8	78228,9	30093,4	140746,5
Naxçıvan Muxtar Respublikası	722096,7	493567,6	216875,7	11653,4

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ Azərbaycan dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Eyni zamanda, ölkə iqtisadiyyatında makroiqtisadi sabitliyin yaratdığı imkanlar KOB-lərin inkişafını sürətləndirmək üçün tam istifadə olunmamışdır. Ticarətlə məşğul olanların sayı daha azdır. Ölkə iqtisadiyyatında özəl sektorun payı yüksək olsa da, bu sektor hələ də strateji cəhətdən əhəmiyyətli strukturlar zəif inkişaf etmişdir. Kiçik və orta sektorların ölkənin ixrac potensialına və strukturunun yaxşılaşdırılmasına təsiri məhduddur. Bir sahibkarın mövcud regional inkişaf səviyyəsi ölkənin mövcud potensialına uyğun gəlmir.

Regionlarda əksər sahibkarlar üçün məhsul satmaq problemdir. Qərb ölkələrindən fərqli olaraq, Azərbaycanda sahibkarların çoxu istehsaldan əvvəl marketing fəaliyyətini həyata keçirmirlər. Müəssisə İnkişafı Mərkəzinin əməkdaşları bazarı öyrənə və gələn il hansı məhsulların gəlirli olacağını və bu məhsullara harada ehtiyac olduqlarını müəyyənləşdirə bilirlər. Digər tərəfdən, bütün mərkəzlər öz məlumatlarını Bakıdakı bir mərkəzə ötürdükləri üçün bütün məlumatları ölkə daxilində birləşdirmək mümkündür. Regional sahibkarlığın

inkışafı mərkəzləri aşağıdakı regional sahibkarlıq problemlərindən bəzilərinin həllinə kömək edə bilər.

- Regionlarda kiçik və orta sahibkarlığın işinin əlaqələndirilməsi;
- Marketing fəaliyyətlərinə kömək edərək mal və xidmət satış probleminin həlli;
- Azərbaycanda regionlar arasında iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi;
- Yeni iş yerlərinin yaradılması və yerli əmək ehtiyatlarından istifadə;
- Yerli əhəmiyyətli xammal istehsalına cəlb olunması və onlardan səmərəli istifadə edilməsi;
- Regionlarda çalışan kos-lar və özəl sektor məsələləri ilə məşğul olan xarici təşkilatlar arasında əlaqələrin genişləndirilməsi;
- Regionlarda və kənd yerlərində əhalinin sosial və mədəni həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- Bütün ölkədə sənaye istehsalının qeyri-bərabər inkişafının aradan qaldırılması.

Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığı regionlarda stimullaşdırmaq üçün aşağıdakı tədbirlərin uyğun olacağına inanırıq:

1. Sahibkarlıq fəaliyyətinin sektoral, regional və texnoloji quruluşunun optimallaşdırılması;
2. Kiçik, orta və iri müəssisələr arasında istehsal və kooperasiya daxil olmaqla qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın genişləndirilməsi;
3. Sahibkarlığı dəstəkləmək üçün müasir təşəbbüskar modelin yaradılması, habelə sahibkarlar üçün konsaltinq xidmətləri, informasiya dəstəyi, marketing xidmətləri və digər strukturların yaradılmasının davam etdirilməsi;
4. Yarmarkaların təşkili, yerli iqtisadiyyatın diqqətini nəzərə alaraq regionlarda işsizlər üçün təlim mərkəzlərinin yaradılması;
5. Biznesə müdaxilənin qarşısının alınması.

Bildiyimiz kimi 2020-ci ilin mart ayından koronavirus (COVID-19) pandemiyası ilə əlaqədar ölkədə karantin elan edilmişdir. Karantin şərtləri iqtisadiyyatın bütün sahələrinə ziyan vurduğu kimi sahibkarlığa da zərər vermişdir.

Bunun üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 mart 2020-ci il tarixli Sərəncamının 10.2-ci bəndinin icrası üçün Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiqlənən Tədbirlər Planına əsasən, maaşlarının bir hissəsini ödəmək üçün Koronavirus (COVID-19) pandemiyasından zərərçəkənlərə dəstək proqramı hazırlanmışdır.

Fərdi sahibkarlara (mikro sahibkarlara) maliyyə dəstəyi proqramı çərçivəsində 19 764 vergi ödəyicisi müraciət etmişdir. Bu proqram çərçivəsində təsdiqlənmiş müraciətlər üçün maliyyə dəstəyi hazırda 15,8 milyon manat təşkil edir. Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi 14 aprel tarixinə maliyyə dəstəyi olaraq 13,22 milyon manat ayıraraq, 15 405 manat fərdi şəxslərin (mikro sahibkarların) bank hesablarına köçürülmüşdür (<https://smb.gov.az/news/pandemiyadan-zrr-ckmis-sahibkarlara-dovlt-trfindn-maliyy-dsty-davam-edir>).

Sahibkarlığın stimullaşdırılmasının ən vacib sahələrindən biri, hər bir konkret dövr üçün biznes fəaliyyətinin prioritet sahələrinə müxtəlif iqtisadi yardımların göstərilməsidir. Nəticə etibarilə bu sahələr dövlət tərəfindən əvvəlcədən təyin edilməli və müəyyən bir müddət ərzində inkişaf etdirilməsi lazım olan iqtisadi fəaliyyət sahələrini, iqtisadi rayonları, mal və xidmətləri əhatə etməlidir.

3.3. Azərbaycanda regional inkişafın təmin edilməsinin hüquqi-normativ təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bazar iqtisadiyyatı normal şəkildə yalnız qanunlar əsasında və qanunun köməyi ilə işləyə bilər. Məlumdur ki, dövlətin vacib funksiyalarından biri də bazar iqtisadiyyatı sisteminin səmərəli işləməsinə imkan verən ictimai həyatın hüquqi əsaslarını təmin etməkdir. Beləliklə, dövlət özü yalnız bazar iqtisadiyyatı sisteminin təşkilatçısı deyil, həm də onun fəal iştirakçısı olur. Bu baxımdan dövlət ona vahid qanunvericilik bazası təqdim etməli, fəaliyyəti üçün vahid hüquqi baza yaratmalı və tələblərinə uyğun olaraq fəal iştirakçı kimi çıxış etməlidir.

Beynəlxalq hüquq normaları və prinsipləri hal-hazırda beynəlxalq münasibətlər praktikasında hər kəs tərəfindən qəbul edilə bilən və bu və ya digər dərəcədə sivil dövlətlərarası münasibətlərin inkişafına və möhkəmlənməsinə müsbət təsir göstərən yeni kollektiv sənədlər, müqavilələr və maddələrlə zənginləşdirilir. Müstəqillik illərində Azərbaycan bir çox bu kimi sənədlərə imza atmış, hüquqi fəaliyyət dairəsini genişləndirmiş və öhdəliklər götürmüşdür (http://files.preslib.az/projects/republic/ru/azr2_4.pdf.5).

Müstəqillik qazandıqdan sonra ölkəmiz iqtisadi fəaliyyət də daxil olmaqla fəaliyyətinin bütün sahələrində müstəqil siyasət yürütməyə başladı. İqtisadi siyasətin hazırlanması və həyata keçirilməsi hüquqi dəstəyə ehtiyac duyur, çünki fəaliyyətə hüquqi qüvvə verən hüquqi bazadır. İqtisadiyyatın quruluşunu tənzimləmə prosesi, qanunvericilik, iqtisadi və inzibati tədbirlər sisteminin köməyi ilə dövlətin nəzarəti altında baş verir. Deməli, normativ hüquqi baza qanun yaradıcı orqan tərəfindən müəyyən bir formada qəbul edilmiş rəsmi yazılı sənədlər toplusudur. Bu vəziyyətdə ictimaiyyətlə əlaqələr iştirakçılarının hərəkəti hüquq normalarından gəlir. Respublikada iqtisadiyyatın quruluşunun tənzimlənməsi dövründə bu prosesin subyektlərinin hüquq və mənafelərinin qorunmasına yönəlmiş müxtəlif hüquqi aktlar qəbul edilmişdir.

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatları müxtəlif fəaliyyət növlərini reklam edən hüquqi qurumlar və sahələr yaratmışlar. Məsələn, dövlət idarəçiliyi, qanunvericilik

inzibati hüququ və sahibkarlıq sahəsində, vətəndaşlıq hüququ ilə yanaşı, biznes, sahibkarlıq, fərdi, ticarət, ticarət, ticarət hüququ və s.

Təcrübə göstərir ki, Azərbaycan Respublikası iki bloku birləşdirən bir hüquqi sistemə malikdir: hüquqi və iqtisadi hüquqi blokları. Bunlar tamamlama və əlavələr tələb edir. Birinci bloku təşkil edən qanunlara obyektiv yanaşmaq olar. Bazar münasibətləri quruluşları üçün bilavasitə müraciət edilən və məcbur edilməli, səlahiyyətlərini müəyyənləşdirmək üçün Bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafını tənzimləyən təşkilatlardır. Bunlara Azərbaycan Respublikasının aşağıdakı qanunları daxildir: “Müəssisələr haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, “Sahibkarlıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, “Torpaq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, və “Yerin tənii haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və s.(Mahmudov M.M., Mahmudova İ.M. 2016: s.430).

Azərbaycanda iqtisadiyyatın hüquqi cəhətdən tənzimlənməsi üçün kifayət qədər normativ-hüquqi baza yaradılmışdır. Amma regionların sosial-iqtisadi inkişafında normativ-hüquqi bazanın yaradılması və təkmilləşdirilməsində axsamalar çoxdur. Yeni regional siyasətin hazırlanmasında ən vacib amillərdən biri institusional elementin inkişafıdır. Şərti olaraq ”Azərbaycan Respublikasının ərazi inkişafı haqqında”, ”Regional inkişafın dövlət tənzimlənməsinin əsasları haqqında”, ”Azərbaycan Respublikasında regional siyasətin əsas istiqamətləri haqqında” qanunların qəbuluna xüsusi ehtiyac var. Məsələn, Ərazi İnkişafı Qanunu, ölkənin ərazi inkişafı üçün ümumi bir sxem qurma prinsiplərini (dövlət infrastruktur obyektlərinin, iri sosial obyektlərin yerləşməsi, ölkə ərazisinin funksional rayonlaşdırılması və s.) müəyyənləşdirmə prinsiplərini, habelə bu sxemin bölgələr və iri bələdiyyələrlə əlaqələndirilməsi mexanizmlərini müəyyənləşdirməlidir.

“Regional İnkişafın Dövlət tənzimlənməsinin əsasları haqqında” Qanun regional inkişafın məqsədlərini, vəzifələrini və əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirir, müasir regional siyasətin prinsipləri, forma və metodları, regional inkişafın səmərəliliyini və effektivliyini təmin etmək üçün büdcə fondlarının formalaşdırılması və xərclənməsinin qaydaları və xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla regionları bir-birindən fərqləndirir. Gələcəkdə ölkəmizdə iqtisadi cəhətdən

depressiyaya düşmüş, geri qalmış ərazilərin sürətli inkişafını təmin edən qanunlar və ya digər normativ hüquqi aktlar qəbul edilməlidir. Qanunvericiliyimizdə belə qanunlar yoxdur və elmi ədəbiyyatda yalnız onların hazırlanmasında müəyyən yanaşmalardan bəhs olunur. Bu cür qanunlara şərti olaraq "Depressiya altındakı ərazilərə dövlət köməyi tədbirləri haqqında", "Geridə qalmış ərazilərin inkişafı haqqında" və s. sənədlər aid edilə bilər. Bu qanunlar depressiyaya düşmüş və az inkişaf etmiş regionları müəyyənləşdirmək üçün meyarlar və prosedurlar hazırlamalı və onlara kömək qaydalarını əks etdirməlidir. Regional növlərin formalaşması və istismarı sahəsində tənzimləyici sənədlərin hazırlanması və tətbiq edilməsi tələb olunur. Xüsusilə, depressiya zonalarının və sərhədyanı ərazilərin inkişafı üçün bir tənzimləmə bazası yaratmaq və inkişaf etdirmək lazımdır.

Ölkədəki regionlararası sosial-iqtisadi bərabərsizliyin azaldılması üçün hüquqi həll yolu hüquq sisteminin inkişafı ilə əlaqələndirilir. Belə qanunlardan biri də "Regionların sosial-iqtisadi inkişafında asimmetriyanın azaldılması haqqında" qanun olacaqdır ki, bu da asimmetriyanın azaldılması probleminin həllinin ümumi prinsiplərini əks etdirəcəkdir. Bu qanunun əsas müddəalarına aşağıdakılar daxildir:

– Regional siyasətin institusional quruluşunun yaxşılaşdırılması regional siyasətdə iştirak edən qurumların (qanunverici və icraedici orqanlar və s.) Yenidən təşkili, regional siyasətin praktiki həyata keçirilməsi üçün bir sıra qaydalar və qaydaların formalaşdırılması istiqamətində aparılmalıdır;

- Regionların inkişafında sosial-iqtisadi bərabərsizliyin azaldılması probleminin ümummilli xarakteri dövlət tənzimləmə problemini vurğulayır (dövlət proteksionizmi, ardıcılıq, rəqabətlik, şəffaflıq və s.);

- Regional inkişafdakı tarazlığın azaldılması üçün tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçün depressiyaya düşmüş və geridə qalmış bölgələrə maliyyə yardımını fondu yaradılmalıdır.

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək vurğulamaq istərdim ki, Azərbaycanda mövcud regional qanunvericiliyi dövlət regional siyasətinin əsas konsepsiyalarını, məqsədlərini, məqsədlərini, prinsiplərini, mexanizmlərini və əsas istiqamətlərini birləşdirmək baxımından systemsizdir və qismən köhnəlmişdir. Əsasnamələrdə

hüquqi normaların əvəzlənməsi mövcuddur. Regional inkişafın və onun anlaşılmasının aydın şəkildə qurulmuş, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş bir quruluşu yoxdur. Bu vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün Azərbaycanın regional inkişafının vahid hüquqi tənzimləmə sistemini əks etdirən maraqlar balansının artırılması və regionların inkişafı üçün qanunvericilik dəstəyinin effektivliyini əks etdirən əsas sənədlərin (ilk növbədə, dövlət regional siyasəti haqqında qanun) layihələrinin hazırlanması məqsədəuyğun olar.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Regionların inkişafı ilə regionlarda yerli qaynaqlardan, təbii və insan resurslarından səmərəli istifadə ilə istehsalın təşkili, yeni müəssisələr və iş yerlərinin açılması, regionlar arasında sosial-iqtisadi inkişaf arasındakı fərqlərin azaldılması və ya aradan qaldırılması, regionlararası işçi qüvvəsi, yerli və şəraitin təsirsiz axınının azalması və aradan qaldırılması üçün xarici investisiyalar, təhsil, səhiyyə, elm, mədəniyyət mərkəzlərinin yaradılması və inkişafı və digər oxşar fəaliyyət və tədbirlər üçün regionların kompleks inkişafının tənzimlənməsi bazar iqtisadiyyatının mahiyyətindən irəli gəlir.

Regional inkişafın müvəffəqiyyətlə təmin olunmasının mühüm və ümumi şərti ölkənin yerli şəraitinə, beynəlxalq təcrübənin tələblərinə cavab verən regional inkişaf siyasətinin işlənilib hazırlanması və istifadə olunmasıdır. Uzun illər ərzində toplanmış təcrübəni nəzərə almaqla demək olar ki, regional inkişaf siyasəti ölkədə yeridilən ümumi sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin çox mühüm daxili tərkib hissəsidir. Bunlar qarşılıqlı əlaqədə olmalı, bir-birini tamamlamalı və inkişafa, tərəqqiyə yol açmalıdır.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsinin normativ-hüquqi bazası və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinə dair dissertasiya işində aparılan tədqiqat nəticəsində aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

1. Müvafiq olaraq sosial siyasət, regional səviyyədə region əhalisinin, ayrı-ayrı sosial qrupların və müəyyən bir ərazidəki fərdlərin fəaliyyətləri üzrə spesifik problemlərinin həlli siyasətidir. Dövlət orqanlarının və yerli özünüidarəetmənin vəzifəsi, inkişafı tənzimləyən tənzimləmə mexanizmlərini və vasitələrini təkmilləşdirərək, müəyyən bir ərazi quruluşunun inkişafı üçün hərtərəfli sosial-iqtisadi proqramlar hazırlamalıdır.

2. Respublika regional, o cümlədən yerli problemlərin, müxtəlif məqsədli dövlət proqramlarının qəbulu yolu ilə, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, institusional sistemin inkişafı, kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi və s. kimi sənədlərin hüquqi qüvvəsi, qanunverici qurumları əhatə edərək, hər nazirlik, hər bir

məsul qurum tərəfindən müəyyən bir müddətdə həyata keçirilməsində və bunların icrası üçün böyük məsuliyyət mövqeyində qalmalarında özünü göstərir.

3. Azərbaycan sahibkarlığın inkişafı və regional səviyyədə dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi sahəsində mühüm proqramlar həyata keçirir. Ölkənin regionlarında kənd infrastrukturunu inkişaf etdirmək məqsədi ilə respublika hökuməti Dünya Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı və digər maliyyə qurumları ilə birlikdə müxtəlif layihələr üzərində işləyir. "Azərbaycan Bölgələrinin Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008)" qəbul olunduqdan sonra sahibkarlığın inkişafına dövlət tərəfindən göstərilən dəstəyin artması və beləliklə özəl sektora maraq xeyli artmışdır.

Tədqiqat işində bütün deyilənləri, araşdırılan problemləri nəzərə alaraq regionların sosial-iqtisadi inkişafı, normativ-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi və digər məsələlərin həlli istiqamətində aşağıdakı təklifləri vermək olar:

1. Hüquq normaları, inkişafın bütün aspektləri daxil olmaqla bölgələrin inkişafı üçün sosial-iqtisadi proqramların modernləşdirilməsi zəruridir, çünki hüquq normaları regional idarəetmənin demokratikləşməsi və şəffaflığı üçün zəruri bir təməldir. Qanuni mexanizmlər xarici və yerli kapitalın regionlara axınını, regiondakı biznesin uğurlu inkişafını asanlaşdırmalıdır. Hüquq normaları təkmilləşdirilməli və bu məsələdə regionun təbii potensialına dəyən ziyanı minimuma endirmək və regiona olan ictimai marağı artırmaq üçün regionların iqtisadi inkişafının digər məsələləri ilə bir tarazlıq tapmaq lazımdır.

2. Azərbaycanda regional siyasətin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində istifadə olunan vasitələr bir çox ölkələrlə müqayisədə çox məhduddur. Dövlətin regional siyasətinin hədəflərinə çatmağın ən vacib vasitələrindən biri də yerlərdə bölgələrin inkişafı üçün məqsədyönlü proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsidir. Bununla yanaşı, regional inkişaf proqramlarının hazırlanması ilə bağlı heç bir tənzimləyici hüquqi qanun yoxdur. Fikrimizcə belə bir qanunun hazırlanması məqsədəuyğun olar.

3. Sahibkarlığın stimullaşdırılması və inkişafı istiqamətində regionlarda kiçik və orta sahibkarlığın bir-birilə əlaqələndirilməsi, ölkədə regionlar arasında iqtisadi

əlaqələrin genişləndirilməsi, yeni iş yerlərinin yaradılması, sahibkarlığı dəstəkləmək üçün müasir təşəbbüskar modelin yaradılması, habelə sahibkarlar üçün konsaltinq xidmətləri, informasiya dəstəyi, marketinq xidmətləri və digər strukturların yaradılmasının davam etdirilməsi, yarmarkaların təşkili, regionlarda işsizlər üçün təlim mərkəzlərinin yaradılması kimi dövlət tərəfindən addımlar atılmalıdır.

4. Regionlar arasında olan ciddi fərqlər hər hansı bir ölkə, o cümlədən Azərbaycan üçün xoşagəlməz və böyük problemlər yaradır. Bu problemlər milli əhəmiyyət daşıyır və dövlətin köməyi olmadan həll edilməsi mümkünsüz görünür. Bunun üçün dövlətin bu istiqamətdə lazımı tədbirləri görməsi məqsədəuyğun olar.

5. Bir çox inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələrinin və elmi mənbələrinin təhlili davamlı inkişaf üçün regional siyasət hazırlanmasının zəruriliyini sübut edir. Tədqiqatlar göstərir ki, davamlı inkişaf konsepsiyasının həyata keçirilməsi aşağıdakı çətinliklər mövcuddur. Ölkəmizdə bu problemlərin aradan qaldırılmasında mərkəzlə regionlar arasında keyfiyyətə yeni qarşılıqlı fəaliyyət modelinin hazırlanması və dövlət siyasəti tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi ən vacib məsələlərdən biri olmalıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı Bakı şəhəri, 15 sentyabr 2008-ci il.
2. Abbasova X., (2010). Azərbaycan Respublikası regionlarının iqtisadi inkişafına dair tarix və onun problemləri , №3, s.94-103.
3. Azərbaycan regionları, Statistik məcmuə, (2019). Bakı, Rəsmi nəşr, 9 №-li kiçik müəssisə, s.786.
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2004-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı, 2004-2008-ci illər, Bakı, 2008.
5. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı Bakı şəhəri, 27 fevral 2014-cü il, № 118.
6. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı Bakı şəhəri, 29 yanvar 2019-cu il. №500, s.184.
7. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” (2009-2013), Bakı, 2009.
8. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası , 12 noyabr 1995-ci il.
9. Azərbaycanın sənayesi, statistik məcmuə. (2020). Bakı, 9№-li kiçik müəssisə s.166.
10. Bağırzadə E. (2014). Regionda sosial infrastrukturun inkişafının tənzimlənməsi məsələləri, REFERAT, s.34.
11. Əhmədov M.A., Hüseyn A.C. (2011). İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları. Bakı, İqtisad Universiteti -120 səh.
12. Fərəcov Z. (2014). Regional iqtisadiyyatın tədqiqatlar sferası və təkmilləşən bazar münasibətləri şəraitində sistem özəllikləri, “Təfəkkür”, Bakı, №3.-S.-33 - 40.
13. Hüseynova X.M. (2011). Azərbaycanda regional inkişafın idarə olunması problemləri. Avtoreferat. GƏNCƏ - s. 48.

14. Kiçik və orta sahibkarlığın idarə edilməsinin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı, 2017.
15. Mahmudov M.M., Mahmudova İ.M., (2011). Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi, Bakı, iqtisad Universiteti Nəşriyyatı, s.370
16. Niftəliyev N. (2010). Davamlı inkişaf strategiyası Səs.-14 oktyabr- s.6.
17. Niftullayev V.M., (2002). Sahibkarlığın əsasları- Bakı, “Zaman nəşriyyatı” s.609.
18. Nuriyev Ə.X. (2004). Regional siyasət və idarəetmə. Bakı, “Elm”, 348 səh.
19. Nuriyev Ə.X., (2017). Davamlı və tarazlı regional inkişaf. Bakı- “Avropa”,242 səh.
20. Rzayev P.Q. (10/2011). Regional inkişafın vergi tənzimlənməsi məsələləri, Azərbaycanın vergi xəbərləri, Səh.69-82.
21. Şəkərəliyev A.Ş. (2009). Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıqlar və perspektivlər, “İqtisad Universiteti” Bakı, s.415

Rus dilində

1. Андреев Г.Н. и др. (2006). Региональные экономические системы: методология исследования и практика развития: монография /Под ред.Л.С. Шаховской / Волг ГТУ, Волгоград, 115 с.
2. Багиров Э.М., (2011). Логика государственной поддержки бизнеса пути преодоления препятствий в обеспечении развития региональных потребительских рынков Азербайджана российское предпринимательство, № 7 (1) с.95-100.
3. Вертешева, С.М. (2003). Региональная социально-экономическая политика: разработка, реализация, оценка эффективности (учебно-методическое пособие) / С.М. Вертешева, проф. В.Е. Рохчина. - СПб.: СПб ГПУ, - 320 с.

4. Гаджалиев О.М., (2012). Приоритеты и механизмы устойчивого развития экономики регионов Азербайджана 168 Российское предпринимательство, № 9 (207) / май , с.168-172.

5. Гаджиева Н.Г. (2013). Роль программно-целевых методов управления в реализации потенциала регионов Азербайджана, научная мысль кавказа с.72-77.

6. Гаджиева С.Т. (2019). Основные направления стимулирования малого и среднего предпринимательства в Азербайджанской Республике, вестник науки и образования № 6(60), Часть 1, с.5-10.

7. Гранберг А.Г. (2003). Основы региональной экономики.- М., с.165.

8. Гранберг А.Г. (2012). Региональный разрез экономической реформы. Экономика и жизнь.№ 39.

9. Имрани З.Т., Мусаева М.Р. (2016). Социально-экономические аспекты концепции устойчивого развития в Азербайджанской Республике // Юг России: экология, развитие, Т.11, N2, с.42- 49.

10. Ермошина, Г.П. (2009). Региональная экономика: учеб. пособие / Г.П. Ермошина, В.Я. Поздняков. - Издательство: ИНФРА-М, - 576 с.

11. Кособокова, Е.В. (2014). Специфика формирования инновационной политики на государственном и региональном уровнях/ Е.В.Кособокова, Ю.В.Синько, С.А.Савина.// Научный вестник Волгоградского филиала РАНХИГС. Серия: Экономика. М.: Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации, №1. с.56-61.

12. Кистанов В.В. (2011). Региональная экономика России: Учебник / В.В. Кистанов, Н.В. Копылов. - М.: Финансы и статистика, - 584 с.

13. Козлова О.А., Шеломенцев А.Г., Смицких К.В., Шумик Е.Г. (2014). Социально-экономические факторы реализации политики регионального развития/ Учеб.пособие. - Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, Владивосток: ВГУЭС, - 108 с.

14. Кузнецова О.В. (2007). Экономическое развитие регионов: теоретические и практические аспекты государственного регулирования.- Изд.4-е. - М., -С. 134.

15. Курчаев Ш.В. (2010). Концептуальные основы формирования стратегии социально-экономического развития региона Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 3, Экон. Экол. № 2 (17).

16. Основные направления стратегии экономического развития Президента Ильхама Алиева Бакинский рабочий. -2018. - 17 апреля. - С.4-5-6-7;10-11-12-13-14.

17. Синько Ю.В., Кособокова Е.В. (2017). Государственное регулирование экономического развития регионов // Электронный научный журнал «Век качества». №1. С. 35-48.

18. Слинкова О.К., Масленникова Н.Ю. (2015). Сущность и экономическое содержание социально-экономической политики региона Серия Экономика. Информатика. №7 (204). Выпуск 34/1с.9.

19. Углинская В.В. (2014). Региональная экономика Учебно-методическое пособие для студентов направления подготовки «Менеджмент» / Рубцовский индустриальный институт. - Рубцовск, - 82 с.

20. Фетисов, Г. Г. (2006). Региональная экономика и управление : учебник / Г. Г. Фетисов, В. П. Орешин. - М. : Инфра-М, - 416 с.

İnternet resursları

1. <http://www.aztv.az/az/news/1655/dovlet-statistika-komitesi-son-15-ilde-olkede-udm-istehsali-33-defe-artib>.

2. https://youthfoundation.az/wp-content/uploads/2019/04/Regionlarin-inkisafi-Dovlet-Proqram%C4%B1_2019-2023.pdf.

3. https://iqtisadiislahat.org/store//media/2020/01042020iqtisadi-tesviq_COV-19.pdf.

4. <https://www.stat.gov.az>.

5. <https://azerbaijan.az/related-information/276>.

6. <http://xalqqazeti.com/az/news/23138>.

7. <https://economy.gov.az/article/sahibkarl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n-inki%C5%9Faf%C4%B1-dinamikas%C4%B1/21386>.

8. <https://smb.gov.az/news/pandemiyadan-zrr-ckmis-sahibkarlara-dovlt-trfindn-maliyy-dsty-davam-edir>.

9. http://files.preslib.az/projects/republic/ru/azr2_4.pdf.5.

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Azərbaycanda 2010-2019-cu illər üzrə Ümumi daxili məhsulun (ÜDM) statistik göstəriciləri.....	39
Cədvəl 2: Regionlar üzrə məhsul istehsalının ümumi həcmi (2015-2019), mln.manatla.....	41
Cədvəl 3: Regionlar üzrə fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı.....	43
Cədvəl 4: Regionlarda açılan iş yerlərinin sayı (2018-2019).....	44
Cədvəl 5: Abşeron iqtisadi rayonunun sosial-iqtisadi göstəriciləri (2010-2018-ci illər üzrə).....	46
Cədvəl 6: Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun sosial-iqtisadi göstəriciləri (2010-2018-ci illər üzrə).....	46
Cədvəl 7: Naxçıvan iqtisadi rayonunun sosial-iqtisadi göstəriciləri (2010-2018-ci illər üzrə).....	47
Cədvəl 8: 2018-ci ildə ölkə üzrə sahibkarlıq (mikro, kiçik, orta) subyektlərinin əsas iqtisadi göstəriciləri.....	71
Cədvəl 9: Fəaliyyətdə olan sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsü.....	71
Cədvəl 10: 2018-ci ildə sahibkarlıq subyektləri tərəfindən əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlərin dəyəri (min manat).....	73
Cədvəl 11: 2018-ci ildə sahibkarlıq subyektləri tərəfindən əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlərin iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsü (min manat).....	74

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: 2005-2018-ci illər üzrə dövlət büdcəsinin strukturu, %-lə.....	40
Qrafik 2: Ölkə üzrə sosial-iqtisadi göstəricilərin dinamikası (2015-2019), %-lə.....	42
Qrafik 3: 2004-2018-ci illər ərzində açılmış iş yerləri.....	43
Qrafik 4: 2018-ci ildə regionların inkişafının sosial-iqtisadi göstəriciləri (əsas kapitalla investisiyalar, mln.manatla).....	45
Qrafik 5: 2019-cu ildə regionlar üzrə adambaşına düşən ümumi daxil məhsul istehsalı (manatla).....	48
Qrafik 6: Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin regionlarda müxtəlif təyinatlı obyektlərin açılış və təməlqoyma mərasimlərində iştirakı.....	54
Qrafik 7: Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin regionların inkişafı istiqamətində imzaladığı sərəncamların sayı (2004-2018).....	54
Qrafik 8: 2018-ci il üzrə ölkədə fəaliyyətdə mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı.....	70

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Regionun sosial-iqtisadi siyasətinin strukturu.....	18
Sxem 2: Regional sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının hazırlanması prosesinin mərhələləri.....	21
Sxem 3: Regional inkişafın tədqiqi üsulları.....	24
Sxem 4: Regionların inkişafına görə bölgüsü.....	65
Sxem 5: Dayanıqlı regional inkişaf modelinin prinsipial sxemi.....	66

Diaqramların siyahısı

Diaqram 1: 2019-cu ildə Ümumi daxili məhsulun strukturu, %-lə.....	40
---	----